

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>Бігун О., Яцків Н. Автентичні матеріали при вивченні французької мови як практика міжкультурної комунікації</i>	7
<i>Гребенищикова О. Проєктна діяльність студентів-інофонів у межах реалізації комунікативної компетентності: до питання ефективності методу проєктів</i>	16
<i>Девдюк І., Гуляк Т. Трансформація образу жіночого детектива в англійській детективній жіночій прозі 19–20 ст.</i>	27
<i>Иценко О. Поетика роману «Діти папороті» Мирослава Дочинця</i>	35
<i>Клочек Г. Проблеми сучасної трансформації теорії літератури як навчальної дисципліни</i>	47
<i>Копилова О., Тітаренко О. Навчання усного мовлення іноземних студентів-нефілологів гуманітарного профілю</i>	59
<i>Майстренко Л. Розвиток емоційної сфери в курсантів військових закладів вищої освіти на заняттях англійської мови</i>	64
<i>Мандрико О. Німецький письменник у Мексиці: феномен Б. Травена та шляхи його вивчення</i>	72
<i>Марченко Т. Парадигма пісок-поле-земля у романі Степана Процюка «Пальці поміж піском»</i>	82
<i>Медвідь О., Горобець М., Сергієнко А. Емфатичні засоби в текстах політичних новин (на матеріалі CNN)</i>	91
<i>Молгамова Л. Роль концептуальної метафори в профілюванні концепту</i>	103
<i>Морозова Л. Тематика коронавірусу в німецькомовних електронних коротких оповіданнях літературної платформи e-Stories.de</i>	112
<i>Сидоренко О., Бондаренко О., Гендерні наративи в мас-медіа: фемінітиви vs маскулінитиви</i>	124
<i>Черниш А. Поетика психоаналізу у ранній прозі Степана Процюка</i>	135
<i>Черниш О. Гіпертекстуальність як дистинктивна характеристика сучасного англомовного словникового інтернет-дискурсу</i>	144
<i>Чуланова Г., Іващенко В. Мовні засоби створення ефектів об'єктивності в новинних статтях про коронавірус</i>	152
<i>Чуланова Г., Лисенко Д. Категорії описів у романі Террі Пратчетта «Вільні малолюдці»</i>	159

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

Bigun O., Yatskiv N. <i>Authentic Materials in French Language Learning as a Practice of Intercultural Communication</i>	7
Hrebenshchukova O. <i>Foreign Students Project Activity in the Scope of the Communicative Competence Implementation: on the Issue of the Project Method Effectiveness</i>	16
Devdiuk I., Huliak T. <i>Transformation of the Female Detective Image in the 19th and 20th Centuries English Female Detective Prose</i>	27
Ishchenko O. <i>Poetics of the Novel "Fern's Children" by Myroslav Dochynets</i>	35
Klochek H. <i>Problems of Modern Transformation of the Theory of Literature as an Academic Discipline</i>	47
Kopylova O., Titarenko O. <i>Teaching Oral Skills to Non-Philology Students Majoring in Humanities</i>	59
Maystrenko L. <i>Development of the Emotional Sphere of Midshipmen of Military Higher Educational Institutions at the English Classes</i>	64
Mandryko O. <i>German Writer in Mexico: the Phenomenon of B. Traven and Ways of it Studying</i>	72
Marchenko T. <i>The Sand-Field-Earth Paradigm in Stepan Protsiuk's Novel "The Fingers Through the Sand"</i>	82
Medvid O., Horobets M., Serhienko A. <i>Emphatic Means in the Texts of Political News (based on CNN)</i>	91
Molhamova L. <i>The Role of Conceptual Metaphor in Concept Profiling</i>	103
Morozova L. <i>Coronavirus Topic in German-Language Electronic Short Stories of E-Stories.De Literary Platform</i>	112
Sydorenko O., Bondarenko O., Sadyrnaka M. <i>Gender Narratives in the Mass Media: Feminines vs Masculines</i>	124
Chernysh A. <i>Poetics of Psychoanalysis in the Early Prose of Stepan Protsiuk</i>	135
Chernysh O. <i>Hypertextuality as a Distinctive Feature of Modern English Dictionary Internet Discourse</i>	144
Chulanova H., Ivashchenko V. <i>Linguistic Means of Creating Objectivity Effects in News Articles about the Coronavirus</i>	152
Chulanova G., Lysenko D.Yu. <i>Categories of Descriptions in Terry Pratchett's Novel "The Wee Free Men"</i>	159

**AUTHENTIC MATERIALS IN FRENCH LANGUAGE LEARNING AS A
PRACTICE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION**

Bigun Olga,

Doctor of Philological Sciences, Professor

ORCID ID 0000-0003-3977-3361

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

olga.bigun@pnu.edu.ua

Yatskiv Nataliia,

PhD in Philology, Professor

ORCID ID 0000-0002-2895-4370

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

nataliia.yatskiv@pnu.edu.ua

***Abstract.** The theoretical aspects of the use of authentic materials in the study of foreign languages are mainly focused on the problem of forming the language and speech competence of the methodological provision of separate components of intercultural students' education. However, the context of intercultural communication actualises the question of the functional filling of authentic educational materials for the implementation of linguocultural and socio-cultural aspects in the study of a foreign language.*

The purpose of the article is to study the effectiveness of authentic educational materials in the formation of foreign communicative competence, which has a complex structure and acts as interaction and interpenetration of linguistic, sociocultural and communicative competences, the level of formation of which allows a student or a future specialist to effectively implement a foreign language, and, therefore, interlingual, intercultural and interpersonal communication.

The study uses a wide range of theoretical methods, including discursive analysis, intercultural studies, pragmatic and sociolinguistics approaches, systematisation of scientific research that studies this issue, as well as a survey method, including observation, conversion analysis and a statistical method during the calculation of results. The effectiveness of authentic materials such as authentic textbooks, written and oral texts from the media, video and audio materials, and the advantages of the IT network in the teaching of the French language have been analysed. It has been found that authentic materials in the teaching of French language promote the implementation of intercultural communication.

***Keywords:** French language, authentic materials, foreign language communicative competence, intercultural communication.*

Introduction

The modern concept of teaching a foreign language requires a communicative orientation, first of all, the ability to communicate with native speakers. The study of a foreign language includes applied components of communicative competence: to read what is written; to understand aurally what is spoken at the usual pace; to speak and to write so that the native speakers can understand it. It is difficult enough to master the communicative competence in French without being in the French speaking country.

Therefore, one of the most important tasks of the teacher is the creation of real and imaginary situations of communication at practical classes in the French language using various authentic materials that involve students to the cultural values of the native speakers. In the learning process, which is based on the use of authentic materials, the issue of intercultural communication arises, since “every lesson of a foreign language is a crossroads of cultures, it is a practice of intercultural communication, because every foreign word reflects the foreign world and foreign culture: each word stands for the notion of the world conditioned by national consciousness” (Ter-Minasova, 2000: 48).

Literature Review

Theoretical aspects of the use of authentic materials in the study of foreign languages are mainly concentrated around the problem of forming language and speech competences (Bacon, 1990; Berardo, 2006; Bihun, 2017), linguocultural and sociolinguistic competences (Bigych, 2019; Mishenina, 2017; Papizhuk, 2014), methodological provision of separate components of students’ intercultural education (Roberts, 2008; Rusnak, 2017). However, the context of intercultural communication actualises the question of the functional filling of authentic educational materials for the implementation of linguocultural and sociocultural aspects in the study of a foreign language.

Research method

The purpose of the article is to study the effectiveness of authentic educational materials in the formation of foreign communicative competence, which has a complex structure and acts as interaction and interpenetration of linguistic, socio-cultural and communicative competences, the level of formation of which allows a student or a future specialist to effectively implement a foreign language, and therefore interlingual, intercultural and interpersonal communication. Theoretical basis of research is the Theory of Intercultural Communication (Smith, 1999; Ter-Minasova, 2000; Samovar, 2001; Zarate, 1986), Sociocultural Language Learning Theory (Byram, 1997; Woodbine, 2018) and Mass Media and Culture Communication Theories (Pocheptsov, 2001; Moles, 1973; Trudgill, 1992). We used a wide variety of theoretical methods including discourse analysis, the approaches in the domain of pragmatics, cross-cultural studies, sociolinguistics.

Results

To study the advantages of using authentic educational materials for teaching French, a survey method was used for the 1st-4th year students of the Foreign Languages Department of the Vasyl Stefanyk Precarpathian national University with a specialization in French language and literature (78 people). The survey consisted of three blocks of questions related to:

- (a) the feasibility of using authentic materials in the learning process;
- (b) qualitative content of authentic materials;
- (c) the influence of authentic materials on the communicative and sociocultural competence of students.

The analysis of the survey showed that 89% of students expressed a positive attitude towards the use of authentic materials in the process of studying French language. Regarding qualitative content of teaching materials, 57% of students expressed support for studying in authentic French textbooks; 10% of respondents are interested in authentic texts (6% prefer fiction and 4% - French journalism, including advertising), 7% prefer French films and video products, 5% believe that IT sources encourage students to engage in real audience which consists of those who study the same foreign language or are the native speaker of this language.

Discussion

Intercultural Communication as a component of teaching intercultural communication is considered by researchers as a general didactic principle of education and

upbringing. The researchers are focused on the concepts of the formation and development of intercultural communicative competence as the ultimate practical goal of teaching a foreign language within a social, cultural and humanistic-oriented education. Despite the current achievements in solving the problem of intercultural education, the issue of effective education of intercultural communication remains unsolved. As a foreign language is considered as a means of intercultural and multicultural communication, modern pedagogical science raises the question of the need for a productive reevaluation of existing teaching strategies and methods of organising the learning process.

Thus, the main approach to teaching foreign language communication in universities is a communicative, or rather, communicative-activity approach. Its essence lies in the creation of models of the communication process, close to the real. Communication here serves the purpose, way and means of teaching a foreign language. The approach has a profound psycholinguistic precondition: it is based on the interrelation of speech and speech activity, the psychology of the formulation and understanding of statements, and is concentrated in language as a system and in speech as an activity. The purpose of communicative language learning is the orientation of the educational process to the development of practical skills of language proficiency as a means of communication in various life situations, depending on the purpose of communication, that is, on the formation of a communicative competence of a certain level. The development of foreign language communication competence takes place in the totality of all its components, namely: the speech component (development of communicative skills in the four main types of speech activity – speaking, listening, reading and writing); linguistic component (mastering of new linguistic means – phonetic, spelling, lexical, grammatical – in accordance with the themes, spheres and situations of communication); the sociocultural component (students' acquaintance with the culture, traditions and realities of the country whose language is studied, within the themes, areas and situations of communication that correspond to the psychological characteristics of students, the formation of the ability to represent their country under the conditions of foreign language intercultural communication); compensatory component (development of students ability to find out the solution under the conditions of linguistic means lack in the process of transmitting or obtaining information); educational-cognitive component (further development of general and special knowledge, skills and abilities, use of accessible ways of independent study of a foreign language).

The close connection and interdependence of teaching foreign languages and intercultural communication are evident. Languages must be studied in an inextricable unity with the world and culture of the peoples who speak these languages. Learning to communicate (aurally and in writing), learning how to create, and not only to understand a foreign language is a difficult task. Moreover, it is complicated by the fact that communication is not just a verbal process. Its effectiveness depends on many factors: the conditions and culture of communication, the rules of etiquette, knowledge of non-verbal forms of expression (facial expressions, gestures), and much more.

The maximum development of communicative abilities is the main perspective, but it is also a very difficult task which faces the teachers of foreign languages. To solve it, it is necessary to learn new teaching methods aimed at the development of all four types of language proficiency, and fundamentally new teaching materials, through which students can learn the ability to communicate. In this case, of course, it would be wrong to rush from one extreme to another and abandon all the old methods: we must carefully select all the best and useful, which has been tested by the practice of teaching (Ter-Minasova, 2000: 68-69).

Authentic materials teachers could actually use in their lessons can be divided into four main categories, namely:

- paper-based materials;
- audio-video materials;
- the Internet;

- others.

Authentic materials can provide resources for teachers of modern French language and offer them the opportunity to expose learners to materials produced for real life and for out-of-classroom context. By authentic material we understand materials with 'real' language, produced by real speakers for a real audience. The focus is on the message, and means other than language such as format, design, style and context are often used to help communicate it. If teachers use authentic texts sensibly, they can provide learners with secure bridges into the real world of authentic, native-like use of the language in question. One way of reaching communicative goals is to base classroom activities on authentic materials as often as possible. Authenticity means that the important factor is not the text itself, but the learner and whether she/he has the necessary knowledge to interpret it correctly, that is be capable of the appropriate response.

The use of authentic materials in foreign language classes has certain arguments:

- the use of artificial, simplified texts in the future may cause difficulties in understanding texts that reflect the realities of life;
- prepared (processed in a certain way) educational works lose the characteristic features of the text as a special feature of communication, deprived of the author's individuality, national identity and its peculiarities;
- authentic texts are different in their stylistic and thematic planes, the work on such texts provokes students' considerable interest;
- illustrate the language functioning in the form adopted by native speakers as well as in the natural social context;
- the specified type of the text material is the most optimal means of teaching the culture of the country, the language of which is studied;
- authentic texts illustrate the language functioning in the form adopted by native speakers, and in the natural social context;
- authentic materials motivate students as they seem more interesting and they are a great stimulus to the educational activity rather than 'artificial' materials.

It is necessary to start teaching students as soon as possible to understand a regular, everyday foreign language. It is known that the more native speakers (men, women, children) will be heard by the student, the easier he or she will adapt to the individual manner of speech. For these purposes students of our University are actively using authentic materials from textbooks "*Version originale A1, A2*" by Monique Denyer, Augustin Garmendia, Corine Royer, Marie-Louise Lions-Olivieri; "*Version originale B1*" by Monique Denyer, Christian Ollivier, Émilie Perrichon; "*Version originale B2*" by Fabrice Barthélémy, Christine Kleszewski, Émilie Perrichon, Sylvie Wuattier. Additionally, authentic textbooks "*Génération A1, A2, B1, B2*" edited by Marie-Noelle Cocton of Didier FLE publishing house; "*Vocabulaire Progressif du Français*" are used for different levels of authorship of Claire Miguel and Anne Goliot-Lété publishing house CLE International. The use of additional audio and video materials to these textbooks promotes the development of speech hearing, which includes not only the recognition of the whole in the context, but also the recognition of lexical and grammatical forms. Although students have some difficulties at the first stage of working with such texts (dialogues), the use of lexical supports (printed scripts), the students learn to understand the natural language of the native speakers, which makes the learning process effective.

The source of current information is also the media, whose influence on all citizens is indisputable. There are many examples and practices of using the media for educational purposes. They include special editions of newspapers, magazines, TV, radio, video and other materials for practical classes. Through the use of media materials, students gain access to a wide range of information resources, their motivation for learning increases, stimulation of cognitive activity develops as well as their creative abilities, individualisation and differentiation in mastering foreign languages are taken place, particular the French language.

One of the effective authentic sources is considered to be French periodicals. They produce and distribute such texts that can stimulate students' activity, increase their motivation to learn, immersing them into the realities of life and giving them the opportunity to join the solution of urgent problems of French society and young people. The materials of the printed publications serve as inexhaustible authentic sources. From the experience of teaching a foreign language, it is known that they are one of the most important means of learning the culture of the French people.

Printed media publications have a didactic potential for teaching a foreign language and culture in the context of anthropological and sociological approaches. There you can find answers to the following questions: which French cities are the best to live in? (https://www.lexpress.fr/emploi/le-palmars-2018-des-villes-ou-il-fait-bon-vivre-et-travailler_1984924.html); do you have to pay a tip in France and how much? (<http://www.magazineavantages.fr/pourboires-je-donne-combien,2300114,23065.asp>); which tourists are considered the worst in the world (according to a survey of hotel and restaurant employees)? (<http://www.lefigaro.fr/flash-actu/2009/07/08/01011-20090708FILWWW00371-les-francais-pires-touristes-au-monde.php>); what are French food preferences? (http://www.francetvinfo.fr/france/sante-leshabitudes-alimentaires-des-francais-ont-elles-change_1082365.html); what is the teacher's salary in France? (<http://tempsreel.nouvelobs.com/education/20150828.OBS4902/combien-sont-vraiment-payes-les-profs.html>); what do the French think about the Ukraine? (<https://www.franceinter.fr/emissions/ailleurs/ailleurs-07-juillet-2016>) etc. (Bigych, 2019: 169).

French language authentic materials of periodicals have many advantages, notably, they create a foreign language environment on classes; they provide rich lexical material, not limited to literary language (neologisms, borrowing, jargons, etc.); they encourage students to do searching work by themselves, they promote the development of self-dependent work skills and, the most important is that they provide the development of professional skills. More various French editions can be found at the link: <http://www.revue2presse.fr/home.php?cat=1>, where the most famous French daily newspapers like "Le Figaro", "Le Monde", "Libération", "Le Parisien", "La Tribune", "La Croix", "L'Equipe" are published (https://french.hku.hk/dcmScreen/lang3033/lang3033_portraits_de_presse.htm) and magazines "ELLE", "Vogue", "Marie-Claire" (<http://www.revue2presse.fr/presse/feminin-masculin>).

Authentic printed publications have many drawings or photographs. Furthermore the characters on the pictures, their clothes, color scheme, text processing, all so-called extralinguistic factors are bearers of information and act as means of emotional coloring of periodical press materials. The processing of the illustrated material is of a great importance in the transmission of cultural information to students. Almost all French teaching materials, saturated with extralinguistic elements that not only have artistic value and allow students to immerse themselves in the sociocultural environment without difficulty, but also increase the emotional influence of educational materials. The use of photos, pictures and paintings increases the motivation for learning and, as a rule, causes the students' sincere interest.

Feature films are a rich source of linguistic and sociocultural information. It is known that films are a source of different knowledge as components of the content of intercultural communication: about lifestyle, facial expressions, gestures, behavior, religion and values of the film's characters, social problems in society and more. The only disadvantage of feature films is their long duration, so it is not recommended to use them in full for viewing in the classroom. Students can watch the film in extracurricular time, and in the audience to think on its individual fragments and discuss problematic issues. Unlike feature films, short films and TV series (the duration of the series is not more than 15 minutes) easily fit into the classroom. Plots are selected in a way that can be retold by

students in the end. Students may be asked to answer questions or record a series of transcripts as homework.

In French language practical classes the French educational video course “*Extr@Français*” (<https://ru.pinterest.com/rafaelmedeiros/extr-language-learning-sitcom>) is actively being used. The plot of 13 episodes of the film includes the stories which happen to young people, one of whom is a foreigner who does not understand French well. The presence of regular characters combines the story lines and contributes to concentration of the students’ attention. Drilling exercises at the end of each part are designated for assimilating linguistic examples, phonetic, lexical and grammar materials together with intercultural information. Each episode is relatively independent in terms of its content. It gives the teacher an opportunity to choose how to explain material, an opportunity for gradually adding a fragment to the teaching process and for the use of the separate fragment depending on a communicative situation.

TV series “*Un gars, une fille*” (“*A boy and a girl*” <https://www.france.tv/france-4/un-gars-une-fille/>) deserves special attention, which represents various situations of everyday life: in a restaurant, at breakfast, on vacation, in a travel agency, in the gym, New Year, Christmas, birthday, etc. One series lasts 5–6 minutes, but allows you to follow the French lifestyle in a humorous way.

In the methodological literature there is a high degree of didactic adaptability of advertising material, which is determined by its characteristics such as accessibility, which is achieved by duplicating the same information by different means (text, images), clarity and simplicity of the plot, as well as linguistic originality, conciseness of texts. and connotative connections (Karamysheva, 2001: 98–99). In the context of an intercultural approach to foreign language teaching, the processing of advertising media texts includes two components:

- (1) formation of foreign language communicative competence;
- (2) formation of intercultural competence.

Advertising texts can be used in different ways in classes: as illustrated material for a better understanding of the studied information, as a basis for composing tasks, exercises, as material for communicative language practice, etc. The use of advertising messages is an effective tool in learning the syntax of the French language. The syntactic structure of texts should correspond to the main communicative purpose. Because ad text syntax is fast-paced, it usually consists of simple sentences that are easy to understand and remember. The great advantage of using authentic advertising is that it is possible to differentiate tasks depending on the purpose of the lesson and the desired level (A1-C2). Addressed to the mass consumer, it is focused on living spoken language and reflects the most relevant language processes. Thus, students’ acquaintance with advertising texts helps them to study the current state of the language and be aware of the latest changes in the language.

A feature of the use of advertising as an authentic material is the formation of intercultural competence based on the development of other types of speech activity. In particular, D. Rusnak offers three forms of work with media advertising:

- (1) receptive, on which foreign language audio-visual skills and abilities are formed;
- (2) receptive-reproductive, which involves the development of speech skills and abilities and the acquisition of socio-cultural knowledge;
- (3) productive, in which we included exercises in comparing different types of stereotypes of French and Ukrainian cultures and tasks in creating media advertising using national stereotypes (Rusnak, 2017: 29).

During classes the use of articles or advertising texts of periodicals in France allows students to develop their creative potential, to facilitate understanding of modern language and to focus students’ attention on the peculiarities of the use of linguistic units, which indirectly contribute to the expansion of international contacts. The production of printed publications provides an opportunity to study the ‘living’ French language used by modern French youth. Gaining new linguistic units allows students to communicate without difficulties with French peers and get acquainted with the language typical for

representatives of different strata of French citizens. In addition, the successful use of printed materials greatly increases the motivation to learn a foreign language.

For the effective implementation of mass media in the educational process the use of a fundamentally new educational Internet environment is very important and it provides extensive opportunities for learning activities, in particular for the studying of foreign languages, which is a powerful tool for individual, group and collective communication and learning. A positive step in pedagogical practice is the integration of elements of IT sources into educational materials, as well as use of IT technologies as a source of knowledge. Over the past decades, the Internet has become more widespread in the field of studying foreign languages in Ukraine as a means of finding information and access to knowledge (databases), a new form of communication in foreign languages, an instrument for organising distance learning. O. Bihun makes a few arguments to confirm this:

- the Internet is a rich and diverse source of authentic information for those learning foreign languages, and its use is considered as an incentive to master them. Such material forces students to apply their knowledge of the world, speech and the system of languages;
- the authentic material from the Internet provides information about the culture of the people language of whom being studied and which can often not be found in regular textbooks. Modern pedagogical theories on the importance of integrating a culture of language that is mastered during classes of a foreign language, since understanding the language culture being studied can deepen the understanding of the language itself, and, consequently, increase the motivation of students to study it;
- the Internet resources encourage students to engage in authentic projects and write to real audiences consisting of those who study the same foreign language or are the native speakers, which differ from performing a written task for a teacher. A lot of students studying foreign languages like to work on the Internet. Most of them grew up in the 'computer age' and do not feel any inconveniences and have a very high motivation to use the Internet in the process of learning foreign languages;
- the Internet has enormous amounts of visual material, which serves as an auxiliary means for a conscious and successful studying. Many students are stimulated by the attractive visual presentation, and the Internet is a valuable learning tool that presents information in the form of texts, sounds and visual images. The research shows that students are ready to spend more time while reading and listening long audio streams from the Internet resources than from other sources (Bihun, 2017: 85).

Authentic materials are plentiful on the internet and teachers can use the internet to include pieces of true and meaningful communication in the lesson. In this way, the traditional teaching of grammar, vocabulary, writing, etc. will become enriched with strategies for developing the four language skills (speaking, listening, writing and reading) and the fifth – culture skills and intercultural competition. The Internet is not only a vast pool of information but also is a place to communicate with remote people.

Authentic materials or didactically designed so-called quasi-authentic materials that can be presented as cook books, recipes and menus are a good idea when teaching, for example, certain forms of the verb, the direct object or vocabulary related with food. Maps could be an example of material for raising the learners' awareness about the country in question, introducing names of places or vocabulary related to travelling. The other things that could be linked to teaching: entrance tickets, labels, pamphlets, medical prospects, postcards, calendars, etc. As already mentioned, finding authentic material for teaching vocabulary not only does it not represent a problem, especially now, when we can use the Internet, but it also increases the chances of finding material that meets the students' interests and preoccupations, and thus of being relevant.

Conclusions

Intercultural motivation is an adequate social interaction of two or more participants of the communicative act - representatives of various linguistic ethnocultures, who are aware of their 'otherness', 'foreignness'. In the process of learning French, the student broadens his individual knowledge of the world by getting to know the language of the French people, their spiritual heritage, and national-specific ways of achieving intercultural understanding. At the same time in the student's mind, a synthesis of knowledge about the specifics of the native culture, the language of which is being studied, and about the common knowledge about cultures and communication is carried out. Due to the critical comprehension of another's way of life the process of enriching the student's knowledge of the world is realised.

To sum up, the most effective form of authentic materials are authentic textbooks that actively use models of authentic materials or didactically designed so-called quasi-authentic materials that can be presented as advertising leaflets, transport and theater tickets, bills, CVs, letters of various types, etc. Another effective form of authentic materials is written and aural mass media. The most important point is the use of audiovisual equipment by the teacher at the present stage, when the technical support of language learning is very rich, diverse and easily accessible. Video and audio materials downloaded from the international websites enable to enrich almost every adapted topic by audio or video materials.

Based on authentic materials, we can track changes in 'savoir-vivre' cultural paradigm. The use of authentic materials in the teaching of French allows to broaden the traditional subject, to relate a certain layer of vocabulary and phrases within the real situation, where this information can be used. These things contribute to the implementation of linguocultural and sociocultural aspects in the study of a foreign language.

Declaration of conflicting interest

The authors state that there is no conflict of interest concerning the publication of this paper.

Funding acknowledgement

The authors received no specific funding for this work.

REFERENCES

- Bacon, 1990 – Bacon S. & Finneman M. (1990). A Study of Attitudes, Motives, and Strategies of University Foreign Language Students to Authentic Oral and Written Input. *Modern Language Journal*, 74(4). pp.459–473. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1990.tb05338.x>
- Berardo, 2006 – Berardo S. (2006). The Use of Authentic Materials in the Teaching of Reading. *The Reading Matrix*, 6 (2). pp. 60–69.
- Byram, 1997 – Byram M. (1997). Teaching Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bigych, 2019 – Bigych O. & Rusnak D. (2019). Authentic media-resources as a tool for development of prospective French language teachers' intercultural communicative competency. *Information Technologies and Learning Tools*, 70(2). pp. 165–179. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_70_2_14
- Bihun, 2017 – Bihun O. (2017). French as a Second/Third Foreign Language in the Context of Multilingual Competence of Philology Students. *Science and Education*, 4. pp. 81–86. Available at: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-4-14>
- Karamysheva, 2001 – Karamysheva T. V. & Ivanchenko A. I. (2001). Реклама як компонент мизhkкультурної комунікації. [Advertising as a Component of

- Intercultural Communication]. *French Lessons* (pp. 97–132). Saint-Petersburg, 2001 [in Russian]
- Mishenina, 2017 – *Mishenina T. M.* (2017). Axiological Parameters of Philology Students' Linguistic Personality in the Course of Linguocultural Studies. *Science and Education*, 4. pp.118–123. Available at: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-4-20>
- Moles, 1973 – *Moles A.* (1973). *La Communication*. Paris: Mouton. Available at: https://monoskop.org/Abraham_Moles
- Papizhuk, 2014 – *Papizhuk V.* (2014). Vykorystannia avtentychnykh materialiv pid chas navchannia frantsuzkoi movy yak tretioi inozemnoi u VNZ. [The Authentic Materials' in French Language Teaching as a Third Foreign Language in a High School]. *The Problems of Modern Teacher Training*, 10, pp. 43–47. [in Ukrainian]
- Pocheptsov, 2001 – *Pocheptsov G.* (2001). *Teoriia komunikatsyi*. [Communication Theory]. Moscow: Refl-book. Available at: <http://niv.ru/doc/communications/pocheptsov/index.htm>
- Roberts, 2008 – *Roberts J. & Roberts K.* (2008). Deep Reading, Cost/benefit, and the Construction of Meaning: Enhancing Reading Comprehension and Deep Learning in Sociology Courses. *Teaching Sociology*, 36. pp. 124-140.
- Rusnak, 2017 – *Rusnak D. A.* (2017). Frankomovna mediareklama yak zasib formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti u studentiv movnykh spetsialnosti. [The Advertising French Media Text as a Method of Forming the Foreign Language Students' Intercultural Competence]. *Foreign Languages*, 1. pp. 23–31. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/im_2017_1_5. [in Ukrainian]
- Samovar 2001 – *Samovar L. A. & Porter R. E.* (Eds.). (2001). *Communication Between Cultures* (4th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Smith, 1999 – *Smith L. R.* (1999). Intercultural Network Theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 23, pp. 629–658. Available at: [https://doi:10.1016/S0147-1767\(99\)00013-9](https://doi:10.1016/S0147-1767(99)00013-9)
- Ter-Minasova, 2000 – *Ter-Minasova S. H.* (2000). *Yazyk i mezhkultrnaia komunikatsyia*. [Language and Intercultural Communication]. Moscow: SLOVO. Available at: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Ter/ Index.php [in Russian]
- Trudgill, 1992 – *Trudgill P.* (1992). *Introducing Language and Society*. London: Penguin. Available at: https://kupdf.net/download/peter-trudgill-sociolinguistics-an-introduction-to-language-and-society_5af61f5fe2b6f5af7a3c6b95_pdf
- Woodbine, 2018 – *Woodbine J.* (2018). *Interculturality, Interaction and language Learning*. New York-London. Available at: <https://www.routledge.com/Interculturality-Interaction-and-Language-Learning-Insights-from-Tandem/Woodin/p/book/9780367589868>
- Zarate, 1986 – *Zarate G.* (1986). *Enseigner une culture étrangère*. Paris: Hachette. Available at: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4807654h.texteImage>

Received: 27 March, 2022

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ІНОФОНІВ У МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ

Гребенщикова Олександра,

кандидат філологічних наук

ORCID ID 0000-0002-2645-8066

Навчально-науковий інститут міжнародної освіти,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, Харківська обл., 61022, Україна

grebenchshikova@gmail.com

***Анотація.** У статті розглянуто особливості реалізації методу проєктів для іноземних здобувачів вищої освіти. Проєктна діяльність посідає чільне місце в переліку сучасних педагогічних технологій. Однак на практиці її використання буває обмеженим – через брак часу, технічних засобів, неідеальність навчальних програм тощо. Під час дистанційного навчання, яке є панівною формою отримання освіти сьогодні, проєктній діяльності приділяється ще менше уваги. Проте саме метод проєктів відповідає основним потребам нашого часу, оскільки він реалізує в собі принцип «навчання через дію», вирізняється інтегративністю, розвитком комунікативної компетентності тощо.*

Головною метою запропонованої розвідки можна вважати узагальнення інформації щодо актуальності використання методу проєктів у сучасному навчанні мови іноземних здобувачів вищої освіти та аналіз і шляхи подолання викликів, які стоять перед викладачем-мовцем у процесі переходу на дистанційне викладання.

У статті зазначено, що однією з вагомих переваг використання методу проєктів, який системно й послідовно впроваджується в процес навчання здобувачів вищої освіти, можна вважати роботу з внутрішньої мотивацією іноземців. Проблемою під час уведення цього методу можна вважати недостатній рівень самоорганізації здобувачів освіти, не завжди глибоке і повне розуміння ними цінності самоосвіти. Проте варто розуміти: самостійна робота студентів на сьогоднішній день є чи не найважливішою формою набуття різних компетентностей. А отже, викладач має формувати навички самоорганізації здобувачів освіти. Тільки в цьому випадку перехід на дистанційне навчання буде безболісним та не зменшить ефективність засвоєння знань. Проєктна діяльність на сьогоднішній день може бути визнана однією з найкращих технологій, яка забезпечує високу мотивацію студента до навчання, розвиток його когнітивних та комунікативних здібностей, підвищує ефективність навчального середовища, а також нормалізує для здобувача необхідність здобувати знання та формувати навички самостійно, з мінімальною допомогою викладача.

***Ключові слова:** дистанційна освіта, іноземні студенти, комунікативна компетентність, метод проєктів, мотивація, навчання мови, проєктна діяльність, самостійна робота.*

FOREIGN STUDENTS PROJECT ACTIVITY IN THE SCOPE OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE IMPLEMENTATION: ON THE ISSUE OF THE PROJECT METHOD EFFECTIVENESS

© Hrebenshchykova O., 2022

Hrebenshchykova Oleksandra,

PhD in Philology, Assistant Professor
ORCID ID 0000-0002-2645-8066
Institute of International Education for Study and Research,
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 4 Svoboda Square, 61022, Ukraine
grebenchshikova@gmail.com

Abstract. *The article discusses the features of the project method implementation for foreign higher education applicants. Project activity occupies a leading place in the list of modern pedagogical technologies. However, in practice, its use is limited due to lack of time, technical means, curricula imperfections, etc. During distance learning, which is the dominant form of education, attention to project activities is even more scattered. However, it is the project method that meets the basic needs of our time, since it implements the principle of “learning through action”, is distinguished by integrativity, communicative orientation, communicative competence development etc.*

The main goal of the proposed work can be considered a generalization of information about the relevance of using the project method in modern language teaching for foreign higher education applicants and the analysis and overcoming of the challenges facing the teacher in the process of transition to distance teaching.

The article notes that one of the significant advantages of using the project method in training applicants for higher education is the work on the internal motivation of foreigners. One of the effective means that will help the applicant to find this motivation is the project activity, which should be implemented systematically and consistently.

The problem with the introduction of this method is the insufficient level of self-organization of applicants for education, their not always deep and complete understanding of the value of self-education. However, it should be understood that today the independent work of students is one of the most important forms of acquiring competencies. So the teacher should form the skills of self-organization of applicants for education. Only in this case, the transition to distance learning will be painless and will not reduce the efficiency of obtaining knowledge. Project activity today is one of the best technologies that provides students with high motivation for learning, development of their cognitive and communicative abilities, increases the effectiveness of the learning environment, and also normalizes the need for the applicant to acquire knowledge and develop skills on their own, with minimal teacher assistance.

Keywords: *distance education, foreign students, communicative competence, project method, motivation, language teaching, project activities, independent work.*

Вступ

Метод проєктів відомий викладачам-практикам уже доволі давно, проте використовується він не завжди активно – десь бракує часу на таку масштабну роботу, десь технічних засобів. Аж ніяк не поодиноким є думка про те, що захоплення методом проєктів (чи взагалі – мода на нього) відійшло в минуле, натомість поступившись місцем більш інноваційним засобам досягнення головної мети викладача – навчання мови. Однак слід підкреслити, що проєктна діяльність завжди на часі в сучасному світі – світі, де проєктом так чи інакше стає все – від науково-дослідницької діяльності до створення стартапу, від ремонту в квартирі до вибору дитсадка для дошкільняти.

Варто нагадати, що метод проєктів, за твердженням дослідників, є інтегративним методом, який поєднує в собі проблемне навчання та навчання у співпраці. Відомий принцип «навчання через дію» – основний для цього методу. А. Щеглова зазначає, що енергійне використання цієї технології «сприяє активному формуванню навичок говоріння, розвитку соціокультурної і професійної компетентності, умінню точно і доступно формулювати власні думки, добувати

інформацію з різних джерел й обробляти її за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій» (Щеглова, 2016).

Також варто зазначити, що сучасність цього підходу до вивчення мови забезпечується передусім його гуманістичною спрямованістю, антропоцентричністю. Нагадаємо, що до кінця минулого століття лінгвістика розвивалася в межах системно-структурної статичної парадигми. Натомість антропоцентричний переворот на початку століття нинішнього докорінно змінив вектор наукових досліджень: на перший план вийшов не об'єкт дослідження (мова), а суб'єкт (як людина реалізується у мові, як вона вирішує різні комунікативні задачі). Такий підхід цілком логічно підхопили педагоги, методисти, викладачі-мовники.

Проте, не зважаючи на значний масив наукових досліджень із даної тематики, низка проблем залишається не вирішеною. Зумовлено це, зокрема, тим, що сучасна педагогіка — наука гнучка, адаптивна. А отже, прикладні аспекти педагогічної науки (як-от конкретні засоби впровадження того чи іншого методу навчання в практику викладання, оцінка ефективності тощо) потребують постійного оновлення. Наразі в українській освітній системі помітна певна трансформація, пов'язана з панівною роллю дистанційного формату навчання. Отож дидактичне наповнення відомого науці методу проєктів теж вимагає осучаснення. Саме в цьому і полягає **актуальність** нашого дослідження.

Головною **метою** запропонованої розвідки можна вважати узагальнення інформації щодо актуальності використання методу проєктів у сучасному навчанні мови іноземних здобувачів вищої освіти та аналіз і шляхи подолання викликів, які стоять перед викладачем-мовцем у процесі переходу на дистанційне викладання.

Серед основних **методів дослідження** можна виокремити як емпіричні (зокрема, аналіз науково-методичної літератури, науково-педагогічне спостереження із подальшим узагальненням), так і теоретичні (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння, класифікація, абстрагування та конкретизація тощо).

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Генетично метод проєктів сходить до досліджень, розроблених прагматичною педагогікою. Зазвичай «прабатьком» цієї технології називають американського реформатора освіти кінця XIX ст. Дж. Дьюї, який сповідував концепцію інструменталізму в навчанні. За думкою філософа, в будь-якому проєкті важливе активне обговорення певної проблеми, яка становить великий інтерес для студентів, і самостійність, яку набувають студенти під час вирішення даної проблеми (Кравцова, 2017). Ідеї Дьюї узагальнив та систематизував В. Кілпатрік, який і запропонував у 1920-х рр. теорію та методологію проєктної діяльності. Підкреслюючи, що основна місія педагога — не підготувати дитину до життя, а працювати в реаліях життя як такого, Кілпатрік запропонував першу класифікацію проєктів, яка певною мірою актуальна й нині (Куліченко, 2014).

Наукове осмислення методу проєктів продовжується вже близько століття. Значний внесок в опрацювання даної проблеми зробили як зарубіжні, так і вітчизняні вчені (докладніше про це див.: Гатчінсон, 1991; Петерсон, 2004; Полат, 2002; Пометун, 2002; Сисоєва, 2005; Тарнапольський, 2001 та ін.). Н. Годованець зазначає, що підходи до розуміння сутності теорії проєктів західними та вітчизняними педагогами значною мірою відрізнялись. Якщо для західних дослідників (перш за все американських) «основна цінність методу полягала в можливості індивідуалізації навчання за рахунок опори на суб'єктивний досвід і пізнавальні інтереси учнів», то для вітчизняних колег значущість проєктної технології була важлива в розрізі «розвитку соціально значущих якостей особистості» (Годованець, 2014).

Серед різноманітних праць щодо використання методу проєктів, які сьогодні можна знайти на теренах світової педагогіки, на особливу увагу заслуговують певні видання. Так, наприклад, Педагогічний музей України в 2019 році опублікував працю, присвячену використанню методу проєктів в українській школі 1920–1930-х

рр. (це републікація розвідок українських педагогів відповідних часів) (Метод проєктів в українській школі 1920–1930-х років, 2019). Високий науково-педагогічний рівень тогочасної методичної думки, глибина та розмаїтість висвітлюваних проблем, незгасаюча актуальність – все це є беззаперечною аргументацією того факту, що використання методу проєктів в українській школі має давно й славетну традицію.

Оскільки за своєю направленістю метод проєктів – принципово комунікативний, очевидно, що він привернув особливу увагу викладачів мови (як рідної, так і іноземної). Педагогічні засади використання методу проєктів під час навчання мови викладала ціла низка дослідників (наприклад, Гладка, 2013; Годованець, 2014; Їжко, 2014; Лепко, 2011; Устименко, 2016; Щеглова, 2019; Щербина, 2014 та ін.).

Зауважимо, що навчання здобувачів може відбуватися як лінійно (це концепція Д. Вудворта, яка передбачає, що до використання даного методу студенти мають оволодіти певними мовленнєвими навичками), так і інтегративно (таку позицію відстоював Ч. Річардс, наголошуючи на тому, що робота над проєктом і дозволяє сформувати певні мовленнєві уміння). Зрозуміло, що підхід Ч. Річардса видається більш продуктивним. До того ж, він дозволяє опанувати мову «в реальних», а не «лабораторних» умовах, «зануритися» в проблему зсередини. Проте в педагогічній практиці є місце і концепції Д. Вудворта (див.: Лебедева, 2002).

Навіть за простим підрахунком науково значущих публікацій метод проєктів не можна вважати малодослідженою проблемою. Однак, як і будь-який надважливий педагогічний інструментарій, він не втрачає ані своєї актуальності, ані значення розкриття певних аспектів, які з тих чи інших причин залишилися поза пильною увагою дослідників. Одним із таких аспектів уважаємо проєктну діяльність студентів-інофонів в межах реалізації комунікативної компетентності в процесі переходу на дистанційне навчання. Саме цьому і присвячено нашу наукову розвідку.

Виклад основного матеріалу

Термінологічне наповнення поняття «проєкт» наразі не усталено в українській методиці. Залишаючи поза увагою детальний аналіз поглядів науковців на це поняття, назвемо лише прийняті варіанти інтерпретації цього поняття. Отже, проєкт – це:

- форма роботи;
- діяльність із проєктування;
- метод;
- технологія;
- продукт проєктивної діяльності (докладніше про це див.: Бондаренко, 2017).

Як бачимо із поданого спектру, декларована неусталеність пояснюється, перш за все, термінологічною плутаниною між поняттями форми, методу, технології тощо (звісно, дослідження з уніфікації наявних термінів існують, з найбільш ґрунтовних назвемо, наприклад, роботу С. Кушнірук (Кушнірук, 2019), в якій поставлено за мету узагальнити процес розвитку категорійно-поняттєвого апарату вітчизняної дидактики; проте проблема залишається досі не розв'язаною). Додання слова «проєкт» чи «проєктна» (метод проєктів, проєктна технологія) тільки посилює це непорозуміння. В то же час, як неодноразово показано в педагогічній науці, важливе конкретне наповнення певного терміну. І, зважаючи на фокус дослідника, «проєктність» може і має відношення як до методу, так і до технології.

У нашій роботі поняття методу, форми та технології вважаємо певною мірою синонімічними – в залежності від того, на чому робимо акцент, говоримо й про проєктну технологію, й про метод проєктів, докладно не пояснюючи освіченому читачеві, чому ми обрали той чи інший термін в конкретному реченні.

Припускаємо за доцільне лише сформулювати певні ознаки проєктної діяльності, які є узгодженими в переважній більшості досліджень. Основними з них є:

- практична спрямованість проєкту;
- значна роль самостійної діяльності студента;
- комунікативна скерованість;
- інтегративний характер;
- досягнення конкретного «вимірюваного» результату.

Особливої актуальності метод проєктів набуває під час дистанційного навчання. Одним із основних чинників, які виокремлюють дослідники, аналізуючи педагогічні засади дистанційного навчання, можна вважати необхідність розвитку в здобувачів вищої освіти досвіду самоорганізації. Дотриматися звичного для педагогіки минулого суворого контролю за виконанням завдань студентами під час дистанційного навчання і неможливо, й непотрібно. Втім забезпечити ефективність засвоєння знань з точки зору сучасної науки можна, формуючи освітню траєкторію здобувача з урахуванням першочерговості розвитку у студента навичок самоосвіти та самоорганізації. Традиційні способи навчання мови поступово втрачають свою актуальність, адже, за словами Л. Попової, нині «змінюється функція здобування знань – не накопичуємо їх, а засвоюємо, водночас прогнозуючи шляхи застосування» (Проблеми методів: 78). Дослідниця зауважує, що в результаті перегляду звичних шляхів мовної освіти стало зрозуміло, що нині здобувачам потрібні певні навички: «опрацювати великі інформаційні масиви, змінювати формат сприйнятого, застосовуючи для цього різні знакові системи, установлювати зв'язки між різними знаннями» (Проблеми методів: 78). В результаті засвоєння тієї чи іншої теми у студентів має залишитися в пам'яті не набір розрізнених даних, а чітко побудована логічна схема, в якій наявні не лише об'єкти, але й взаємозв'язки між ними. Причому ця конкретна схема має бути вписана в більш цілісну картинку. Метод проєктів – одна з найефективніших педагогічних технологій в цьому плані, яка дозволяє за допомогою формування мотиваційної складової досягти стійкої реалізації комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Однією з вагомих переваг використання методу проєктів, який системно й послідовно впроваджується в процес навчання здобувачів вищої освіти, можна вважати роботу з внутрішньої мотивацією іноземців. Не потребує зайвих доказів теза про те, що саме внутрішня, а не зовнішня мотивація є головним чинником успішного оволодіння іноземною мовою. І проєктна діяльність (в тому числі) допоможе здобувачеві віднайти цю мотивацію.

Нагадаємо коротко, які характеристики проєктної діяльності забезпечують ефективність цього навчального методу.

- Максимальна включеність. На кожному етапі – від вибору тему до захисту проєкта — здобувач вищої освіти працює над тим, що викликає його живий інтерес, що він сам обрав у якості об'єкта дослідження.
- Високий рівень самостійності. Викладач фасилітує процес, натомість вся діяльність зосереджена лише на самому здобувачеві, який значною мірою не тільки вчиться у цей момент, але й навчає своїх колег по проєкту.
- Комплексний характер. Під час роботи над проєктом студент залучає комплекс компетентностей, надбаний у процесі вивчення мови. Тут можна говорити про реалізацію як чотирьох видів мовленнєвої діяльності (читання, письмо, говоріння, аудіювання), так і граматичного методу, когнітивної компетентності, лінгвокраїнознавчої компоненти тощо.
- Розвиток як *hard skills*, так і *soft skills*. Опанування іноземною мовою традиційно включається фахівцями в набір жорстких навичок, т. зв. *hard skills*. Проте проєктна діяльність дозволяє здобувачеві активно тренувати безліч гнучких навичок (*soft skills*), зокрема креативність, критичне мислення, уміння

планувати час, працювати в команді, презентувати результати проєкта тощо. Така діяльність має чітку практичну спрямованість, оскільки допомагає розвинути надпредметні компетентності, які стануть при нагоді здобувачам як у професійній, так і в особистісній сфері.

Поряд із значним переліком переваг, які надає така форма навчання, варто зазначити й певні недоліки. Головний із них, який має суттєве значення саме для іноземних здобувачів вищої освіти, – це відсутність прямого контакту з викладачем та іншими студентами. Дослідники зазначають, що це «ускладнює процес передавання соціокультурного досвіду, негативно впливає на групову та професійну ідентифікацію студентів, їхню навчальну мотивацію», а також провокує сенсорний регрес (Дистанційне навчання: 12). Проєктна діяльність, зрозуміло, не в змозі повністю нівелювати цей чинник, але завдяки активній включеності здобувачів, їхній високій мотивації та консультуючій ролі викладача відсутність прямого контакту вже не є настільки критичною.

Під час викладання мови іноземним студентам, особливо з урахуванням вищезазначених особливостей дистанційного формату навчання, перед викладачем постає питання конкретного наповнення теоретичних відомостей про проєктні технології. Зауважимо, що найактуальнішим у даному випадку буде питання цілепокладання: навіщо вам та вашим студентам-інофонам потрібний той чи інший проєкт? яких цілей вам потрібно досягти? З урахуванням відповіді на це питання можна підбирати як різновид проєкту, так і його тему.

Так, наприклад, Т. Вороненко пропонує актуальну класифікацію проєктів, що їх використовує сучасна педагогіка. Звернемо увагу на параметр «вид діяльності учнів». Згідно з ним, усі проєкти можна поділити на:

- творчі;
- рольові;
- дослідницькі;
- інформаційні;
- прикладні;
- спрямовувані (докладніше див.: Вороненко, 2016).

Тематика для кожного із зазначених різновидів, зрозуміло, може бути абсолютно різною. Проте найбільш перспективними вважаємо лінгвокраїнознавчий напрям проєктних досліджень. Дослідження та аналіз культури, в якій перебуває інофон, може викликати як певні побоювання з боку іноземного здобувача освіти, так і зрозумілий інтерес. Задача викладача – стимулювати цей інтерес, поживляти його. Це працює, очевидно, як на полегшення адаптації інофона в нових незвичайних умовах, так і на формування комунікативної компетентності, когнітивних навичок.

Також варто пам'ятати про необхідність підтримувати мотивацію студента на високому рівні. Для цього має бути проведена певна підготовча робота, основним результатом якої стане формулювання теми проєкту – теми цікавої, актуальної, сучасної, багатовимірної. Проєкт на тему «Відмінювання українських дієслів» навряд чи буде надихати здобувача-інофона. А ось статистичне обґрунтування того факту, що в українській мові значно менше слів другої дієвідміни, ніж першої, уже активізує діяльність студента. Причому обґрунтування це може бути на матеріалі як художнього стилю (адаптований чи неадаптований текст українського письменника), так і розмовного (побутове спілкування з українцями, аналіз дописів у соціальних мережах тощо). Табуїтована лексика, особливості використання евфемізмів, робота з креолізованим текстом (наприклад, мемами), інтернет-мовлення – усе це може бути об'єктом проєктної діяльності для інофонів.

Особливо захоплюючими можуть бути проєкти, які націлені на порівняння культур (двох – культури інофона та української – або більше). Форми звертання, традиції святкування, системи навчання, стосунки в родині – матеріалом для проєкту можуть бути абсолютно різні культурні компоненти.

Доцільно планувати таку роботу на кілька років, співставляючи результати здобувача-першокурсника з продуктом випускника бакалавріату. Так, наприклад, можна запропонувати студенту-філологу чотирирічний проєкт на тему «Любов, настільки потужна, як любов матері до тебе, залишає свій слід (Дж. Роулінг)». Образ матері – наскрізний в кожній культурі, Дж. Роулінг – актуальна письменниця, а отже, ця тема з великою ймовірністю буде цікава для іноземних здобувачів. Проєкти, що їх можна запропонувати інофонам, можуть бути, до прикладу, такими:

- найменування матері в українській культурі (та/або культурі студента);
- опозиція слів мати/мама як прояв дистанції в побуті та культурі українців;
- концептуальні метафори до слова «мати»;
- жанри материнського фольклору в різних країнах;
- пісня українського гурту «Калуш» «Стефанія» як відображення сучасних уявлень українців про матір.

Такий тривалий мегапроєкт, який представляє собою низку проєктів, об'єднаних однією темою, дозволить здобувачу вищої освіти, майбутньому філологу, пропрацювати всі яруси мови (від лексики до морфеміки, від фразеології до граматики), вправлятися в усіх видах мовленнєвої діяльності (читання, слухання, говоріння, письмо), значно розвинути комунікативні навички (завдяки як реальному спілкуванню з оточуючими, так і презентації власного проєкту), заглибитися в культуру України (як минулого, так і сучасності), оперувати лінгвокультурологічними поняттями тощо. Таким чином, студент має змогу розвинути не лише предметні, але й надпредметні компетентності.

Зауважимо ще раз, що саме по собі використання методу проєктів аж ніяк не являється запорукою продуктивного навчання. Але при системній підготовці викладача та студентів проєктна технологія підтверджує свою високу ефективність. Що ми маємо на увазі під підготовкою студентів? Перш за все – виховання здобувача, що здатен до самостійної роботи та розуміє фасилітуючу роль викладача, яка є панівною в системі сучасної педагогічної думки. Досягти високого рівня сформованості навичок самостійності в студента в реальних умовах може бути непросто. Це пов'язано як із культурними та персональними особливостями різних здобувачів, так і з недовершеністю навчальних програм. Проте особистісно орієнтоване навчання, реалізоване через інтерактивні методи, може дати дієвий результат. Викладачу варто зосередитися на рольових ділових іграх, кейс-методі, проблемному навчанні та розвитку критичного мислення тощо.

Висновки та перспективи

Повний чи частковий перехід на дистанційне навчання в нашій державі був зумовлений певними чинниками (зокрема, пандемія коронавірусної інфекції у 2020–2022 рр. та введення воєнного стану у зв'язку з початком повномасштабної війни, розпочатої Російською Федерацією 24 лютого 2022 р.) і є, безумовно, вимушеним. Проте відкидати дистанційну форму здобуття освіти на сьогодні не є можливим: війна закінчиться, а змішаний формат, який поєднує аудиторний та дистанційний, залишиться. Практика показує, що на сьогоднішній день переважна більшість здобувачів освіти (в тому числі іноземних) не готові до дистанційного формату навчання. Залишаючи за дужками технічні питання (на кшталт доступу до інтернету, який часто обмежений для студентів в азіатських та африканських країнах), звернемо увагу лише на фактор самостійності отримання знань, до якого багато здобувачів не готові. Самоорганізація, необхідність самостійно планувати час, добувати інформацію та представляти результати своєї роботи часом виявляється для здобувачів вищої освіти непосильною ношею.

Розуміння потреби та цінності самоосвіти у студентів слід виховувати, навички самоосвіти треба активно формувати. Тільки в цьому випадку перехід на дистанційне навчання буде безболісним та не зменшить ефективність засвоєння

знань. Проектна діяльність на сьогоднішній день може бути визнана однією з найкращих технологій, яка забезпечує високу мотивацію студента до навчання, розвиток його когнітивних та комунікативних здібностей, підвищує ефективність навчального середовища, а також нормалізує для здобувача необхідність здобувати знання та формувати навички самостійно, з мінімальною допомогою викладача. Саме тому переоцінити вклад методу проектів у процесі дистанційного навчання, на наш погляд, абсолютно неможливо. Перспективами дослідження можна вважати створення посібника для викладача, в якому були б зафіксовані як психолого-педагогічні аспекти проблеми, так і практичні поради щодо організації проектної діяльності в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бондаренко, 2017 – *Бондаренко Н.* Проектна діяльність учнів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. Київ, 2017. № 5 (134). С. 2–7.
- Вороненко, 2016 – *Вороненко Т. І.* Класифікація навчальних проектів. *Проблеми сучасного підручника*. Київ: Педагогічна думка, 2016. Вип. 17. С. 76–91.
- Гладка, 2022 – *Гладка О.* Формування комунікативної компетенції студентів на основі проектної методики навчання іноземної мови. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 7. С. 36–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_7_7 (дата звернення: 15.05.2022).
- Годованець, 2014 – *Годованець Н. І.* Проектний метод вивчення іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 31. С. 47–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuupred_2014_31_16 (дата звернення: 15.05.2022).
- Дистанційне навчання, 2021 – Дистанційне навчання в глобалізованому світі: збірник тез доповідей. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 101 с.
- Іжко, 2014 – *Іжко Є. С.* Метод проектів як один із засобів оптимізації автономного навчання. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2014. № 2. С. 92–98.
- Кравцова, 2017 – *Кравцова Н. Г.* Новаторська педагогічна діяльність Джона Дьюї у Чиказькому університеті (1894–1904 рр.). *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 76 (1). С. 38–42.
- Куліченко, 2014 – *Куліченко А. К.* Педагогічна концепція В. Г. Кілпатрика та її світове значення: монографія. Запоріжжя : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2014. 288 с.
- Кушнірук, 2019 – *Кушнірук С. А.* Розвиток категорійно-поняттєвого апарату дидактики у педагогічній науці України (20-90-ті рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2019. 45 с.
- Лебедева, Иванова, 2002 – *Лебедева А. И., Иванова Е. В.* Метод проектов в продуктивном обучении. *Школьная технология*. 2002. № 5. С. 116–120.
- Лепко, 2011 – *Лепко Г. В.* Метод проектування в навчальному процесі. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2011. № 1. С. 161–163.
- Метод проектів, 2019 – Метод проектів в українській школі 1920–1930-х років / Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2019. 192 с.
- Полат, 2001 – *Полат Е. С.* Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. *Учебное пособие для студентов педагогических вузов и системы повышения квалификации педагогических кадров*. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 271 с.
- Пометун, 2002 – *Пометун О.* Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ : «А.П.Н.», 2002. 136 с.

- Проблеми методів, 2020 – Проблеми методів компетентнісно орієнтованого навчання української мови в закладах загальної середньої освіти: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (22 жовтня 2020 р., м. Київ). Київ : Педагогічна думка, 2020. 120 с.
- Сисоєва, 2002 – Сисоєва С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Київ, 2002. № 1. С. 73–80.
- Тарнопольський, 2011 – Тарнопольський О. Б. Проектна методика навчання іноземних мов для спеціальних цілей у немовних вишах. *Функціональна лінгвістика*. 2011. Т. 2, № 2. С. 220–222.
- Устименко, 2016 – Устименко О. М. Типологія проектів у навчанні іноземних мов. *Молодий вчений: науковий журнал*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2016. № 2 (29). С. 347–352. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/2/83.pdf> (дата звернення: 15.05.2022).
- Щеглова, 2016 – Щеглова А. О. Місце проектного методу для формування і розвитку іноземної комунікативної компетентності студентів в умовах змішаного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 3 (53). С. 142–149, 2016. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1381> (дата звернення: 15.05.2022).
- Щербина, 2014 – Щербина С. В. Застосування проектного методу у викладанні іноземної мови у вищому навчальному закладі. *Наукові записки: зб. наук. пр.* Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 128. С. 519–522.
- Hutchinson, 1991 – Hutchinson T. *Introduction to Project Work*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Petersen, 2004 – Petersen C. *Project-based learning through the eyes of teachers and students: Investigating opinions of PBL in adult ESL* (Master's thesis). University of Victoria, Canada, 2004.

REFERENCES

- Bondarenko, 2017 – Bondarenko N. (2017). Proektna diyal'nist`uchniv na uroках ukrayins`koyi movy` [Project activities of students in Ukrainian language lessons]. *Ukrayins`ka mova i literatura v shkoli*. Ky`yiv, # 5 (134), pp. 2–7 [in Ukrainian].
- Voronenko, 2016 – Voronenko T. (2016). Klasy`fikaciya navchal`ny`x proektiv [Classification of educational projects]. *Problemy` suchasnogo pidruchny`ka*. Ky`yiv: Pedagogichna dumka. Vy`p. 17, pp.76–91 [in Ukrainian].
- Gladka, 2013 – Gladka O. (2013). Formuvannya komunikaty`vnoyi kompetenciyi studentiv na osnovi proektnoyi metody`ky` navchannya inozemnoyi movy` [Formation of students communicative competence on the basis of foreign language project methods teaching]. *Problemy` pidgotovky` suchasnogo vchy`telya*. # 7, pp. 36–40. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_7_7 (Accessed 15.05.2022) [in Ukrainian].
- Godovanecz`, 2014 – Godovanecz` N. (2014). Proektny`j metod vy`vchennya inozemnoyi movy` [ Project method of a foreign language learning]. *Naukovy`j visny`k Uzhgorods`kogo nacional`nogo universy`tetu. Seriya : Pedagogika. Social`na robota*. Vy`p. 31, pp. 47–48. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_31_16 (Accessed 15.05.2022) [in Ukrainian].
- Dy`stancijne navchannya, 2021 – Dy`stancijne navchannya v globalizovanomu sviti: zbirny`k tez dopovidej [Distance learning in a globalized world: a collection of abstracts]. Ky`yiv: Ky`yiv. nacz. torg.-ekon. un-t, 2021. 101 p. [in Ukrainian].

- Izhko, 2014 – *Izhko Ye.* (2014). Metod proektiv yak ody`n iz zasobiv opty`mizaciyi avtonomnogo navchannya [Project method as one of the means of optimizing autonomous learning]. *Visny`k Dnipropetrovs`kogo universy`tetu imeni Al`freda Nobelya. Seriya: Pedagogika i psy`xologiya.* # 2, pp. 92–98 [in Ukrainian].
- Kravczova, 2017 – *Kravczova N.* (2017). Novators`ka pedagogichna diyal`nist` Dzhona D`yuyi u Chy`kaz`komu universy`teti (1894–1904 rr.) [John Dewey's groundbreaking teaching at the University of Chicago (1894-1904)] *Zbirny`k naukovy`x pracz` Xersons`kogo derzhavnogo universy`tetu. Pedagogichni nauky`.* Vy`p. 76(1), pp. 38–42 [in Ukrainian].
- Kulichenko, 2014 – *Kulichenko A.* (2014). Pedagogichna koncepciya V. G. Kilpatry`ka ta yiyi svitove znachennya: monografiya [Pedagogical concept of VG Kilpatrick and its world significance: a monograph]. Zaporizhzhya: TOV «LIPS» LTD [in Ukrainian].
- Kushniruk, 2019 – *Kushniruk S.* (2019). Rozvy`tok kategorijno-ponyattyevogo aparatu dy`dakty`ky` u pedagogichnij nauci Ukrayiny` (20-90-ti rr. XX st.) [Development of the categorical-conceptual apparatus of didactics in the pedagogical science of Ukraine (20-90s of the XX century)]: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. ped. nauk: specz. 13.00.01 «zagal`na pedagogika ta istoriya pedagogiky`». Ky`yiv, 45 p. [in Ukrainian].
- Lebedeva, Y`vanova, 2002 – *Lebedeva A., Y`vanova E.* (2002). Metod proektiv v produkty`vnom obucheny`y` [Project method in productive learning]. *Shkol`naya texnologya`.* # 5, pp.116–120 [in Russian].
- Lepko, 2011 – *Lepko G.* (2011). Metod proektuvannya v navchal`nomu procesi [Design method in the educational process]. *Visny`k Vinny`cz`kogo politexnichnogo insty`tutu.* # 1, pp. 161–163 [in Ukrainian].
- Metod proyektiv, 2019 – Metod proyektiv v ukrayins`kij shkoli 1920–1930-x rokiv [Method of projects in the Ukrainian school of 1920-1930] / *Pedagogichny`j muzej Ukrayiny`*; [ukladachi: V. O. Gajdej, O. P. Mixno; nauk. konsul`tant O. V. Suxomly`ns`ka]. Vinny`cya: Vy`davec`z` FOP Kushnir Yu. V., 2019. 192 p. [in Ukrainian].
- Polat, 2001 – *Polat E.* (2001). Novye pedagogy`chesky`e y` y`nformacy`onnye texnologiy` v sy`steme obrazovany`ya [New pedagogical and information technologies in the education system]. *Uchebnoe posoby`e dlya studentov pedagogy`chesky`x vuzov y` sy`stemi povysheny`ya kvaly`fy`kacy`y` pedagogy`chesky`x kadrov.* Moskva, Y`zdatel`sky`j centr «Akademy`ya». 271 p. [in Russian].
- Pometun, 2002 – *Pometun O.* (2002). Interakty`vni texnologiyi navchannya: teoriya, prakty`ka, dosvid [Interactive learning technologies: theory, practice, knowledge]. Ky`yiv: «A.P.N.», 136 p. [in Ukrainian].
- Problemy` metodiv, 2020 – Problemy` metodiv kompetentnisno oriyentovanogo navchannya ukrayins`koyi movy` v zakladax zagal`noyi seredn`oyi osvity`: zbirny`k materialiv kruglogo stolu, pry`svyachenogo pam`yati chlenakorespondenta NAPN Ukrayiny`, doktora pedagogichny`x nauk, profesora Bilyayeva Oleksandra My`xajlovy`cha (22 zhovtnya 2020 r., m. Ky`yiv) [Problems of competence-oriented teaching methods of the Ukrainian language in general secondary education: a collection of materials of the round table dedicated to the memory of the corresponding member of the NAPS of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Alexander Mikhailovich Bilyaev (October 22, 2020, Kyiv)]. Ky`yiv: Pedagogichna dumka, 2020. 120 p. [in Ukrainian].
- Sy`soyeva, 2002 – *Sy`soyeva S.* (2002). Osoby`stisno zoriyentovani texnologiyi: metod proektiv [Personality-oriented technologies: the project method]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka.* Ky`yiv, # 1, pp. 73–80 [in Ukrainian].

- Tarnopol's'kyj, 2011 – *Tarnopol's'kyj O.* (2011). Proektna metody`ka navchannya inozemny`x mov dlya special`ny`x cilej u nemovny`x vy`shax [Project methods of teaching foreign languages for special purposes in non-language universities]. *Funkcy`onal`naya ly`ngvy`sty`ka*. T. 2, # 2, pp. 220–222 [in Ukrainian].
- Usty`menko, 2016 – *Usty`menko O.* (2016). Ty`pologiya proektiv u navchanni inozemny`x mov [Typology of projects in foreign language teaching]. *Molody`j vcheny`j: naukovy`j zhurnal*. Xerson: Vy`davny`chy`j dim «Gel`vety`ka». # 2 (29), pp. 347–352. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/2/83.pdf> (Accessed 15.05.2022) [in Ukrainian].
- Shheglova, 2016 – *Shheglova A.* (2016). Misce proektnogo metodu dlya formuvannya i rozvy`tku inshomovnoyi komunikaty`vnoyi kompetentnosti studentiv v umovax zmishanogo navchannya [The place of the project method for the formation and development of foreign language communicative competence of students in the context of blended learning]. *Informacijni texnologiyi i zasoby` navchannya*, # 3 (53), pp. 142–149. Available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1381> (Accessed 15.05.2022) [in Ukrainian].
- Shherby`na, 2014 – *Shherby`na S.* (2014). Zastosuvannya proektnogo metodu u vy`kladanni inozemnoyi movy` u vy`shhomu navchal`nomu zakladi [Application of the project method in teaching a foreign language in a higher educational institution]. *Naukovi zapy`sky`: zb. nauk. pr.* Kirovograd: KDPU im. V. Vy`nny`chenka. Vy`p. 128, pp. 519–522 [in Ukrainian].
- Hutchinson, 1991 – *Hutchinson T.* (1991). Introduction to Project Work. Oxford: Oxford University Press [in English].
- Petersen, 2004 – *Petersen C.* (2004). Project-based learning through the eyes of teachers and students: Investigating opinions of PBL in adult ESL (Master's thesis). University of Victoria, Canada [in English].

Received: 20 May, 2022

TRANSFORMATION OF THE FEMALE DETECTIVE IMAGE IN THE 19th AND 20th CENTURIES ENGLISH FEMALE DETECTIVE PROSE

Devdiuk Ivanna,

Doc. in Philology, Associate Professor
ORCID ID 0000-0003-3435-4694
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57, Shevchenko St, Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine
dev.ivanna@gmail.com

Huliak Tetiana,

PhD in Philology, Senior Teacher
ORCID ID 0000-0002-7297-415X
Precarpathian Department (Ivano-Frankivsk)
of the National Academy of Internal Affairs
3, Natsionalnoi Hvardii St, Ivano-Frankivsk, 76005, Ukraine
tanyhuliak@gmail.com

Abstract. *The article deals with the peculiarities of the image of the female detective in the English female detective prose of the 19th and 20th centuries. We have traced the changes in the portrayal of the female detective in English literature and singled out the factors which influenced them. First of all, every writer's experience and life conditions make an impact on the construction of their images. It is obvious that S. Hopley couldn't but work secretly as her creator C. Crowe wrote detective using the other name. It was the trend of the nineteenth century. In the first part of the twentieth century, women started to obtain different professions alongside men. A. Christie and D. Sayers had an opportunity to be not only writers but even theoreticians of the genre. That is why Miss Marple and H. Vane were able to show their achievements together with men. And the second part of the twentieth century presented women with total freedom. So, we can read about Sharon McCone who is a successful private detective. The second important fact is the situation in the society which for sure is reflected in the realistic literary works and can be easily noticed in the behaviour of the characters. And the last efficient thing is the plot of the story because it dictates the actions which sometimes do not depend on the personality.*

The article analyzes the characteristic features of the female detectives belonging to three stages of detective development: detective classics (until the early twentieth century), detective modernism (1910–the 1970s), and detective postmodernism (after the 1970s). The female detective of detective classics is clever and kind but lacks self-confidence and support. Detective modernism shows us an intelligent, smart, very brave, and attentive detective. The woman detective of the postmodern period is smart, courageous, emotional, and hard-working. Thus, we have suggested the canonic image of the female detective. She has a sharp mind, a very high level of knowledge, a sense of responsibility, a strong wish to work, and a little time for her personal life. This woman is pretty, careful, witty, and ready to investigate at any time.

Keywords: *English literature, detective prose, female detective prose, the image of the female detective, the transformation of the literary image.*

Introduction

The detective genre is a rather controversial issue of literary criticism and receives various evaluations: from the elevation to the classics of the literary heritage to the

comparison with mass literature. However, it is undeniable that the detective invariant has gone from classical to postmodern, generating a great number of variants and maintaining the constant commitment of readers.

The detective as a genre is associated with male names, but the male detective novel is gradually being transformed into a female one. This process falls in the classical period, i.e. the end of the 19th – the beginning of the 20th century, which coincides with the intensification of feminist movements. Thus, its literary understanding, which began in the second half of the twentieth century, is associated with such concepts as “feminism”, “women’s writing”, “women’s literature” and so on.

Today, the issue of women’s detectives, as noted by S. Filonenko, has been analyzed in dozens of studies, including M. Slung “Crime on Her Mind: Fifteen Stories of Female Sleuths from the Victorian Era to the Forties” (1975), K. Klein “The Woman Detective, Gender and Genre” (1988), S. Munt “Murder by the Book? Feminism and the Crime Novel” (1994), C. Nickerson “The Web of Iniquity: Early Detective Fiction by American Women” (1999), J. Kestner “Sherlock’s Sisters: The British Female Detective, 1864–1913” (2003), C. Kungl “Creating the Fictional Female Detective: The Sleuth Heroines of British Women Writers, 1890–1940” (2006). The above-mentioned and many other studies analyze the uniqueness of the work of women detective authors, trace the early history of the female detective, the development of the image of a female detective, the interaction of the detective genre and feminist ideology in its various versions (Filonenko, 2011: 145).

In the context of this study, it is important how feminism, namely “women’s style”, influenced the way of the narration and construction of images in detective stories, as it is obvious that “women’s writing” brought psychologism and emotionality to a detective novel. The features have been emphasized in the modern research of female detectives. S. Rowland and H. Bergmann note that most women writers abandon conservative methods of investigation, and they seek to place a significant burden on the protagonists – or investigators, or the killers themselves – on their feelings and emotions. The authors raise the aesthetic level by describing the legal procedure. S. Rowland stresses this change in the structure of the detective genre work, which “is expressed in the image of personal weakness and vulnerability” (Rowland, 2001: 19) of the detectives themselves, which adds further feminization to this genre. Instead, H. Bergmann claims that “the heroines’ usual virtues”, such as obedience and passivity, have been replaced by determination and independence of thought” (Bergmann, 1979: 89). The interest of the literary critics in female images in the detective novel is obvious, but the evolution of the female detective has not been the subject of research yet, which determines **the relevance of our scientific research.**

The research aims to find out the peculiarities of the artistic transformations of the image of a female detective in the English female detective prose of the 19th and 20th centuries.

The realization of the goal involves the solution of the following **tasks**: to identify the elements that determine the construction of the artistic image of a woman detective; to suggest a definition of the canonical image of a female detective in English literature.

The object of the research is the English female detective prose of the 19th and 20th centuries.

The subject of the research is the specifics of the image of a female detective in the English literature of the determined period.

Materials and methods of the research

The material of the research is detective novels by C. Crowe, A. Christie, D. Sayers, and M. Muller, which belong to different periods of the development of the detective genre and allow us to trace the evolutionary changes in the image of a female detective.

The specifics of the selected material and literary features of the identified tasks led to the choice of the research methods. The comparative and typological method is used to

establish common and distinctive features of the embodiment of the artistic paradigm of the detective in the images of women detectives, which are considered in the context of cultural and historical factors that led to the formation of the English detective novel. With the help of the biographical method, it was possible to establish a connection between the life experience of the authors and the peculiarities of the art modeling of literary heroes; the psychoanalytic method contributed to the study of the psycho-emotional state of the characters.

Discussion

Image and imagery are key concepts in literature. The artistic image is the subject of scientific research of D. Nalyvaiko, S. Nikolaienko, P. Paliievskyi, L. Tymofieiev, M. Chernyshevskyi, and others. Nowadays the understanding of the concept of the image as a living and integral organism, the most capable of getting the full truth of existence is traditional.

The image of a woman as a detective is in the centre of scientific research of such Ukrainian researchers as N. Kupina, M. Lytovska, N. Nikolyna, A. Taranova, H. Uliura, S. Filonenko, M. Cherniak. S. Filonenko notes: "Fiction as a great "mirror" reflects both the change of traditional female roles and feminist discussions in the modern society. At the same time, literature itself is a means of philosophizing about women in the modern world" (Filonenko, 2006: 5).

The main feature of the literary artistic image is its dynamism. It unfolds in a system of peculiar, using the words of P. Paliievskyi, "mutual reflections" of those forms of the image that make it clear: dialogues, monologues, author's reflections, descriptions, paintings of nature, etc (Halych, 2005: 102–103).

From the point of view of the figurative structure, the literary hero unites the character as the inner content of the character, and their behaviour and actions are something external. The character is determined by the specific life experience of the author and allows us to consider the actions of the portrayed person as natural, stemming from some cause or motive. The latter, as a rule, is determined by specific historical and social, and economic conditions. That is why the literary works of the realistic direction are a kind of chronicles of reality.

The literary image of a female detective is, in our opinion, a kind of the diffuse formation that combines the following elements:

1. the product of the author's creative thought, which is usually formed under the influence of their own life experience (upbringing, education, areas of interest);
2. reflection of the realities of a certain historical epoch or period;
3. ideological and emotional content, which depends on the mystery around which the plot develops.

Research results

In the English national literature of the 19th and 20th centuries, gender issues are dominant ones and serve as a source for understanding the place of women in the society, their role in the development of social progress, identifying the typicality or specificity of the issue of their rights and freedoms. At the beginning of the 19th century in Great Britain, the so-called concept of "division of spheres" has been formed, according to which there is a distinction between public and private spheres of life. The public sphere included the world of politics, market structures, legal rights, and responsibilities, was recognized as a sphere of "real" power, prestige, and power, and belonged to men. Women were limited to the private sphere, i.e. creating comfort in the family, organizing family life and housekeeping, and caring for children. The concept of "division of spheres" embodied and covertly justified the divergence of gender statuses.

Detective as a literary genre allows a woman to express herself in those areas that until the middle of the 19th century were exclusively male, and feel the social significance.

The stages of the evolution of detective as a genre are conditionally defined as follows: detective classics (until the early twentieth century), detective modernism (1910 – the 1970s), and detective postmodernism (after the 1970s).

The year of the “birth” of the image of a female detective in literature we consider to be 1841, when the book “Adventures of Susan Hopley; or Circumstantial Evidence” by Catherine Crowe was published. It attracted much more attention than Edgar Allan Poe’s series of short stories and is the embodiment of detective classics. The above-mentioned detective novel was the first in C. Crowe’s career and was first published anonymously. Readers learned much later that it was written by a woman. This detail indicates that the fear of being invaluable and unrecognized, which embraced the writer, accurately influenced the process of constructing the image of the protagonist of her novel.

The image of Susan Hopley undoubtedly comes from the images of Gothic women who managed to detect thieves and somehow miraculously get rid of their persecution, as, for example, Emily did in “The Mysteries of Udolpho”. In everyday life, Susan is a maid and this is a common role in the society of that time, but suddenly she shows the skills of a detective, typical of the canonical genre. Adhering to a detached position and being an ordinary maid, Susan can go where she needs to and ask anything without any suspicion. When something happens, the woman tries in every way to find out all the details: “*Susan had gone into the garden at the cook’s request, to pick some herbs ... when she heard footsteps and voices approaching; and peeping between the leaves, she perceived they proceeded from the count and his man George*” (Crowe, 1852: 293).

However, Susan conducts her investigations in secret, undercover, so to speak, as C. Crowe herself did. An autobiographical element is traced here. Probably, if the author had not ended her career and life so mysteriously, the reader would have had a richer image. However, at the classical stage of formation of the detective genre, a woman detective is not yet self-confident, not recognized by society, but no less a professional person who quite successfully reveals secrets.

In the twentieth century, we see many more women in all areas, including writing. Women’s literature became more confident, they began to pay attention to and appreciate it. In 1909, Selma Lagerlof became the first woman to receive the Nobel Prize in Literature. And Agatha Christie came into the detective world. Her main female character, Miss Marple, appeared in 1927 in the story “The Tuesday Night Club”. Agatha Christie’s grandmother became the prototype of Miss Marple.

Miss Marple is an elderly woman from the small British village of St. Mary Mead, who was never married and lived alone. She knits a lot, works in the garden, and investigates crimes because of amateur interest: “*She had on black lace mittens, and a black lace cap surmounted the piled-up masses of her snowy hair. She was knitting – something white and soft and fleecy*” (Christie, 2002: 9–10).

All her life the heroine lived in the village. Once in a while she went to visit relatives and friends or to rest. The old woman is extremely interesting. No rumors, gossip, and details of the life of the inhabitants of St. Mary Mead do not escape her attention. At the same time, Miss Marple is the custodian of British customs, she embodies a vivid expression of the English tradition: respect for principles, fidelity to their outlook, accuracy, and politeness. Her difference from Hercule Poirot is that she is interested in the feminine little things that surround people. She is first and foremost an observer: “*Miss Marple gave a brief moment of attention to all these people and returned to her knitting with a gentle smile upon her lips*” (Christie, 2002: 10). Miss Marple’s life experience, attention to others and the ability to admit her mistakes explain the secret of her detective victories. The image of this woman is quite static, dictated by tradition and the so-called “Englishness”. As the reader gets acquainted with Miss Marple at a fairly old age, they do not see such a development of the literary image, but each time they learn new details that vividly complement it.

Miss Marple stands out from other detectives with her keen mind and excellent knowledge of human nature. Agatha Christie emphasizes in the books that Miss Marple

resembles “a good aunt” who, however, can turn into a punishing Nemesis in an instant. Miss Marple doesn’t look bright, her language can often seem incoherent and confusing, and she tends to jump from one topic to another in her explanations, but the old lady has a strong character and excellent analytical mind, which she loves to practice, solving riddles that are on her path of life: “... *but you don’t know as much of life as I do. A man of that Jones’s type – coarse and jovial. As soon as I heard there was a pretty young girl in the house I felt sure that he would not have left her alone*” (Christie, 2002: 27).

Miss Marple’s wisdom is essentially purely feminine. It is based on her knowledge of the domestic sphere and human relations. And this knowledge is the property of Agatha Christie herself: a woman was twice married to completely different men, visited the Eastern expeditions, but remained loyal to Britain.

D. Sayers, who was both a practitioner and a theoretician of the detective genre, worked simultaneously with A. Christie during the modern period. Dorothy Sayers’s work chronologically dates back to the 1930s and 1950s. Despite the dominance of modernist tendencies during this period, realistic literature in Britain remained an influential phenomenon, especially in the detective genre, which had a strong tradition, founded by A. Conan Doyle. These years can be considered the time of the rise of the detective genre in its classical form.

The establishment of the genre was facilitated by such external factors as the rapid development of science and technology, as well as the First World War, which called into question the humanistic principles of human existence and thus led to the spread of frustration and despair. The detective, with its rich tradition, actually became a way to escape from the pessimistic reality, a second chance for good to eventually defeat evil. Such an attitude is characteristic of the work of Dorothy Sayers, who in her efforts to modernize the detective (introduction of a love story line, leveling the trick with “a closed room”, etc.) remained within its classical form, demonstrating the triumph of justice.

According to the classical formula derived by E. Poe in 1840–1845, the detective must be an eccentric amateur with original manners; he must be superior to the police in his ability to observe and generalize; he usually has a friend who gives the reader most of the information about the crime, the investigation and the life of the protagonist (Stewart: 1980). Dorothy Sayers “enriches” and criticizes a little bit the image of the detective in her preface to the first edition of the detective anthology (1928–1929): “...*modern detective fiction is characterized by a tendency to entrust the investigation of extremely complex cases to ordinary people: journalists, police officers ... and even female detectives*” (Sayers, 1937: 108). However, according to Dorothy Sayers, they have not reached exorbitant heights in detective work because they act impulsively, rely only on their intuition, and are always ready to plunge headlong into the whirlpool of crime. They usually work with a male detective, who, for the most part, creates additional problems, and is characterized by excessive meticulousness to the smallest detail.

The image of a woman in the English literature of the late nineteenth and early twenty-first centuries is characterized by stereotyping because at this time a new category of women emerges. These are women who are reconsidering their responsibilities and rights in the family and society, they are ready to throw off the “shackles” of the Victorian era and become on the same level of equality as men. A completely different female type is formed. She is a free, independent, open-to-change person. Such progress in the worldviews of writers could not but be embodied in their images, which leave their mark on autobiography. Dorothy Sayers’s philosophical views did not escape these modern trends.

In her series of novels about Lord Peter Wimsey, the British detective portrays a writer who is the prototype of the author and an example of the avant-garde of her time, renouncing family and friends, earning a living, and being free at 29. But suddenly this new-fashioned idol collapses. Involuntarily, the woman turns from a suspect into an amateur detective. This image is quite dynamic because it undergoes significant changes during the development of the detective epic. There is an evolution of the literary image from a woman-victim of circumstances to a woman-heroine. The reader meets Harriet Vane

while she is in court in the first novel of the series "Strong Poison": "*The case for the Crown is that the prisoner, Harriet Vane, murdered Philip Boyes by poisoning him with arsenic*" (Sayers, 2003: 3).

However, the accused has no motive for the murder. She bought arsenic to conduct the experiments needed to write another detective novel. It is worth noting that her works were very popular. Even one of the jurors in the courtroom read them: "*I have been reading one of her books, really quite good and so well-written, and I didn't guess the murderer till page 200, rather clever, because I usually do it about page 15*" (Sayers, 2003: 27).

Dorothy Sayers presents the image of Mrs. Vane, completely freeing her from the old stereotypes that sank into oblivion in the early twentieth century. She does not dream of marriage but easily agrees to a free relationship and life with a virtual stranger. The accused takes the initiative and makes such a suggestion: "*I'm frightened of it. One couldn't get away. I'll live with you if you like, but I won't marry you*" (Sayers, 2003: 225).

The main female image of Dorothy Sayers has a very specific, dictated by the social and historical, and cultural conditions of the time, feminist beliefs: "*Were men really stupid enough to believe that the good old days of submissive womanhood could be brought back by milliners' fashions? ... with a job to do and money in one's pocket*" (Sayers, 2004: 51). Harriet Vane does not miss any chance to emphasize women's independence and, above all, financial independence. She is convinced that marriage is not the main purpose in a life of a woman: "*Marriage did not save one, apparently. Single, married, widowed, divorced, one came to the same end*" (Sayers, 2004: 53). We find two reasons for this approach to marriage: the actual autobiographical imprint, which has been emphasized above, and specific historical conditions (military and postwar periods when women were forced to face all difficulties on their own).

In 1977, with the novel "Edwin of the Iron Shoes", the American writer M. Muller began a detective series about Sharon McCone, a private detective who embodies the postmodern stage of the detective genre and evolves as a literary hero. Professionally disclosing crimes, Sharon demonstrates a high level of knowledge, excellent skills, and full compliance with the chosen profession.

During nearly four decades, McCone maintained her independence, decency, and compassion, but she also embodied the significant changes that took place around her. Indeed, the last few decades of social transformation in San Francisco, her hometown, and America, in general, can be traced through a series of books.

McCone's nephew and co-worker, Mick Savage, describes his aunt: "*Serenity wasn't Shar's thing. Keen concentration, purposefulness, action, yes. Laughter, tears, anger, and the occasional white-hot rage, too*" (Muller, 1989: 34). This woman is persistently investigating crimes before the turn of the millennium, when the problem of the family, its identification, and tradition is exacerbated in American society. In the book "Listen to the Silence" (2000), Sharon learns that she is a foster child. This is a discovery that disrupts her understanding of who she is and what her family is. The dark complexion and black hair that made her stand out in the McCone family are key to the origins of the parents she is looking for. Under the pressure of new knowledge, the character of the heroine changes somewhat.

She kills for self-defense and protection of others, she dreams of horrors. In previous novels, there was an emphasis on social justice, which disappears in later works. Social unrest, such as homelessness, drug abuse, disenfranchisement, and the transformation of the city into a place where only the rich can afford to live, is desperate. Social problems take a back seat as McCone realizes he can't fix the world: "*Not the world, but some of its people anyway. We thought too big back then. Thinking small is more realistic*" (Muller, 1991: 126).

McCone's image took shape in the turbulent 1960s and 1970s. Her experience, her evolving character, her immersion in the American problems, and her attitude from that distant era to the present make her journey through four decades. As a woman in the world

of men and as an idealist who had to face her naivete and learn to live with compromises and failures, McCone continues to attract readers' interest.

Conclusions and prospects

The image of a female detective in the English female detective prose of the 19th and 20th centuries, like any literary image, is dynamic and undergoes certain transformations. They are due to the historical and social and economic features of a certain era, the life experience of writers, and the vicissitudes of the detective story. There are clear changes in the image of a female detective, dictated primarily by changes in the social role of women in general. S. Hopley, who is a representative of the classical era of the detective genre, conducts its activities covertly, as well as its author.

After all, for a woman in the mid-nineteenth century in England it was at least strange to work as a detective or writer. Miss Marple and H. Vane, whose images appeared in the early twentieth century, are much more confident, they are gradually emerging from the shadow of prominent male detectives, working on their own, and demonstrating high professionalism in their work. Living in the second half of the twentieth century, McCone is openly working as a successful private detective and is already struggling with internal disobedience and unrest rather than public misunderstanding and non-recognition.

This process of transformation makes it possible to determine the canonical image of a female detective in English literature. She is a pragmatic and somewhat skeptical, attentive intellectual who is ready to work hard and successfully, often sacrificing personal happiness and facing rejection in society. Emotionality and sharp intuition are traditional for the image of a female detective, which in combination with thorough knowledge, desire to develop, and the ability to abstract from everyday problems give a positive result – a solved crime. It is clear that a 21st-century female detective will be armed with technological advances and is likely to deal with cybercrime.

REFERENCES

- Bergmann, 1979 – *Bergmann H.* (1979). *Between Obedience and Freedom, Woman's Role in the Mid-Nineteenth Century Industrial Novel*. University of Goteborg. 169 p.
- Christie, 2002 – *Christie A.* (2002). [Miss Marple Mysteries. The Thirteen Problems](http://detective.gumer.info/anto/christie_95_2.pdf). [online] Available at: http://detective.gumer.info/anto/christie_95_2.pdf (Accessed 20.05.2022).
- Crowe, 1852 – *Crowe C.* (1852). *Susan Hopley, Or, The Adventures of a Maid Servant* [online] Available at: <https://books.google.nr/books?id=ugUJAQAAIAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (Accessed 25.05.2022).
- Filonenko, 2006 – *Filonenko S.O.* (2006). *Koncepciya osobystosti zhinky v ukrayinskij zhinochij prozi 90-x rokiv XX stolittya: Monografiya* [The concept of a woman's personality in Ukrainian women's prose of the 90s of the twentieth century: Monograph]. Kyiv, Nizhyn: "Vydavnytstvo «AspektPoligraf", 156 p. (in Ukrainian).
- Filonenko, 2011 – *Filonenko S.O.* (2011). *Masova literatura v Ukrayini: dyskurs / gender / zhanr: monografiya* [Mass literature in Ukraine: discourse / gender / genre: monograph]. Donetsk: "LANDON-XXI", 432 p. (in Ukrainian).
- Halych, 2005 – *Halych O.* (2005). *Teoriya literatury: Pidruchnyk* [Theory of Literature: Textbook]. Kyiv: Lybid, 488 p. [in Ukrainian].
- Muller, 1977 – *Muller M.* (1977). *Edwin of the Iron Shoes*. New York: Mysterious Press, 215 p.
- Muller, 1989 – *Muller M.* (1989). *There's Something in a Sunday*. New York: Mysterious Press, 224 p.
- Muller, 1991 – *Muller M.* (1991). *Where Echoes Live*. New York: Mysterious Press, 358 p.
- Muller, 2000 – *Muller M.* (2000). *Listen to the Silence*. New York: Grand Central Publishing, 304 p.

- Rowland, 2001 – *Rowland S.* (2001). From Agatha Christie to Ruth Rendell. Palgrave Macmillan, 236 p.
- Sayers, 1937 – *Sayers D.* (1937). The Omnibus of Crime. London : Payson and Clarke, Ltd, 1177 p.
- Sayers, 2003 – *Sayers D.* (2003). Strong Poison. New York: Harper Paperbacks, 240 p.
- Sayers, 2004 – *Sayers D.* (2004). Have His Carcase. New York: Harper Paperbacks, 547 p.
- Sayers, 2022 – *Sayers D.* (2022). Dorothy Sayers: The Detection Club Oath. [online] Available at: <http://www.sfu.ca/english/Gillies/Eng1383/Oath.html> (Accessed 20.05.2022).
- Stewart, 1980 – *Stewart R.* (1980). And Always a Detective: Chapters on the History of Detective Fiction. North Pomfret, VT: David, 326 p.

Received: 02 May, 2022

ПОЕТИКА РОМАНУ «ДІТИ ПАПОРОТІ» МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ**Ищенко Олена,**

доктор філософії за спеціальністю 035 Філологія

ORCID ID 0000-0001-9274-8566

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007, Україна

o.ishchenko@journ.sumdu.edu.ua

***Анотація.** Стаття присвячена осмисленню поетики роману «Діти папороті» сучасного українського письменника М. Дочинця. Апелюючи до концепції Г. Клочека, М. Кодака, А. Ткаченка досліджено жанрову специфіку, наративні особливості, хронотопічний континуум, художній психологізм та пафос твору.*

Визначено, що роман М. Дочинця «Діти папороті» має традиційну для творчого доробку прозаїка полісинтетичну жанрову природу, позаяк майстерно поєднує ознаки життєвого роману, роману-діаріюшу, роману в новелах.

Аналіз наративних особливостей допоміг визначити домінування Я-нарації в романі, що пояснюється жанровою своєрідністю та ідейно-тематичною спрямованістю творів на розкриття психосвіту сильної особистості.

Моделюючи художню дійсність роману «Діти папороті», М. Дочинець акцентує на значенні простору, що відповідно до ідейно-тематичного наповнення твору маркується як Свій/Чужий. Прозаїк активно послуговується ретроспекцією, яка оприявлює зміни у свідомості героя з плином часу.

З'ясовано, що внутрішній світ героїв М. Дочинця художньо відтворено за допомогою монологів-роздумів, монологів-спогадів та монологів-сповідей із елементами самохарактеристики тощо.

Проблемно-тематичний діапазон роману «Діти папороті» спрямований на художнє відтворення актуальних для сучасного українського суспільства проблем: війни та її впливу на психологію людини, осмисленні специфіки українського світовідчуття, національній ідентичності, значенні самоактуалізації особистості тощо. Акцентовано, що гуманістичний та героїчний пафос твору визначається прагненням М. Дочинця представити образ сучасного українського героя – захисника рідної землі та глибоким переконанням автора в безмежних духовних можливостях людини, її цінності як особистості.

***Ключові слова:** поетика, жанр, проблематика, художній психологізм, хронотоп, нарація, пафос, герой, роман, М. Дочинець.*

**POETICS OF THE NOVEL “FERN’S CHILDREN”
BY MYROSLAV DOCHYNETS****Ishchenko Olena,**

PhD in Philology

ORCID ID 0000-0001-9274-8566

Sumy State University

2, Rymaskoho-Korsakova st., Sumy, 40007, Ukraine

o.ishchenko@journ.sumdu.edu.ua

Abstract. *The article is devoted to the study of poetics features of the novel “Fern’s Children” by the modern Ukrainian writer M. Dochynets. Appealing to the concepts of G. Klochek, M. Kodak, A. Tkachenko, the genre specifics, narrative features, chronotopic continuum, artistic psychologism and pathos of the work are studied.*

It has been determined that novel “Fern’s Children” M. Dochynets by has a polysynthetic genre nature traditional for the prose writer’s creative work, as it skillfully combines the features of a life novel, a diary novel, and a novel in short stories.

Analysis of narrative features helped to determine dominance I-narration in the novel of the prose writer, which is explained by the genre originality and ideological and thematic focus of the works on the disclosure of the psychosis of a strong personality.

Modeling the artistic reality of the novel “Fern’s Children”, M. Dochynets emphasizes the importance of space, which in accordance with the ideological and thematic content of the work is marked as Own/Alien. Exploring the inner world of the individual, the prose writer actively uses retrospection, which reveals changes in the consciousness of the character over time.

It was found that the inner world of M. Dochynets’ characters is artistically recreated with the help of monologues-reflections, monologues-memories and monologues-confessions with elements of self-characterization, which is explained by the specifics of the concept of the character writer-intellectual with life experience.

The study emphasizes that the problem-thematic range of the novel “Fern’s Children” is aimed at artistic reproduction of issues relevant to modern Ukrainian society: war and its impact on human psychology, understanding the specifics of Ukrainian worldview, national identity, the importance of self-actualization and etc. The humanistic and heroic pathos of the work is determined by M. Dochynets’ desire to present the image of a modern Ukrainian hero – a defender of his native land and a deep conviction in the boundless spiritual possibilities of man and his value as a person.

Keywords: *poetics, genre paradigm, problems, artistic psychologism, chronotope, narration, pathos, character, novel.*

Вступ

Незважаючи на тривалу історію вивчення поетики, у літературознавстві на сьогодні не має остаточного визначення цього поняття. Започатковане у працях Аристотеля («Поетика», IV століття до н. е.) та Горация («Послання до Пізонів», 18 р. до н. е.) потрактування терміну “поетика” як учення про поетичне мистецтво або художню літературу загалом тривалий час було домінуючим. У середині XIX століття філософ Г. Гегель, мовознавці О. Веселовський та О. Потебня, романтики Ф. та А. Шлегелі досліджували проблему в філософському та лінгвістичному ракурсах. Починаючи з 20-30-х рр. XX століття уявлення про сутність поетики було розширене різноманітними школами і напрямками літературознавства. Представники ОПОЯЗу В. Жирмунський, Б. Томашевський, В. Шкловський, Р. Якобсон та ін. осмислювали поняття з позицій формального методу, активно використовуючи здобутки мовознавства, що створило підґрунтя для спроб замінити її одним із розділів теорії літератури – стилістикою. Структуралісти Р. Барт, Ю. Лотман, Ц. Тодоров та ін. зосередили увагу на проблемі поетичного мовлення. Представники феноменологічної критики Е. Гуссерль, Р. Інгарден та ін. досліджували зв’язок між автором і твором, розглядаючи літературу як історію людської свідомості. Теорія рецепції визначала головним завданням поетики не процес творення художніх текстів або детальне їх тлумачення, а зосередження уваги на процесі читання літературних текстів (Г. Яусс та В. Ізер). Представники Вроцлавської школи Е. Бальцезан, М. Гловінський, Р. Гандке, А. Окопєнь-Славінська, Я. Славінський висловлювали суголосні рецептивному напрямку ідеї, акцентуючи на естетиці сприймання.

Українські дослідники також долучилися до вивчення проблеми. Відомі праці Арсенія Еласонського, Лаврентія Зизанія Тустановського, Мелетія Смотрицького, Памви Беринди та ін., які, спираючись на теорію Аристотеля та Горация,

висвітлювали питання загальної (еволюція поезії) та прикладної поетики (різновиди версифікації, правила віршування, поняття про стиль, період, тропи, фігури тощо). Знаковим для осмислення поняття став трактат «Із секретів поетичної творчості» (1898) І. Франка, у якому психологічний аспект проблеми досліджувався у рецептивному ключі. Письменник виокремив наступні складники поетичної творчості: роль свідомості автора; закони асоціацій ідей як ключа до розуміння ідіостилію митця, стильових дефініцій різних мистецьких шкіл та угруповань. І. Франка цікавили естетичні основи поетичної творчості, зокрема значення смислів, поезії, музики, зору, краси тощо.

На особливу увагу заслуговують концепції Г. Клочека, М. Кодака та А. Ткаченка, що потрактовують художній твір як гармонійну єдність взаємопов'язаних елементів (системний підхід). Літературознавчі студії цих дослідників присвячені вивченню теоретичних аспектів поетики (пошуку вичерпної дефініції терміну, розгляду генези явища, зіставленню поглядів вчених-літературознавців на проблему), творчого доробку окремого письменника, поетологічним особливостям творів тощо. Зокрема, А. Ткаченко заперечує синоніміку термінів «теорія літератури» і «поетика», наголошуючи, що перша – це просто наука, а друга виявляється об'єктивними властивостями художніх текстів та рецепцією (теоретичними осмисленням) цих властивостей (Ткаченко 2000а; 2000б). Г. Клочек пропонує розглядати поетику як сукупність організованих для досягнення певного результату елементів, серед яких виокремлює художність, систему творчих принципів, художню форму, цілісність, системність, майстерність письменника (Клочек, 1990; 1992). М. Кодак наголошує, що художній твір – це нерозривна єдність, результат багаторівневої системно-образної думки. Поетику він потрактує як систему систем, яка містить усталені компоненти (пафос, жанр, психологізм, хронотоп, нарацію). М. Кодак пов'язує свою концепцію з проблемами авторської свідомості в таких площинах: з'ясування творчо-психологічного змісту визначального, самоутворюючого чинника авторської свідомості; формування механізму диференціації авторської свідомості; розкриття інваріантної відтвореності типів авторської свідомості в нових історико-поетичних версіях; окреслення динамізму суб'єкта творчості, можливостей і обмежень системної перебудови його авторської свідомості (Кодак, 1980; 2010; 2012).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття українська література збагатилася в жанровому, стильовому, проблемно-тематичному та ін. аспектах. Прикметними стали твори «Писар Східних Воріт Притулку» та «Писар Західних Воріт Притулку», «Смітник Господа нашого» Галини Пагутяк, «Лексикон інтимних міст», «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича, «Руйнування ляльки», «Інфекція» С. Процюка, «Час смертохристів. Міражі 2077 року», «Час великої гри. Фантоми 2079 року», «Час тирана. Прозріння 2084 року» Ю. Щербака та ін. У сучасному літературному процесі творчість українського письменника М. Дочинця виокремлюється багатством зображально-виражальних засобів, які поєднуються з поглибленою філософічністю, психологізмом, актуальною проблематикою тощо.

У розвідці апелюємо до концепцій Г. Клочека, М. Кодака та А. Ткаченка, які потрактовують поетику як систему зображально-виражальних засобів у письменстві, організованих відповідно до філософсько-естетичних ідеалів автора (Клочек, 1992; Кодак, 2010; Ткаченко, 2000). Використаний в осмисленні поетологічних особливостей творчого доробку М. Дочинця системний підхід (Ищенко, 2020) вважаємо перспективним і для вивчення нового роману «Діти папороті» (2020), позаяк проза письменника є типологічно спорідненою. Обраний вектор дослідження дозволяє комплексно осмислити ідейно-тематичну та психологічну основу твору, виокремити та проаналізувати основні поетологічні особливості прози, а саме: жанрову парадигму, хронотоп, нарацію, художній психологізм, пафос.

Мета – вивчення поетологічних особливостей роману «Діти папороті» М. Дочинця як системи взаємопов'язаних елементів.

Завдання статті: 1) з'ясувати жанрову своєрідність, проблематику та ідейно-тематичний діапазон твору; 2) визначити специфіку художнього психологізму в романі; 3) проаналізувати хронотопічний континуум та нарративні стратегії «Дітей папороті»; 4) дослідити інтертекстуальні та інтермедіальні маркери, охарактеризувати форми їх реалізації в романі.

Методи дослідження

Герменевтичний метод допоміг в інтерпретації концепції героя, осмисленні корпусу проблем та ідейно-тематичного зрізу; генетичний метод уможливив визначення жанрової природи твору М. Дочинця; теорія хронотопу дозволила проаналізувати параметри художнього світу роману «Діти папороті»; наратологічний підхід сприяв визначенню засобів і прийомів, що сформували оригінальну оповідну манеру М. Дочинця. Пріоритетним для дослідження визначено системний підхід, що сприяв дослідженню поетики роману як єдності взаємопов'язаних системно-структурних елементів (жанру, психологізму, хронотопу, нарації, пафосу).

Об'єкт дослідження – роман «Діти папороті» М. Дочинця.

Предмет дослідження – жанрова специфіка, проблемно-тематичний зріз, концепція героя, художній психологізм, особливості хронотопічного континууму та нарративних стратегій, пафос.

Наукова новизна. У нашій роботі вперше здійснена спроба системного аналізу роману «Діти папороті» М. Дочинця.

Результати дослідження та їх обґрунтування

Незважаючи на наявність численних студій, присвячених вивченню окремих творів одного з найяскравіших представників українського літературного процесу початку ХХІ століття М. Дочинця, існують певні прогалини в дослідженні поетологічних особливостей його творчого доробку. Зокрема, В. Базилевський, М. Васьків, Л. Єршова, О. Капленко, Є. Сверстюк та ін. звернулися до осмислення художньої цінності та специфіки окремих творів прозаїка. С. Величко, І. Зінчук та ін. дослідили жанрово-стильову природу. Л. Горболіс, С. Ковпик, О. Талько та ін. вивчали проблему образотворення у творах М. Дочинця. Т. Вергелес, Л. Скорина, М. Слабошпицький, П. Сорока та ін. свої розвідки присвятили переважно вивченню спорідненості окремих романів письменника з текстами вітчизняної та світової літератури.

М. Дочинець – письменник-сучасник, а тому публікація його нових творів актуалізує аналіз їх художніх особливостей, що доповнює знання про закони моделювання самотнього художнього світу автора, й, переконані, у перспективі сприятиме визначенню місця прозаїка в контексті сучасного літературного процесу.

Літературну діяльність М. Дочинця розпочав у 80–90-х рр. ХХ ст. як автор афоризмів, есеїв, художніх нарисів, новел, етюдів тощо. Відомими є цикли цикли афористичних мініатюр «Роса на фігових листках» (1995), «Дами і Адами» (2002), «Аукціон зубочисток: зубочистки для мозку» (2007), книга духовних настанов «Многі літа. Благі літа» (2007), збірки «Хліб і шоколад» (2009), «Дорога в небо – до людей» та «Руки і душа» (2011), «Курси крою і життя» (2012), «Зряче перо» (2017), «Світло семи днів» (2018), «Якщо послухати мудреців» (2018), «Різнотрав'я» (2021) та ін.

Із 2012 року М. Дочинець, продовжуючи працювати в царині малої прози, починає активно звертатися й до великих жанрових форм, де ускладнює актуалізований корпус проблем (наприклад, пошук людиною свого призначення, осмислення сутності буття, необхідність дотримання родинних і народних традицій, норм народнорелігійної моралі тощо) та удосконалює образ героя-мудреця, героя-інтелектуала, який завдяки активній узаємодії з навколишнім середовищем, здатності до самоосвіти й прагненню до тілесного й духовного самовдосконалення, віднаходить гармонію з собою і Всесвітом (романи «Вічник. Сповідь на перевалі»

духу» (2012), «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» (2013), «Горянин. Води Господніх русел» (2013), «Світован. Штудії під небесним шатром» (2014), «Мафтей. Книга, написана сухим пером» (2016)¹).

Головний персонаж роману «Діти папороті» – письменник Павло на прізвище Бальзак, учасник війни на сході України. Письменник дещо відходить від традиції зображення у своїх творах психосвіту героя похилого віку (наприклад, сторічний Андрій Ворон із «Вічника» та «Світована») й зосереджує увагу на дослідженні внутрішнього стану психологічно травмованого інтелігента зрілого віку, який уже має певний досвід, але життєвий шлях якого далекий від завершення. Після поранення й госпіталізації, герой отримує у спадок маєток від дядька матері у селі Козино біля Мукачева. Приїзд на землю предків сприяв відновленню фізичного й психічного здоров'я героя, актуалізував процес самопізнання та самовдосконалення. М. Дочинець у одному з інтерв'ю зауважує, що у романі «Діти папороті» нарешті реалізував творчий задум і звернувся до художнього осмислення трагічних подій війни в Україні, намагаючись «дати свій погляд, своє трактування, свої одкровення... Вона (*книга*. – О. І.) про сенси, про жало війни, яке людина несе в собі, про творчість, про дім, про дух, про кохання, про те, що в житті завжди можна почати спочатку, навіть у зрілому віці» (Шокіна, 2019). Художньо моделюючи образ письменника і солдата, автор традиційно не акцентує на імені героя, чим підкреслює в особі Павла спорідненість світогляду й мотивації усіх сучасних захисників країни, наголошує на універсальності досягнутих персонажем істин. Сам герой так пояснює свій псевдонім: «Бальзак глибоко вдивлявся в явища повсякдення, таємні і явні, в події людських життів, розгадував їхні причини й першооснови» (Дочинець, 2021: 296). Відтак, герой, за прикладом відомого попередника, має дослідити свій внутрішній світ крізь призму історії свого роду.

За жанровою приналежністю «Діти папороті» – це роман, для якого «характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь, супроводжувана художнім висвітленням актуальних проблем зовнішнього та внутрішнього світу» (Ковалів, 2007: 342). Форма викладу матеріалу в творі – монолог-розповідь, монолог-спогад, монолог-сповідь головного героя під час перебування у родовому маєтку, де він осмислює зміни у своїй свідомості після повернення з війни та переосмислює почуте й побачене на ній, пригадує товаришів по зброї тощо. Зазначені ознаки наближають твір до щоденникового дискурсу (роман-діаріуш), для якого характерне осмислення історії крізь «призму бачення його автора, його впорядкований досвід, формування його як особистості. Саме щоденник віддзеркалює віхи життєвого шляху автора, оголює таємниці його душі, іноді навіть найінтимніші, стає певною мірою сповіддю перед читачем» (Ігнат'єва, 2018: 38). У тексті твору відсутні конкретні датування, наратив вибудовується відповідно до змін у свідомості головного героя, що відбуваються завдяки зустрічам із жителями с. Козино, активній узаємодії з природою, фізичній праці, читанню архіву свого прашура Тиша, знайомству з історією свого роду, коханню до Ольги. Отже, опис подій у романі є водночас самохарактеристикою головного героя.

У романі «Діти папороті» до структури діаріушу М. Дочинець активного залучає й інші жанрові утворення, наприклад, легенди, сповіді, проповіді, спогади тощо (Бовсунівська, 2010: 77). Наприклад, невід'ємною частиною тексту твору є мемуари дядька головного героя, де у формі нотаток від першої особи подається розповідь про життєвий шлях Володимира Вернадського (об'єктні мемуари), учнем і помічником якого був автор Тиш. Читання цих записів сприяє не тільки осмисленню

---

1 Далі використовуємо скорочені назви романів «Вічник», «Криничар», «Горянин», «Світован», «Мафтей».

Павлом значення постаті відомого вченого для людства, а й допомагає досягненню внутрішнього світу свого пращура. Це актуалізує процес самоідентифікації героя як представника роду.

Присвячені Вернадському фрагменти роману вибудовуються відповідно до законів оповідної манери житійної (агіографічної) літератури, для якої характерна хронологічна розповідь про життя героя, наявність численних посилань на Біблію, оперування категоріями християнського вчення (рай, пекло тощо), художнє осмислення проблеми взаємовідносин людини і Бога (Бовсунівська, 2010: 84–85). У цьому творі, як і в інших романах письменника, простежується тяжіння до онтологічних та аксіологічних питань, що спрямовані на залучення реципієнта до інтелектуального діалогу. Про винятковість постаті свого наставника Тиш зауважує так: «Огром його таланту такий безмірний, що я й досі не складу означення, що стоїть за цим людським іменем – Володимир Вернадський. Натураліст, дослідник, пошуковець, мислитель, візіонер, провидець, адепт, Учитель? Кожна з цих ознак – про нього, і всі вкупі, в сув'язі витворюють велику постать. [...] І цей чоловічище, господар Числа, Міри, Розуму, прихистив біля себе, під своїм крилом, безрідного хлопчища з крайсвіту – Карпатської землі. Себто мене» (Дочинець, 2021: 69). Автор мемуарів, а відтак і сам М. Дочинець, художньо переосмислюючи реальні факти про життєвий шлях ученого, його праці та ідейні переконання, прагне представити образ непересічної особистості, взірця для кожного, хто перебуває у пошуку істини, прагне відкрити закони буття. Акцентуємо, що це традиційна концепція героя-мудреця для творчого доробку прозаїка (згадаємо Вічника/Світована, Криничара, Горянина, Мафтея).

Традиційно для художньої манери письменника, в романі «Діти папороті» активно використовується прийом документальності зображуваного, позаяк окрім постаті відомого вченого, у тексті твору художньо моделюється образ Тиша, учня Вернадського, на реальності існування якого наголошує М. Дочинець (Див.: Шокіна, 2019). Використання письменником реальних фактів, художнього домислу і вимислу створює біографічну основу твору, що уможливує визначення жанру «Дітей папороті», як і інших романів автора, як модерний «житійний роман» (Величко, 2018; Скорина, 2013).

Важливого значення для ідейно-тематичного рівня твору набуває активне залучення переказів, легенд, приповідок, які розповідають Павлові баба Литвачка, Федорцьо, Терешка. Вони допомагають героєві віднайти генетичний зв'язок із рідною землею, нашттовхують на роздуми над вічними питаннями та актуальними проблемами сьогодення. Особливе враження на Павла справили казанки пастушки Терешки: «Слова стікають ялиновими гривами в траву, купаються в росі і прямими випарами піднімаються вгору, вінчаючи білий недільний день» (Дочинець, 2021: 57). Наприклад, її приповідки про сорочку і неділю, спонукають головного героя вдягнути знайдену у скрині Тиша домоткану сорочку з блакитною вишивкою на комірці.

Роман «Діти папороті» має ознаки роману в новелах, позаяк фрагменти тексту поєднані ланцюговим логічно-причинним зв'язком, кожна становить окремий розділ із власною назвою (наприклад «Біла неділя», «Збирачі диких черешень», «Жінка бальзаківського віку», «Любов дня, любов ночі» та ін.) та мікротему, і часто закінчується своєрідним підсумком-роздумом героя: «Тримай косу і меч нагостреними, казав Галактіон. Як далеко античність, але хіба це не про мене, нинішнього. Хіба не труд виповнює і мій день – намісто моїх діянь і дум. Проводжаю останній скрик невидимого птаха. Відпускаю у безвість непрохані думки. На добраніч, Галактіоне» (Дочинець, 2021: 38), або: «Якщо Бог створював цей світ уранці, то ввечері Він ним замилювався» (Дочинець, 2021: 129). Архітектоніка твору сприяє художньому осмисленню головної проблеми роману – подолання психологічної травмованості героя.

Жанрова своєрідність та ідейно-тематичний зріз роману «Діти папороті» зумовлює домінування *я-нарації*. У творі представлений гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації, який виконує функцію головного героя. Павло-Бальзак позиціонується як центр дієгезису, адже оповідає історію свого життя з акцентуацією на тих ситуаціях і подіях, які сприяють подоланню психологічної травмованості та актуалізують шлях осягнення *себе-минулого* й *себе-теперішнього*: «Розбудив мене дивний дзвін. Я прислухався – жодного звуку. Це дзвеніла тиша. Яка ж вона тут лунка! [...] Сонячні промені пробивалися крізь гілки і фіранку і простелили на темній підлозі парчеву доріжку. Я скинув берці і босий обережно ступив на неї. Досі зранку я завжди взувався, а тут навпаки. Це було щось нове. “Мені нікуди не треба поспішати”, – сказав я собі і ще раз повторив» (Дочинець, 2021: 19-20). У романі представлена внутрішня фіксована фокалізація, адже історія головного героя подається лише з його точки зору. В. Шмід, зауважує, що така наративна стратегія може бути визначена як автобіографічний наратив, що «передбачає велику часову дистанцію між “я”, про яке оповідається, і “я”, що оповідає, представленими як пов’язані психофізичною ідентичністю» (Шмід, 2003: 93) (*переклад наш.* – О. І.). Для осмислення специфіки наративу роману важливого значення набувають хронотопні особливості твору. Варто також зазначити, що численні згадки про перебування на війні створюють автобіографічний наратив у ретроспективному ключі. Так, оповідь вибудовується завдяки комбінуванням подій, які відбуваються у момент ведення оповіді/розповіді та хронологічно віддалених подій.

У романі М. Дочинця хронотоп «має суттєве жанрове значення. Можна просто сказати, що жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом... [...] Хронотоп як формально-змістова категорія визначає (суттєво) і образ людини у літературі; цей образ завжди суттєво хронотопічний» (Бахтін, 1986: 122). З огляду на полісинтетичну жанрову природу роману «Діти папороті» (поєднання ознак роману-діаріушу, життєвого роману, роману в новелах) фабульно-сюжетний час твору вибудовується завдяки 1) хронологічно-лінійній оповіді про життя і діяльність героя після повернення з війни (соціально-історичний час, що є тлом для розкриття внутрішнього світу героя та контекстом, який допомагає інтерпретувати мотивацію його поведінки); 2) ретроспективному викладу матеріалу (спогади героя про участь у бойових діях, що перемежуються з розповіддю про життєвий шлях Тиша та його спогадами про Вернадського). Використане письменником чергування часових пластів вибудовує спільний для роду головного героя хронотопічний континуум.

Для моделювання художньої дійсності роману «Діти папороті» вирішального значення набуває простір, що відповідно до ідейно-тематичного наповнення твору маркується як *Свій/Чужий*. Н. Копистянська слушно зауважує, що дихотомію «свій» і «чужий» відносно літературознавчої категорії хронотопу слід розглядати не в значенні приналежності людині, а як «відповідність її духовним чи матеріальним потребам» (Копистянська, 2012: 127). У творі М. Дочинця *Свій простір* ототожнюється з поняттям рідної землі, що представлена домом, що належав представнику роду головного героя та найближчим природним оточенням. Перебування в будинку Тиша та читання його щоденникових записів викликає у Павла/Бальзака відчуття духовної близькості зі своїм пращуром. У нотатках він знаходить поради щодо самоактуалізації та духовного самовдосконалення: «Йду до себе. Чорний дрізд супроводить мене останньою піснею. Гарно. В душі – жодної подряпини. «Роби те, що гарно вдається. Роби те, що тішить тебе. Роби те, що ніхто не зробить, крім тебе. Роби те, що робить тебе собою». Новий аркушик з-поміж книг лягає до вже прочитаних... Я за ними рухаю свої дні в Козині. Але чиї це слова? Якогось античного мудрагеля, чи Вернадського, чи самого Тиша? Його тінь незримо живе тут на кожному кроці...» (Дочинець, 2021: 46). Образ дому, окрім локального, набуває й символічного значення комфортного й захищеного місця, яке допомагає героєві віднайти душевний спокій і поступово тамує негативні наслідки психотравми.

У романі «Діти папороті» *Своєму простору*, який «уживлює» героя, протиставляється *Чужий простір* – місця бойових дій, що позначаються словом «там». Використовуючи художній контраст, письменник оприявлює зміни, що сталися у свідомості героя за період перебування на землі предків: «Вертаюся додому. Сутінки йдуть за мною назирці. Тіні в саду піднімаються знизу, з-під кущів, і лізуть деревами в небо до зірок. Вони тут зовсім не такі як деінде. Там (тут і далі курсив автора. – О. І.), у донецькій пустощі, вони колючі. В моєму місті – відчужені. А тут зірки м'які, домашні» (Дочинець, 2021: 98). Прикметно, що саме завдяки прагненню захистити рідну землю від загарбників, герой виявляється здатним адаптуватися до *Чужого простору* і вижити в екстремальних ситуаціях. Хоча взаємодія з «там» стає складним випробуванням для героя, вона загартовує його фізично й психологічно, допомагає ідентифікувати себе як захисника *Свого простору*.

Художньо моделюючи у романі «Діти папороті» образ Павла/Бальзака – письменника, інтелектуала й солдата, М. Дочинець активно послуговується засобами художнього психологізму. Зокрема, акцентування психічних станів персонажів допомагає письменнику художньо відтворити поведінку та самопочуття людини, яка тривалий час перебувала у стресових ситуаціях. «Я вийшов у сад, гілки торкалися волосся, обличчя, губ. Я був знесилений дорогою, оглушений повітрям, що аж дзвеніло в скронях, був розгублений новою явністю. Вже й не пам'ятаю, як відімкнув двері, зайшов до напівтемної кімнати і, не роздягаючись, ліг на застелене сірою повстю ліжко. Солодке марево огорнуло мене до глибини душі, проникало в кожную клітинку, в кожен нерв. І я заснув», – так головний герой описує свій приїзд до будинку дядька, де починається новий етап його життя (Дочинець, 2021: 19). Психологічний портрет доповнює образ людини, що повернулася з війни: «Неголений, коротко стрижений, із поцяткованим крупинками-осколками обличчям прийшляк у несвіжому хебе...» (Дочинець, 2021: 19). Варто зазначити, для творчої манери М. Дочинця характерні стислі портретні характеристики. Перевага надається окремим деталям зовнішності персонажів, наприклад, очам чи зачісці.

Особливе значення для розкриття внутрішнього світу головного героя мають роздуми, монологи-спогади та монологи-сповіді. Пригадуючи своє перебування на війні, Павло зосереджує увагу на змінах у свідомості, що відбулися завдяки приїзду у маєток дядька: «Я знову полюбив ранки. Там вони важкі від невиспаності й тривоги – надходять перші зведення про втрати за ніч. Там вони продовження ночі, що майже не відрізняється від дня, а тут – початок нового неповторного дня» (Дочинець, 2021: 113). У романі неодноразово наголошується, що віднайдення персонажем душевного спокою відбувається завдяки спілкуванню з жителями села Козино й, головне, завдяки активній взаємодії з довкіллям. Вражений красою природи Закарпаття, герой починає у своїх думках антропоморфізувати її елементи: «Птахи якраз затягли свою вечірню месу, коли я докосив у Литвачки. Легкий у м'язах, у кістках і думках. І вийшов на гору, аби благословити день, що поволі згасав. Такий довгий і такий короткий день, бо я не встигаю напитися з його теплої хмільної чаші. [...] Земля дихала. [...] Засвічувалися очка зірок. Вони все бачили» (Дочинець, 2021: 113). Читаючи представлені у записках дядька погляди Вернадського на закони світобудови та думки самого Тиша, герой знаходить порівняння людини із об'єктами рослинного і тваринного світу, явищами природи тощо, що наштовхує його на екзистенційні роздуми. Павло поступово вчиться бачити більше, ніж інші люди, починає осягати гармонію, що панує у Всесвіті, духовно оновлюється і відчуває себе частиною живої природи.

У романі «Діти папороті» М. Дочинець продовжує художньо освоювати ідею осмислення людини як найбільшої цінності та обґрунтовує думку про її безмежний потенціал на шляху самовдосконалення. Посилена увага до внутрішнього світу героїв, відстоювання необхідності національного самовизначення, свободи вибору, самоактуалізації тощо визначають гуманістичний та героїчний пафос твору (Гром'як,

2006: 171–172; Іщенко, 2019; Ковалів, 2007: 194; Кодак, 2010: 21–37). Художньо моделюючи образ людини, яка повернулася з війни, прозаїк наголошує на тому, що герой не втратив віру у високі моральні та національні ідеали. Він здатен кохати, вміє віднайти в собі духовні сили для боротьби з наслідками психологічної травмованості. У нього не зникло вміння радіти простим буденним речам, природному оточенню, зустрічам із людьми.

Домінантна для творчого доробку М. Дочинця ідея «сродної праці» Г. Сковороди (Корпанюк, 2011) знайшла своє продовження і переосмислення в романі «Діти папороті». Автор осмислює мотивацію людини, яка свідомо йде на війну. В образі Павла/Бальзака письменник художньо моделює героя-сучасника, який своїм життєвим призначенням обирає захист рідної землі: «Коли вмирили вже до тебе, і при тобі, і ти знаєш, чому і за що, то вмирати не так страшно. І це вже для тебе не просто війна, це служіння, найголовніша робота задля виживання твоєї душі і душі твого народу... Бо якщо розібратися, це більше, ніж війна – протистояння. Протистояння двох епох, ментальностей, протиборство нашого духу, родової честі та людської гідності з одвічною імперською агресією. Ось за що *там* умирають. І за землю, яку сплюндрували і хочуть зробити черговим плацдармом для нових воєн» (Дочинець, 2021: 273). Як бачимо, у новому романі М. Дочинець ускладнює конфлікт «людина-система», що особливо помітно у порівнянні образу письменника і солдата Павла з філософом і цілителем Андрієм Вороном із роману «Вічник» (народний мудрець протидієв антигуманній політиці радянської влади на духовному рівні, зберігаючи людську гідність, вірність морально-етичним принципам та народним традиціям у таборах Сибіру).

Висновки

Роман «Діти папороті» М. Дочинця прикметний актуальною й неперебутньою проблематикою, концепцією героя-інтелектуала, полісинтетичною жанровою парадигмою, наративними та хронотопними особливостями, психологічним наповненням, гуманістичним та героїчним пафосом. Дослідження поетологічних особливостей допомогло з'ясувати, що новий роман прозаїка розвиває актуалізований у романах «Вічник», «Криничар», «Горянин», «Світован», «Мафтей» корпус проблем (наприклад, пошук людиною свого призначення, осмислення сутності буття, необхідність дотримання родинних і народних традицій, тощо), удосконалює образ героя-мудреця та ускладнює конфлікт «людина-система».

Для роману «Діти папороті» характерний жанровий синкретизм, який є визначальною ознакою індивідуального стилю М. Дочинця. Авторська концепція непересічного героя, сильного духом і наділеного здатністю до самоаналізу надає твору ознак житійного роману (художньо змодельований життєпис непересічної особистості), роману-діаріюшу (нарація від першої особи, спогади представлені у формі щоденникових записів без датування, з акцентуацією на подіях, що впливають на поведінку й мотивацію героя, оповідь зосереджується на осмисленні головним героєм змін, що сталися у свідомості після повернення з війни тощо), роману в новелах (оповідь вибудовується завдяки об'єднанню окремих мікротем відповідно до загальної тематики і проблематики).

Наратив роману «Діти папороті» (домінування *я-нарації*) вибудовується завдяки хронологічно-лінійній оповіді про життя і діяльність героя (реальний час) під час перебування у родовому домі та ретроспективної, що подає інформацію про перебування героя на війні. Традиційно для творчої манери письменника, художній світ твору з огляду на ідейно-тематичний рівень поділяється відповідно до дихотомії Свій/Чужий простір.

Моделюючи образ сучасного героя-інтелектуала, героя-солдата, М. Дочинець активно послуговується засобами художнього психологізму. Особливо важливими для розкриття внутрішнього світу головного героя стали роздуми, монологи-спогади

та монологи-сповіді, що допомагають простежити шлях віднайдення душевного спокою, інтерпретувати поведінку й мотивацію.

У романі «Діти папороті» провідними засобами реалізації художнього пафосу визначаємо концепцію героя (виразник ідейно-естетичних позицій прозаїка) та категорію конфлікту («людина-система»), що допомагає найповніше репрезентувати мотивацію поведінки Павла, його прагнення бути захисником рідної землі.

Перспективу подальших досліджень роману «Діти папороті» М. Дочинця вбачаємо в аналізі інтертекстуальних конструктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бахтін, 1986 – *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Москва : Художественная литература, 1986. 543 с.
- Бовсунівська, 2010 – *Бовсунівська Т.* Когнітивна жанрологія та поетика: монографія. Київ : Вид.-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 180 с.
- Величко, 2018 – *Величко С.* Поняття про «параболічний роман» як літературознавча проблема. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2018. № 1. С. 27-32.
- Дочинець, 2020 – *Дочинець М.* Діти папороті: роман. Мукачево : «Карпатська вежа», 2020. 328 с.
- Ігнатєва, 2018 – *Ігнатєва С.* Діаріуш як жанр щоденникового дискурсу. *Studia ukrainica roznaniensia*. 2018. Vol. VI. С. 37–43.
- Іщенко, 2019 – *Іщенко О.* Антитоталітарний та антимілітарний компоненти гуманістичного пафосу романів Мирослава Дочинця. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури : міжнародна науково-практична конференція* Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2019. С. 10–13.
- Іщенко, 2020 – *Іщенко О.* Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Київ, 2020. 238 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Ishenko_1604.pdf.
- Клочек, 1990 – *Клочек Г.* Поетика і психологія. Київ : Знання УРСР, 1990. 48 с.
- Клочек, 1992 – *Клочек Г.* Так що ж таке поетика? *Поетика*. Відп. ред. В. С. Брюховецький. Київ : Наукова думка, 1992. С. 5–15.
- Кодак, 2012 – *Кодак М.* Поетика Олеся Гончара-романіста: монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. 272 с.
- Кодак, 2010 – *Кодак М.* Поетика як система: літ.-крит. нарис. 2-ге вид., доповнене. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2010. 176 с.
- Кодак, 1980 – *Кодак М.* Психологізм соціальної прози. Київ : Наукова думка, 1980. 161 с.
- Копистянська, 2012 – *Копистянська Н.* Час і простір у мистецтві слова: монографія. Львів: ПАІС, 2012. 344 с.
- Корпанюк, 2011 – *Корпанюк М.* Суголосність творчості Григорія Сковороди та Григорія Винського. *Переяславські Сковородинівські студії*. 2011. С. 25–33.
- Ткаченко, 2000 – *Ткаченко А.* Між Хаосом і Космосом, або у передчутті неоструктуралізму. *Слово і час*. 2000. № 2. С. 11–15.
- Ткаченко, 2000 – *Ткаченко А.* Поетика: на спіралі свої? *Поетика*. Відп. ред. В. С. Брюховецький. Київ : Наукова думка, 1992. С. 21–41.
- Літературознавча енциклопедія, 2007 – Літературознавча енциклопедія У 2-х т. Т. 2. / автор-укладач Ю. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
- Літературознавчий словник-довідник, 2006 – Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. 2-ге вид., доп., випр. Київ : Академія, 2006. 752 с.

- Скорина, 2013 – *Скорина Л.* «На своєму березі...»: необов'язкові міркування про книгу Мирослава Дочинця «Горянин». URL: <http://www.miroslav-dochinets.com/рецензії/87.html>.
- Шмид, 2003 – *Шмид В.* Нарратология. М.: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
- Шокіна, 2019 – *Шокіна К.* Мирослав Дочинець: «Дитина, яка має народитися, – народиться. У творчості так само... Вона – процес, а не конвеєр» URL: <https://webcache.googleusercontent.com>.

REFERENCES

- Bakhtin, 1986 – *Bakhtin M.* (1986). *Formy vremeni s hronotopa v romane/ Ocherki po istoricheskoy poetike.* М.: Hudozestvennaya literatura, 1986. 543 s. [in Russian].
- Bovsunivska, 2010 – *Bovsunivska T.* (2010). *Kognityvna zanrologija ta poetyka: monografija/ К.: Vydavnycho-poligrafichnyj tsentr “Kyjivskij universytet”, 2010. 180 s. [in Ukrainian].*
- Velychko, 2018 – *Velychko S.* (2018). *Poniattia pro “parabolichnyj roman” jak literaturoznavcha problema. Naukovyj visnyk MNU V. O. Suchomlyns'kogo. Filologichni nauky (literaturoznavstvo).* 2018. № 1. S. 27-32. [in Ukrainian].
- Dochynets' M., 2020 – *Dochynets' M.* (2020). *Dity paporoti: roman. Mukachevo: “Karpats'ka veza”, 2020. 328 s. [in Ukrainian].*
- Ignat'jeva, 2018 – *Ignat'jeva S.* (2018). *Diariush jak zavr shchodennykovogo dyskursu. Studia ukrainica poznaniensia.* 2018. Vol. VI. C. 37-43 [in Ukrainian].
- Ishchenko, 2019 – *Ishchenko O.* (2019). *Antytotitarnyj ta antimilitarnyj komponenty gumanistychnogo pafosu romaniv Myroslava Dochynetsia. Aktual'ni pytannia ta problemy rozvytku suchasnoji movy ta literatury: miznarodna naukovopraktychna konferentsia (Odesa, 16–17 serpnia 2019 r.). Odesa: Pivdenoukrajins'ka organizatsia “Tsentr filologichnyh doslidzen’,” 2019. pp. 10–13. [in Ukrainian].*
- Ishchenko, 2020 – *Ishchenko O.* (2020). *Prosa Myroslava Dochynetsia: problematyka i poetyka: dys. doktora filosofiji sa spetsialnistju 035 Filologia. К., 2020. 238 s. Available at: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Ishenko_1604.pdf. [in Ukrainian].*
- Kloček, 1990 – *Kloček G.* (1990). *Poetyka i psychologia. К.: Snannija URSS, 1990. 48 s. [in Ukrainian].*
- Kloček, 1992 – *Kloček G.* (1992). *Tak shcho z take poetyka? Poetyka. Vdp. red. V. S. Brjuhovets'ky. К.: Naukova dumka, 1992. S. 5-15. [in Ukrainian].*
- Kodak, 2012 – *Kodak M.* (2012). *Poetyka Okesia Gonchara-romanista: monografija. Luts'k: PVD “Tverdynia”, 2012. 272 s. [in Ukrainian].*
- Kodak, 2010 – *Kodak M.* (2010). *Poetyka jak systema: lit.-kryt. narys. 2-ge vyd., dopovnene. Luts'k: PVD “Tverdynia”, 2010. 176 s. [in Ukrainian].*
- Kodak, 1980 – *Kodak M.* (1980). *Psychologism sotsial'noji prosy. К.: Naukova dumka, 1980. 161 s. [in Ukrainian].*
- Kopystians'ka, 2012 – *Kopystians'ka N.* *Chas i prostir u mystetstvi slova: monografija. L'viv: PAIS, 2012. 344 s. [in Ukrainian].*
- Korpanjuk, 2011 – *Korpanjuk M.* (2011). *Sugolosnist' tvorchosti Grygorija Skovorody ta Grygorija Vyns'kogo. Perejaslavs'ki Skovorodyns'ki studiji.* 2011. pp. 25–33. [in Ukrainian].
- Literaturosnavcha entsyklopedia, 2007 – *Literaturosnavcha entsyklopedia U 2-h t. T. 2. / avtor-ukladach Yu. Kovaliv. К.: “Akademija”, 2007. 624 s. [in Ukrainian]*
- Literaturosnavchij slovnyk-dovidnyk, 2006 – *Literaturosnavchij slovnyk-dovidnyk / red. kol.: R. Grom'jaka, Yu. Kovaliva, V. Teremka. 2-ge vyd., dop., vypr. К.: “Akademija”, 2006. 752 s. [in Ukrainian].*
- Tkachenko, 2000 – *Tkachenko A.* *Miz Haosom i Kosmosom, abo u peredchutti neostructuralismu. Slovo i chas.* 2000. № 2. pp.11–15. [in Ukrainian].

- Tkachenko, 2000 – *Tkachenko A.* (2000). Poetyka: na spirali svoji? *Poetyka*. Vdp. red. V. S. Brjuchovets'ky. K.: Naukova dumka, 1992. pp. 21–41. [in Ukrainian].
- Skoryna, 2013 – *Skoryna L.* “Na svojemu beresi...”: neobov’jaskovi mirkuvannia pro knygu Myroslava Dochynetsia “Gorianyn”. [Elektronnyj resurs] Rezym dostupu // <http://www.miroslav-dochinets.com/рецензії/87.html>. [in Ukrainian].
- Schmid, 2003 – *Schmid B.* (2003). Narratologia. M.: Jasyki slavjanskoj kultury, 2003. 312 s. [in Russian].
- Shokina, 2019 – *Shokina K.* (2019). Myroslav Dochynets’: “Dytyna, jaka maje narodytysia, – narodyt’sia. U tvarchosti tac samo... Vona – protses, a ne konvejer» [Elektronnyj resurs] Rezym dostupu // <https://webcache.googleusercontent.com>. [in Ukrainian].

Received: 10 March, 2022

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Клочек Григорій,

доктор філологічних наук, професор

ORCID ID 0000-0002-2338-9974

Центральноукраїнський державний педагогічний

університет імені Володимира Винниченка

вул. Шевченка, 1, м.Кропивницький, 25006, Україна

klochek43@gmail.com

***Анотація.** В умовах інтенсивного зростання наукової інформації, яку необхідно засвоювати при здобуванні вищої освіти, актуалізується потреба оптимізації змісту навчання за «принципом ощадності» освіти Хосе Ортега-і-Гассета. Цей принцип передбачає виявлення в кожному освітньому напрямі сутнісних знань, освоєння яких наближає підготовку спеціаліста до реальних потреб виробництва. Вища школа потерпає від надміру зайвих дисциплін, а процес їхньої інтеграції, який би мав вибудовуватися на принципі увиразнення сутнісних для кожної навчальної дисципліни компетентностей, є недостатньо активним та цілеспрямованим. Головна мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати за принципом «ощадності освіти» внутрішню трансформацію теорії літератури як основного для вищої літературної освіти навчального предмету.*

У статті аргументовано стверджується думка, що оновлення на принципах ощадності теорії літератури як найважливішого навчального предмету у вищій літературній освіті прямо залежне від введення у нього окремим основним розділом системологічної теорії літературного твору. Це озброює майбутніх учителів літератури основною компетентністю – знаннями та уміннями, необхідними для аналізу та інтерпретації художнього тексту.

Системний підхід є головним методологічним принципом дослідження. Це визначається тим фактом, що літературний твір є функціонуючою системою і через те його теорія може бути побудована лише на принципах системного підходу. У статті доведено, що системологічна теорія літературного твору наділена важливою здатністю інтегрувати в собі всі напрацювання у сфері академічного літературознавства, які стосуються пізнання феномену художності. І ця її здатність до інтегрування є тим надзвичайно важливим чинником, що обумовлює ефективність застосування принципу ощадності в літературній освіті.

***Ключові слова:** теорія літератури, теорія літературного твору, літературна освіта, Гарсія Ортега-і-Гассет, принцип ощадності освіти, рецептивна поетика.*

PROBLEMS OF MODERN TRANSFORMATION OF THE THEORY OF LITERATURE AS AN ACADEMIC DISCIPLINE

Klochek Hryhorii,

Doctor of Philological Sciences, Professor

ORCID ID 0000-0002-2338-9974

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,

1 Shevchenko Str., Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine

klochek43@gmail.com

© Klochek Hr., 2022

Abstract. *In the context of the intensive growth of an array of scientific information, the need for optimization of the content of learning matter according to Jose Ortega y Gasset's "principle of economy in education" at tertiary level is emphasized. Higher school suffers from excessive extra disciplines, and the process of their integration, which should be built on the principle of perceiving essential competencies for each discipline, is not sufficiently active.*

The main purpose of the research is to substantiate the internal transformation of the theory of literature as the core subject for higher literary education on the principle of "economy in education". The renewal of the theory of literature as a subject on the principle of economy in high education is directly dependent on the process of adding it to a separate main section of the systematic theory of literature. It improves the basic competence of the future literature teachers – the knowledge and skills necessary for the analysis and interpretation of an artistic text.

The systemological theory of a literary work is endowed with an extremely important ability to integrate in itself all the developments in the field of academic literary studies, that relate to the knowledge of the phenomenon of artistry. And this ability to integrate is an extremely important factor that determines the effectiveness of the usage of the principle of economy in literary education.

Key words: *theory of literature, theory of a literary work, literary education, Jose Ortega y Gasset, principle of economy in education, receptive poetics.*

Вступ

Інтенсивне зростання масиву наукової інформації обумовило проблему для усіх напрямів вищої та середньої освіти, яку формулюємо як потреба у визначенні для кожної навчальної дисципліни і – ширше – для кожного освітнього напрямку сутнісних знань та умінь, тобто компетентностей, які, завдяки тому, що є сутнісними, тобто основними, наділені – і на цьому важливо особливо наголосити – **системотвірною функцією**. А це означає, що набуття цієї компетентності супроводжується засвоєнням супровідних знань та умінь, доцільність яких власне і визначається тим, що вони сформувалися завдяки організуючій / системотвірній функції основної компетентності.

Зазначена проблема переконливо обґрунтовується у трактаті «Місія університету» Ортеги-і-Гассета – одного з найавторитетніших філософів ХХ століття. У третьому розділі цього есею, що має красномовну назву «Принцип ошадності в освіті», якраз і йдеться про необхідність виявляти у величезному масиві знань найбільш сутнісне, те, що здатний засвоїти студент і що важливе для формування його як спеціаліста. Потреба в такому підході «з'являється тоді, – пише філософ, – коли знання, які необхідно засвоювати, переважають здатність їх осягнути. Сьогодні, як ніколи, технічне і культурне багатство загрожує людству катастрофою, тому що з кожним новим поколінням усе важче і важче його засвоювати. <...> Саме тому – продовжує Ортега-і-Гассет, – необхідно безвідкладно створювати освітню науку, її методи та інститути, опираючись при цьому на простий та лаконічний принцип: дитина чи юнак є учнем, вихованцем, що говорить про те, що він не може вивчити все, чому хотілося б його навчити» (Ортега-и-Гассет, 2005: 42–43).

Важливо, що філософ не лише формулює проблему, а й пропонує своє бачення шляхів вирішення. Реалізація принципу ошадності в університетській освіті має, на його думку, відбуватися таким чином: «необхідно піддати незчисленну кількість знань подвійному відбору:

1. Залишати лише ті знання, які здаються **сутнісно** (виділення наше. – Г. К.) необхідними для життя людини, що є сьогодні студентом. *Ефективне життя* і його невідкладна особливість – ось точка відліку, яка має спрямовувати цей перший крок.

2. Все, що залишилося після визначення найбільш необхідного, потрібно звести до того, що *реально* може бути вивчено студентом, вільно і у повному обсязі) (Ортега-и- Гассет, 2005: 43).

Усе сказане обумовлює **головну мету** дослідження. Вона полягає у тому, щоб обґрунтувати за принципами «ощадності освіти» внутрішню трансформацію **теорії літератури** як основного для вищої літературної освіти навчального предмету.

Завдання, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети, полягають у тому, щоб

– створити коротку історіографію теорії літератури як навчального предмету, обґрунтувавши при цьому наявність традиційного і новаційного, набутого в нові та новітні часи;

– виразити компетентності, що їх «вирощує» (вислів відомого педагога Шалви Амонашвілі) теорія літератури як навчальна дисципліна;

– визначити засадничі принципи **системологічної теорії літературного твору**, котра останнім часом формується як основне «тіло» теорії літератури;

– обґрунтувати системологічну теорію літературного твору як основну, сутнісну складову теоретико-літературної підготовки учителя-словесника.

Матеріали та методи дослідження

Матеріалом для дослідження є значний масив праць, які стосуються трансформації теорії літератури як навчальної дисципліни протягом довгого історичного часу, починаючи з античних часів і до сучасності. Окрім того, об'єктом вивчення були праці, які прямо дотичні до проблеми формування теорії літературного твору як окремої дисципліни, що поступово відділяється від основного «тіла» теорії літератури. Окремі дослідження, що піддавалися аналітично-критичному розгляду, стосувалися вивчення теорії літератури в сучасній шкільній та вишівській літературній освіті.

Виходимо з того, що одне із головних завдань статті полягає у визначенні засадничих принципів **системологічної теорії літературного твору**, а також в обґрунтуванні теорії літературного твору як основної, сутнісної складової теоретико-літературної підготовки учителя-словесника. І тут необхідно зробити один логічний крок. Вже аксіоматичною істиною стало твердження, що пізнання кожного функціонуючого явища може бути успішно реалізоване лише за умови, якщо вдасться його осягнути як **функціонуючу систему**. Для реалізації цієї мети вже давно у практиці наукового пізнання застосовується **методологія системного підходу**.

Отже, підходимо до опорного висновку: теорія літературного твору набуде справжнього та надійного наукового статусу лише в тому випадку, якщо, ґрунтуючись на принципах системного підходу, осягатиме (пояснюватиме, демонструватиме) художній твір як цілісну функціонуючу систему. Таким чином обґрунтовується **системологічна теорія літературного твору** не лише як категоріальне поняття, а як суттєва опорно-каркасна частина навчальної дисципліни «теорія літератури». Власне її пізнання, її навчальне осягнення озброює майбутнього вчителя-словесника головною компетентністю – розумінням художнього твору і, відповідно, знаннями та вміннями, які дають можливість успішно навчати учнів складній здатності розуміти текст / художній твір.

Обговорення

Теорія літератури є основним, тобто базовим предметом для літературної освіти. Більше того, в середньовічних університетах цей предмет, що у ті часи іменувався як «Поетика», вважався одним із основних для тих напрямів освіти, які зараз визначаються як «гуманітарні». Яскравим прикладом тут є навчальна програма Києво-Могилянської академії (XVII–XVIII ст.), у якій, так само як і в тогочасних європейських колегіях і академіях, «значне місце відводилося *humaniora* – класам

поетики й риторики» (Наливайко, 2001: 3). Загалом-то посібники з поетики, за якими вивчався цей навчальний курс у першому нашому університеті, вже добре вивчені та описані (Маслюк, 1983; Петров, 1866; Сивокінь, 2001). Досліджено їх походження, що йшло від італійських латиномовних поетик XVI ст., визначено головний принцип їх структурування, який полягав у поділі на «загальну» і «прикладну» поетики (Петров, 1866: 312–313). «Загальна» поетика розглядала природу поезії, визначала її завдання. «Прикладна» ж поетика в основному зосереджувалася на характеристичні родів і жанрів поезії, на питаннях версифікації, давала конкретні настанови, ілюструвала їх відповідними зразками практичного характеру.

Якщо ж завдання риторики як навчальної дисципліни полягало в тому, щоб навчити учнів / студентів культури мовного вираження та впливу, що само по собі мало засвідчувати розумовий та культурний розвиток особистості, то вивчення поетики було спрямоване на те, щоб підготувати творців віршованих текстів – у ті часи це уміння високо цінувалося, бо підтверджувало витончене володіння мистецтвом слова.

Торкаємося питання середньовічних поетик саме тому, що вони зробили значний вплив на подальший розвиток теорії літератури як науки і навчальної дисципліни. Цей вплив виявився довготривалим, певною мірою він навіть сягає наших часів.

Протягом XIX ст. відбувався настільки бурхливий розвиток художньої літератури, що вона одностайно стала визнаватися як «королева мистецтв», а її вплив на національний і взагалі на духовний розвиток кожного народу набув такої значущості. Саме тоді художня література утвердилася не лише як повноправна навчальна дисципліна, а й у тісному поєднанні з мовою стала у школі головним навчальним предметом. Кінець XIX – початок XX ст. цілком справедливо вважається «золотим віком» літературної освіти.

Зрозуміло, що як «шкільне», так і «вишівське» вивчення художньої літератури потребувало теоретико-літературного підґрунтя, що зумовило появу відповідних навчальних посібників, словників літературознавчих термінів і т.п. Вони й почали з'являтися, орієнтуючись – з різною мірою віддаленості – на поетики середньовічних часів. Таким чином, сформувався цілий ряд посібників, котрі склали теоретико-літературну парадигму під умовною назвою «шкільна поетика». Типовим і водночас найбільш презентабельним прикладом такого посібника був «Короткий курс поетики» Б. В. Томашевського – видатного російського літературознавця. Він неодноразово виходив – перше видання було у 1928 р., останнє – у 2006 р. (Томашевский, 2006) – і був зорієнтований як на учнів старших класів середньої школи, так і на студентів філологічних факультетів. Структура і зміст цього посібника тою чи іншою мірою варіюватиметься у всіх наступних теоретико-літературних навчальних виданнях. Мова літературного твору – це перш за все тропи, мистецтво віршування – зазвичай поетичні розміри, рими, строфіка; композиція – оповідь та опис, фабула, сюжет. І, звичайно ж, особлива увага приділялася видам і літературним жанрам – у цьому був особливо відчутний вплив латиномовних середньовічних поетик.

Водночас протягом XX ст. розвивалась теорія літератури як наука, що поглиблювала знання про літературу в таких напрямках: 1) своєрідність літератури як виду мистецтва; 2) природа художньої літератури як головної «одиниці» літератури; 3) закономірності літературного процесу; 4) психологія літературної творчості; 5) найзагальніші шляхи дослідження (методологія) літературного твору. Окрім цього, відчутно активізувалося вивчення історіографії літературознавчої думки.

Серед науково-академічних теоретико-літературних розробок чи не найбільш резонансною у світовому літературознавстві стала книжка Р. Уеллека та О. Уоррена «Теорія літератури» (видання англійською – 1956 р., російською – 1978 р.). Звернув на себе довготривалий проєкт «Теория литературы в 4-х томах» (ИМЛИ РАН), де кожний том був присвячений якомусь одному напрямку теоретико-літературної

науки: I том («Литература», 2005), II том («Произведение», 2011), III том («Роды и жанры», 2003), IV том («Литературный процесс», 2001).

Зрозуміло, що науковий дискурс, який напрацьовувався в чисельних і різноматематичних теоретико-літературних дослідженнях, почав активно входити в навчальні курси теорії літератури спеціальності «філологія» і навіть (у значно меншій мірі) у шкільні програми з художньої літератури. До традиційних тем, які розроблялися ще в середньовічних поетиках (тропи, стилістичні фігури художньої мови, поетика віршування, композиція твору і, звичайно ж, роди і жанри літератури) почали додаватися такі розділи: літературознавство як наука, розвиток літературознавчої думки, природа художнього образу, функції літератури, література та інші види, методологія літературознавства, літературний процес, літературні напрями і т.д. і т.д. Якщо переглядати нині діючі посібники з теорії літератури, то подібний перелік тем можна ще довго продовжувати. Окремі з них, що створювалися з метою включити у свій зміст максимум матеріалів з величезного дискурсу, напрацьованого у сферах теорії літератури та естетики, почали нагадувати такі собі словники літературознавчих термінів / понять. І в цьому була одна із причин, що з'явилися твердження про те, що теорія літератури опинилася в ситуації «кінця теорії літератури» (Козлик, 2003: 5-15).

Напрошується висновок, що навчальні програми, побудовані на такому принципі максимально можливої всеохопленості, зумовлюють поверхове запам'ятовування інформації, деконцентрують навчальні зусилля студентів і через те не дають можливості зосереджуватися на засвоєнні **сутнісних** знань та умінь. Усе це негативно позначається на рівні засвоєння студентами-філологами теоретико-літературних знань, а значить, і на рівні їх літературної освіченості. Враховуючи, що переважна більшість випускників філологічних факультетів працюють учителями-словесниками, цей недолік у їхній професійній підготовці позначається і на рівні шкільної літературної освіти.

Результати дослідження

Щойно описана ситуація може бути вирішена лише шляхом застосування *принципу ощадності*. Для його реалізації, йдучи за настановами Ортеги-і-Гассета, необхідно визначити «**сутнісно необхідні**» знання, які має набути студент при засвоєнні теорії літератури як навчальної дисципліни, тобто визначити компетентності, як є сутнісно важливими для його майбутньої професійної діяльності. Для учителя-словесника такою компетентністю є **розуміння художнього тексту**. Американський вчений-педагог Дуг Лемов у своєму бестселері «Майстерність учителя. Перевірені методи видатних викладачів» наголошував, що «розуміння тексту – тобто його смислу, значущості та релятивізму – є кінцевою метою будь-якого читання. Навчати цьому вкрай важко, тому що ця здібність включає у себе дуже багато різних аспектів і опирається на величезну кількість найрізноманітніших навичок» (Лемов, 2016: 359). В іншому місці він же відзначає: «Ми – те, що ми читали і як ми це робили, і жоден інший вид діяльності не наділений таким могутнім потенціалом розвитку особистості і не має такого великого виховного значення» (Лемов, 2016: 323).

Але ж розуміння художнього тексту – це перш за все розуміння художнього твору як цілісності. Тому проста логічна операція підводить нас до висновку, що розуміння художнього твору має ґрунтуватися на знанні його теорії як надзвичайно складного функціонуючого об'єкту. Функціонування цього об'єкту проявляється в процесі його сприйняття читачем. Саме в цей момент рецепції відбувається передача реципієнту закодованих у тексті твору художніх смислів – таким чином відбувається «зарядження» реципієнта художньою енергією, тобто досягається «кінцевий результат», на який спрямовувався художній твір в момент його творення письменником.

З метою створити загальне уявлення про системологічну теорію літературного твору, стисло охарактеризуємо її базові положення. Зведемо їх до кількох наступних пунктів.

1. Застосування системного підходу до вивчення будь-якого об'єкту передбачає обов'язкове вирішення таких питань:

а) визначення компонентів, з яких складається об'єкт, з наступним виявленням закономірно діючих зв'язків між ними – зв'язків, що породжують сутнісні якості об'єкту;

б) визначення групи системотвірних чинників («детермінант») та вивчення їх організуючих функцій.

Починаючи з другої половини ХІХ ст., у багатьох науках відбулось настільки глибоке проникнення в сутність досліджуваних об'єктів, що вчені побачили і усвідомили їх системну природу. Філософи, економісти, правознавці, психологи, так само як і представники інших природничих і технічних наук, довгий час навіть і не підозрювали, що, науково пізнаючи об'єкти своїх досліджень, вони на інтуїтивно-стихійному рівні прагнули осмислити їх як функціонуючі системи, тобто намагалися осмислити їх складові, взаємозв'язки між ними, природу тих “сил”, що об'єднують ті складові у певну цілісність. А потім приходив час, коли вчені тієї чи іншої галузі раптом починали відкривати для себе істину, що об'єкти, які вони вивчають, є “системними”. Треба врахувати, що будь-який пізнавальний інтерес, навіть у тому випадку, якщо його “методологією” є “здоровий глузд”, прагне пізнати об'єкт як систему. Ось чому немає нічого дивного в тому, що системні уявлення уже давно існували в науці про літературу. І що талановитіший учений – то він виразніше бачив досліджуване явище як систему.

Проте минуло чимало часу, допоки не настав якісно новий етап в усвідомленні принципів системного аналізу. В середині минулого століття з'явилися праці австрійського біолога Берталанфі, котрий започаткував формування системного підходу як загальнонаукової методології. Його задум створити “загальну теорію систем” був швидко підхоплений вченими багатьох країн – вочевидь, у такій метатеорії наука відчувала гостру потребу.

Системні уявлення про літературний твір пов'язані з категорією його **цілісності**. А до цієї категорії зацікавлено ставилися найвидатніші естетики й літературознавці, починаючи з Арістотеля. Можна упевнено сказати, що в кожній видатній праці, у якій осмислюється природа літературного твору, знаходимо “золоті розсипи” думок, що зазвичай стосуються його системної організації.

Перші ознаки появи нового періоду **усвідомленого** ставлення до принципів системності, як до можливого методологічного базису науки про художність, з'явилися у 20-х роках минулого століття і були пов'язані з науковими концепціями деяких представників російської “формальної школи” – і в першу чергу з іменами Ю. Тинянова і В. Жирмунського.

Ю. Тинянов першим з учених із принциповою настійністю розпочав стверджувати думку про системність літератури і окремого літературного твору. Він же заговорив про методологічне значення системних уявлень про літературу: “... Треба зійтися на думці, що літературний твір є системою, і системою є література. Тільки завдяки такій домовленості і можлива побудова літературної науки, що не розглядає хаос різнорідних явищ, а вивчає їх” (Тинянов, 1977: 272). Вочевидь, на формування у Ю. Тинянова ідей системності літератури вплинуло висунуте Бодуеном де Куртене розуміння мови як системи, тобто як складного “організму”, внутрішні компоненти якого функціонально пов'язані між собою.

Чимало ідей наукових знахідок, що належатимуть представникам російської формальної школи, пізніше будуть трактовані як внесок у становлення системного підходу. У 30-х рр. минулого століття діяльність цієї школи була припинена; у 60-х рр. – голосно заявила про себе тартуська структурно-семіотична школа (Ю. Лотман та ін.), яка певною мірою вважалася продовжувачем російської формальної школи.

Представники цього напрямку нібито непогано теоретизували, але виявилися на диво безпомічними, коли пробували свої теоретичні напрацювання застосувати при аналізі конкретного матеріалу. Те, що структуралізм у 70–80 рр. поволі почав втрачати свою войовничу активність і “сходити з арени”, так і не продемонструвавши власну ефективність, свідчить те, що в цій метатеорії було чимало серйозних, сказати б, вроджених недоліків методологічного характеру. До речі, всі вони виразно виявляються, коли зіставити структуралістську поетику із методологією системного підходу до аналізу поетики окремого твору. І перш за все це стосується **«рівневого»** розуміння складу об’єктів вивчення, якого дотримувалися представники структуралістської поетики. На тлі зрілого системного підходу, який розумів склад поетики літературного твору як систему компонентів, що перебувають у синергетичних зв’язках, цей методологічний недолік структуралізму був однією з причин його неефективності.

2. Головна складність, яка загальмувала становлення методології системного аналізу літературного твору, полягала у відсутності теоретичної концепції складу поетики літературного твору. Без вирішення цієї проблеми просто не могло скластися уявлення про твір як про системно організовану цілісність.

Опираючись на найбільш конструктивні думки деяких вчених, наприклад, М. Бахтіна, В. Жирмунського, ґрунтуючись на існуючих у сучасній системології трактуваннях категорій “елемент”, “компонент”, “система”, а також здійснивши ретельний – “під мікроскопом” – аналіз багатьох фрагментів високохудожніх текстів (Клочек, 2007: 33–54), було обґрунтоване наступне розуміння складу поетики літературного твору.

Елементом художньої системи твору, тобто далі неподільною одиницею форми, здатної до виконання певної художньої функції, є **прийом**. За характером виконання функції, тобто за способом генерування художнього смислу, прийоми групуються у мовні, сюжетні, композиційні, ритмічні й т. д. Наприклад, мовні прийоми будуються на використанні виражально-зображувальних (номінативних) можливостей мови. Сюжетні прийоми генерують художній смисл шляхом побудови причинно-наслідкових зв’язків дій і подій. Композиційні – шляхом розміщення художнього матеріалу. Та все ж основними прийомами є **змістоформові** – саме вони несуть на собі основні виражально-зображувальні функції (Див.: Клочек, 2007: 33–54).

Усі прийоми, що належать до однієї групи, націлені на виконання певного художнього завдання, і на цій основі – основі гармонізації, взаємоузгодженості виражальних зусиль – між ними виникають системні зв’язки. Таким чином утворюються системно організовані єдності, які стосовно всієї художньої системи твору є субсистемами – **компонентами**. Усі компоненти поетики твору (слово, композиція, ритміка та ін.) також взаємоузгоджують свої зусилля на виконання художнього завдання.

Виходячи зі сказаного, поетика високохудожнього твору бачиться як система, складові компоненти якої **тотально** організовані на досягнення кінцевого результату.

3. У контексті проблеми складу поетики літературного твору потребує окремої уваги категорія “внутрішній світ твору”. М. Бахтін, розвиваючи свою концепцію складу художньої форми літературного твору (тобто складу поетики), прийшов до висновку про необхідність приймати за художню форму відособлений, виділений художнім баченням з “єдності природи” матеріал, який залишається змістовим моментом твору, не втрачаючи при цьому статусу художньої форми (Бахтин, 1986: 87).

Велике значення для увиразнення поняття «внутрішній світ твору» мала стаття Д. Ліхачова під однойменною назвою (Лихачев, 1968: 74–87). Час і простір, візуальність, предметність, кольористика, озвучення і т.д. слугують опереційними категоріями характеристики художнього світу. Включення категорії “внутрішній світ

твору” до складу поезики є важливим методологічним принципом, тому що його вивчення дозволяє виявляти важливі джерела художнього впливу.

4. Постає питання: якщо вдається вирішити проблему складу поезики літературного твору, то чи означатиме це, що шлях до застосування системного підходу до його аналізу стає відкритим? Ні, ствердної відповіді тут не може бути. Необхідно оволодіти такими дослідницькими методами, які дозволяли б виявляти і пояснювати функції літературних прийомів. **Літературний прийом можна виявити і описати у такій мірі, у якій вдається експлікувати його функцію.**

Функція літературного прийому краще всього фіксується і пояснюється з позиції його сприймання. Саме тому пошуки методів, спроможних аналізувати поезику художнього твору як функціонуючу систему, яка складається з прийомів, повинні ґрунтуватися на психології художнього сприймання. Таким чином, виникає питання про формування **рецептивної поезики** – окремої наукової дисципліни, завдання якої полягає у виробленні методів аналізу поезики літературного твору з позицій художньої рецепції. Питання про здійснення методологічних принципів системного підходу у сфері поезики без створення такої наукової дисципліни не може бути остаточно вирішеним.

Головний методичний принцип рецептивної поезики полягає у реконструкції процесу сприймання художнього твору – така реконструкція повинна розкрити “секрети” породження художнього смислу. А це, у свою чергу, передбачає використання психологічного інструментарію.

5. У системології уже давно – із самого її народження – склалася думка, що «весь пафос системних досліджень спрямований на пошуки системоутворюючих факторів» (Блауберг, Юдин, 1973: 19). Звернімо тут увагу на слово “пафос” – воно засвідчує виняткову значущість цієї пошукової операції. Обов’язковою вимогою для всіх видів і напрямів системного підходу є пошук і формулювання системоутворюючих чинників – без цього просто неможливо осмислити явище як функціонуючу систему.

Загальноприйнятою вважається думка, що головним системоутворюючим чинником літературного твору є художня ідея (головний художній смисл). «З нею треба погодитися, хоч можливо доповнювати поняття “художня ідея” такими операціональними категоріями як **художній результат** (його бачення автором), **художня мета** (її бачення автором)» (Клочек, 2020: 17).

Зазначені базові положення системологічної теорії літературного твору необхідно усвідомлювати з метою зрозуміти те особливе місце, яке вона має займати в процесі здобування літературної освіти. Усі вони уже сформульовані та випробувані у практиці літературознавчих досліджень.

Окремо зупинимось на **проблемі введення теорії літературного твору в систему сучасної літературної освіти**. Не зважаючи на виняткову важливість для професійної підготовки учителів літератури теоретичних знань про природу літературного твору, знайомство із досить чисельними підручниками та посібниками з теорії літератури підводить нас до висновку: у більшості навчальних посібників просто відсутній окремий розділ під назвою «Теорія літературного твору». Парадоксальність такої ситуації якраз і полягає в тому, що літературний твір є головною одиницею літератури, і, з огляду на це, його теоретичний опис мав би складати головний і найбільший за обсягом розділ теорії літератури. Бо не так і важко усвідомити, що знання теорії літературного твору є тією базою, на якій формуються знання та уміння його аналізу, тобто основні компетентності учителя літератури. Натомість в окремих підручниках зустрічаються його замітники – розділи, у яких йдеться про літературний твір, але в яких немає його бачення як системно організованої цілісності. Це стосується посібників П. Білоуса «Теорія літератури» (К.: Академвидав, 2013), О. Галича, В. Назареця, Є. Васильєва «Теорія літератури» (К.: Либідь, 2001), Надії Ференц «Теорія літератури і основи естетики» (К.: Знання, 2014). Відсутність у них розділу, присвячених власне **теорії**

літературного твору, засвідчує їх певну відсталість від авангардних наукових напрацювань, у яких природа літературного твору досягається на методологічних принципах системного підходу. Таке відставання можна виправдати тим, що зміст навчальних посібників має складатися лише з усталених наукових концептів.

Розуміння твору як системно організованої цілісності вносить суттєві корективи в методику його вивчення. Наприклад, першим і головним алгоритмічним кроком аналізу літературного твору є визначення головного смислу (художньої ідеї), його системотвірної функції. Таке формулювання передбачає вивчення з рецептивних позицій «роботи» різного роду синергетично взаємодіючих змістоформових, мовних, ритмомелодійних прийомів. Дослідження інтенціональної функціональності цих прийомів, їх спрямованості на породження художніх смислів обумовлює глибше їх розуміння. А розуміння тексту, як про це вже йшла мова, є основною системотвірною компетентністю викладача літератури. Визнання прийому як далі неподільної одиниці художньої форми обумовлює важливі зміни в дослідженні засобів породження художньої енергії твору. Такий спосіб навчального аналізу, як пояснення на зразок «письменник з допомогою епітету (метафори, метонімії, синекдохи...) виражає ...» фактично уже безнадійно застарів, став анахронічним через те, що лише констатує, але не пояснює джерела художнього впливу. Натомість спосіб пояснення «секретів» художності з позицій психології сприймання, тобто з позицій рецептивної поетики дає змогу не тільки виявляти величезну кількість змістоформових, мовних, композиційних, ритмомелодійних прийомів, які генерують художню енергію. Зрозуміти функцію кожного такого прийому – це пізнати, як він впливає на свідомість реципієнта, викликаючи образне уявлення, яке, у свою чергу, породжує естетичну емоцію (Див.: Клочек, 2013: 8–18).

Таким чином набувають архаїчності та виходять зі вжитку класифіковані ще в часи середньовічних поетик різного роду «виражальні засоби». Подібним чином втрачають свою актуальність як об'єкти вивчення багато термінологічних понять, що складають в існуючих посібниках розділи, у яких йдеться про тропіку, композицію, віршування, літературні роди і жанри. Зводити вивчення теорії літератури до їх вивчення та запам'ятовування поступово перетворюється у вчорашній день літературної освіти. Натомість актуалізується потреба розуміти літературний твір як функціонуючу високоорганізовану цілісність, як «організм», що генерує художню енергію. Набуває актуальності проблема внутрішньої синергії літературного твору. Потребують глибшого осягнення питання психології художньої творчості та психології художнього сприймання. Отже, відбувається поступовий процес оновлення теорії літератури. І треба бачити, що цей процес відкидає принцип запам'ятовування термінологічного антуражу. Натомість приходить час, коли актуалізується потреба **розуміння сутнісного** в літературному творі, тобто розуміння його як системно організованої цілісності. Власне таке розуміння обґрунтовує ефективні шляхи його аналізу та інтерпретації.

Теорія літературного твору, що ґрунтується на методології системного підходу, наділена потужним інтеграційним потенціалом. Це означає, що вона вбирає у себе із напрацьованого за багато століть теоретико-літературного дискурсу саме ті досягнення, поява яких обумовлена потребою пізнати природу літературного твору як системно організовану цілісність. Йдеться про **процес відбору** із величезного наукового дискурсу найбільш ціннісних, найбільш сутнісних і завдяки цьому найбільш «життєздатних» концептів. І цей процес відбору є природним, бо відбираються для подальшого активного осмислення та застосування найбільш сутнісні концептуальні моменти, залишаючи в минулому вже віджили і не придатну для застосування архаїку, яка своїм фактажем лише обтяжує навчальний предмет.

Інтегруюча функція системологічної теорії літературного твору якраз і полягає в тому, що в процесі формування вона вибудовує своє «тіло» таким способом, що відбирає з величезного літературознавчого дискурсу все те, що стосується сутнісного, тобто того, що здатне було пояснити феноменальність літературного

твору як джерела художньої енергії. Наприклад, величезні напрацювання, здійснені на царині осмислення проблеми цілісності літературного твору, органічно трансформуються в структури теорії літературного твору завдяки близькості понять «цілісність» та «системність».

Оволодіння принципами системологічної теорії літературного твору підносить наукову точність аналізу та інтерпретації художніх текстів. Таке твердження ґрунтується тим загальновизнаним положенням, що явище вважається настільки пізнаним, наскільки воно є зрозумілим як системно-цілісне утворення. Йдеться про значущість процесу пізнання об'єкту з позицій системного підходу: якщо нам вдається зрозуміти функціонування об'єкту як системно організованої цілісності, то таке розуміння є не тільки точним, а й таким, що озброює нас уміннями (компетентностями, методичними підходами), котрі дозволяють успішно здійснювати його аналіз.

Таким чином підходимо до висновку, що системологічна теорія літературного твору має виконувати в теорії літератури базову, засадничу функцію. А її здатність інтегрувати найбільш сутнісні, функціонально значущі теоретико-літературні концепти слугує для літературної освіти вагомим **чинником ошадності**.

Висновки та перспективи

1. В епоху бурхливого зростання масиву наукової інформації, особливої актуальності в освітянській сфері набуває сформульований ще в 30-х роках минулого століття Хосе Ортегою-і-Гассетом принцип ошадності освіти. Його суть полягає у необхідності оновлювати зміст навчання таким чином, щоб вибирати в кожному освітньому напрямі лише сутнісне, те, що забезпечуватиме основні знання та уміння, необхідні для успішного виконання майбутнім спеціалістом своїх професійних обов'язків.

Реалізація цього принципу для кожного освітнього напрямку, так само як і для кожного з основних навчальних предметів, що забезпечують цей напрям, потребує особливих методологічних підходів. Першим алгоритмічним кроком такого підходу є виявлення основної компетентності, яка «вироснується» тим чи іншим навчальним предметом.

2. На прикладі теорії літератури, як базової для літературної освіти навчальної дисципліни, продемонстровано наступні алгоритмічні кроки у застосуванні принципу ошадності. Аналіз історії становлення теорії літератури, її освітньої функції, що змінювалася в часі, дає можливість визначити тенденції в її розвитку. Вони характеризуються поступовою втратою актуальності окремих складових та появою нових. Розуміння цих процесів дає змогу виявляти віджилі, анахронічні елементи, відмова від яких і засвідчує реалізацію принципу ошадності.

3. Аналіз нових тенденцій, що проявляються в академічній теорії літератури і поступово стають надбаннями відповідної навчальної дисципліни, формуються як її нові сутнісні складові. Власне такою складовою є теорія літературного твору, з позицій якої твір бачиться як системно організована цілісність, функціонування якої породжує художню енергію.

4. Оновлення теорії літератури як навчального предмету на принципах ошадності прямо залежне від процесу вживлення в неї окремим основним розділом системологічної теорії літератури. Для цього необхідні серйозні зусилля з роз'яснення та розповсюдження її концептів. У перспективі цей процес має завершитися появою нових навчальних програм та нових видів навчальних посібників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бахтин, 1986 – *Бахтин М. М.* Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве. Литературно-критические статьи. Москва : Худож. лит., 1986. 543 с.

- Блауберг, Юдин, 1973 – *Блауберг И., Юдин Э.* Становление и сущность системного подхода. Москва : Наука, 1973. 271 с.
- Клочек, 2013 – Клочек Г. Поэтика візуальності Тараса Шевченка. Київ : Академвидав, 2013. 256 с.
- Клочек, 2007 – Клочек Г. Проблема складу поезики літературного твору. Григорій Клочек. Енергія художнього слова. Збірник статей. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. С. 19–33.
- Клочек, 2022 – Клочек Г. Синергія літературного твору. Навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Скредняк Т.К., 2022. 240 с.
- Клочек, 2007 – Клочек Г. Текст «під мікроскопом»: фрагмент новели Василя Стефаника «Катруся» (До питання про склад поезики літературного твору). Григорій Клочек. Енергія художнього слова. Збірник статей. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. С. 33–54.
- Козлик, 2003 – Козлик І. Теорія літератури в ситуації «кінця теорії літератури». *Слово і час*. К., 2003. С. 5–15.
- Лемов, 2016 – *Лемов Дуг.* Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей. Дуг Лемов. 3-е изд. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 416 с.
- Лихачев, 1968. – *Лихачев Д.* Внутренний мир художественного произведения. *Вопросы литературы*. 1968. №8. С. 74–87.
- Маслюк, 1983 – *Маслюк В. П.* Латиномовні поезики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ : Наукова думка, 1983. 236 с.
- Наливайко, 2001 – *Наливайко Дмитро.* Українські поезики й риторики епохи Бароко: типологія літературно-критичного мислення та художня практика. Дмитро Наливайко. *Наукові записки. Том 19. Філологічні науки*. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : Стилос, 2001. С. 3–18.
- Ортега-и-Гассет, 2005 – *Ортега-и-Гассет Х.* Миссия университета. Минск : БГУ, 2005. 104 с.
- Петров, 1866 – *Петров М. И.* О словесных и литературных занятиях в Киевской академии. Труды Киевской духовной академии. 1866. Т 2. № 7. С. 305–330.
- Сивокінь, 2001 – *Сивокінь Г.М.* Давні українські поезики. Харків : Акта, 2001. 167 с.
- Томашевский, 2006 – *Томашевский Б. В.* Краткий курс поэтики. Москва : КДУ, 2006. 192 с.
- Тынянов, 1977 – *Тынянов Ю.* Поэтика. История литературы. Кино. Москва : Наука, 1977. 576 с.

REFERENCES

- Bakhtyn, 1986 – *Bakhtin M.* (1986). Problema sodержaniya materiala i formy v slovesnom hudozhestvennom tvorchestve. *Literaturno-kriticheskie statii*. Moskva, 1986. 543 s.
- Blauberg, Yudin. 1973 – *Blauberg I, Yudin Eh.* (1973). Stanovlenie y sushchnost sistemnogo podhoda. Moskva, 1973. 271 s.
- Klochek, 2013 – *Klochek Hryhorii* (2013). Poetyka vizualnosti Tarasa Shevchenka. Ky`yiv, 2013. 256 s.
- Klochek, 2007 – *Klochek Hryhorii* (2007). Problema skladu poetyky literaturnoho tvoruh. Hryhorii Klochek. Enerhiia khudozhnoho slova. Zbirnyk statei. Kirovohrad, 2007. pp. 19–33.
- Klochek, 2022 – *Klochek Hryhorii* (2022). Synerhiia literaturnoho tvoruh. Navchalnyi posibnyk z teorii literaturnoho tvoruh. Dnipro, 2022. 240 s.
- Klochek, 2007 – *Klochek Hryhorii* (2007). Tekst «pid mikroskopom»: frahment novely Vasyliia Stefanyka «Katrusia» (Do pytannia pro sklad poetyky literaturnoho tvoruh). Hryhorii Klochek. Enerhiia khudozhnoho slova. Zbirnyk statei. Kirovohrad, 2007. pp. 33–54.

- Kozlyk, 2003 – *Kozlyk Ihor* (2003). Teoriia literatury v sytuatsii «kintsia teorii literatury». Slovo i chas. Ky`yiv, 2003. pp. 5–15.
- Lemov, 2016 – *Lemov Duh*. (2016). Masterstvo uchitelya. Proverennye metodiki vydayushchihsyia prepodavatelej. Moskva, 2016. 416 s.
- Lihachev, 1968 – *Lihachev D.* (1968). Vnutrennij mir hudozhestvennogo proizvedeniya. *Voprosy literatury*. 1968. №8. pp. 74–87.
- Maslyuk, 1983 – *Maslyuk V. P.* (1983). Latynomovni poetyky` i rytoryky XVII – pershoji polovyny XVSh st. ta yix rol` u rozvytku teorii literatury na Ukrayini. Ky`yiv, 1983. 236 s.
- Nalyvajko, 2001 – *Nalyvajko Dmytro* (2001). Ukrayins`ki poetyky j rytoryky epoxy Baroko: typologiya literaturno-kryty`chnogo myslennya ta xudozhnya praktyka. *Naukovi zapysky. Tom 19. Filologichni nauky. Nacionalnyj universytet «Ky`yev-Mogylyanska akademiya»*. Ky`yiv, 2001. pp. 3–18.
- Ortega-i-Gasset, 2005 – *Ortega-i-Gasset* (2005). Missyia universiteta. Minsk, 2005. 104 s.
- Petrov, 1866 – Petrov M.Y. (1866). O slovesnyh I literaturnyh zanyatijah v Kievskoj akademii. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii. T 2. № 7*. pp. 305–330.
- Syvokin`, 2001 – *Syvokin` G.M.* (2001). Davni ukrajins`ki poetyky`. Xarkiv, 2001. 167 s.
- Tomashevskij, 2006 – *Tomashevskij B.V.* (2006). Kratkij kurs poehtiki. Moskva, 2006. 192 s.
- Tynyanov, 1977 – *Tynyanov Yu* (1977). Poehtika. Istoriya literatury. Kino. Moskva, 1977. 57 s.

Received: 12 Januaryy, 2022

TEACHING ORAL SKILLS TO NON-PHILOLOGY STUDENTS MAJORING IN HUMANITIES

Kopylova Olena,

Assistant Professor

ORCID ID 0000-0001-8040-6825

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svoboda Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

elene_k@i.ua

Titarenko Olena,

PhD in Philology, Assistant Professor

ORCID ID 0000-0003-1425-1698

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svoboda Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

olena.titarenko@karazin.ua

***Abstract.** The article is devoted to the topical issue of teaching oral speech to non-philology students majoring in humanities. An overview of types of dialogical and monological speech is presented. Particular attention is paid to the practical side of the issue: the authors propose a system of exercises that will promote more successful mastering by students of oral speech, which is necessary for learning and professional communication.*

It is noted that the source for working with students at the final stage of their study can be specialized articles, sections of qualification papers, newspaper and magazine materials on relevant topics for students. The result of the analysis of the structure and main theses of the texts should be a discussion, during which the skills of expressing one's own opinion, arguing one's own point of view, opponency will be improved. The productivity of composing professional monologues, constructing reports is emphasized. The thesis about the need to combine the development of oral and written speech to achieve the best results is substantiated.

The article offers recommendation exercises of a practical nature, which will be relevant for teaching students to compose a reflective monologue and to discuss on professional topics.

***Key words:** oral speech, speech activity, communicative situation, monologue, discussion.*

Introduction

The language training of foreign non-philology students at the main stage involves the formation of students' communicative professional competence – the totality of “knowledge in the field of specialty from the national positions and from the positions of the country of the language being studied, and the ability to master the appropriate metalanguage and speech register necessary for conducting professional oral and written communication” (Mitrofanova, 2003: 173). The study of the language by foreign non-philologists in majoring in humanities has a practical orientation; it should provide various forms of communication in the target language both during the period of study at a higher educational institution and after graduation. One of the most important conditions for language proficiency is that the level of the student's language competence should commensurate with the nature of the speech activity of such student.

The goal of teaching this particular group of students at the final stage is fluency in Ukrainian. The problem of managing the development of oral speech remains one of the most important in the methodology of teaching USL. Currently, it is of relevance due to the status of the Ukrainian language as a second specialty for these students, the complexity and methodological underdevelopment of the final stage of education, the insufficient number of textbooks on the development of oral speech of foreign non-philologists in the humanities.

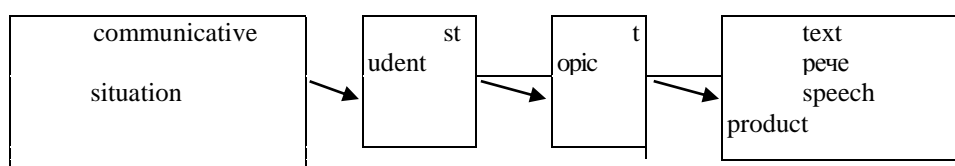
The purpose of this article is to consider the features of the organization of educational material for the development of productive oral speech of non-philology students majoring in humanities at the final stage of education.

The analysis of the scientific and methodological literature shows that the problem we have identified has been studied fragmentarily in the modern methodology. T. A. Vishnyakova, O. D. Mitrofanova, N. A. Mets, T. B. Odintsova and others consider the issue of development of speaking skills in foreign citizens, foreign non-philology and philology students studying the Russian language (Vishnyakova, 1982; Mets, 1981; Skalkin, 1981; Formanovskaya, 2002]. In particular, E. P. Shubin, J. M. Berman, V. A. Bukhbinder, V. L. Skalkin, G. A. Rubinshtein, E. M. Rosenbaum, A. A. Leontiev devoted their works to the issue of dialogical speech, V. A. Artemov, Yu. I. Passov, D. Bern and others. Ukrainian researchers M. A. Kurushina, I. N. Litvinova analyze the main methodological methods of improving the linguistic and communicative competence of foreign students majoring in social science and humanities (Kurushyna, 2016). S. V. Onisenko, D. A. Polyakov and others offer various types of tasks that can be effectively applied in an integrated approach when teaching foreign students of various specialties to speak (Kurushyna, 2019; Onysenko, 2019). P. E. Drachuk writes about the use of interactive methods in preparing students who are future economists for professional communication in a foreign language (Drachuk, 2018). A. Aleksyuk, V. Bepalko, A. Verbitsky, L. Davydov, A. Treshev, A. Kovalenko, E. Mashbits, A. Pehota, S. Sysoeva and others pay attention to the search for effective learning technologies in their studies.

However, the process of developing oral speaking skills in non-philology students majoring in humanities at final stage has not been developed in the methodology, and therefore, in our opinion, requires further understanding, generalization and methodological justification.

Results of the research

Sharing the opinion of researchers that speech is determined by non-linguistic factors, in particular, the communicative situation (the sphere of communication), and the real process of oral communication is a chain of interdependent categories, we present one of the possible options for the direction of learning in the form of a scheme

The implementation of this approach is reflected in the program of oral language skills, which is a clearly defined circle of typical communicative situations of a particular area of communication in accordance with the communicative position of the future specialist and the conditions of study at the faculty at the university, supplemented by a list of topics (subtopics, motives, semantic milestones, keywords) for specific speech acts. The program also defines the structural-lexical and situational-thematic content of the course.

Based on this, we believe that all spheres of communication (educational-professional, socio-political and socio-cultural) should be included in the content of training at this stage, and within each area attention should be paid to teaching varieties of speech.

As many years of experience shows, it is advisable to use real situations in teaching. Moreover, finding problem situations, and especially in the professional sphere, at the final stage is greatly facilitated, since the topics of bachelor's theses, articles in the specialty, newspaper and magazine articles of a popular science nature are of professional interest and can become a source of speech situations. A number of individual tasks for independent work, such as prepare for a discussion on an actual problematic topic and for a "rehearsal" of an exam or defense of a term paper, etc., is also effective.

In the educational and professional field, it is necessary to teach the synthesis of various forms of speech. Students must produce monologues and dialogues of a mixed type, the components of which are all previously studied types: description, explanation, narration, reasoning (monologic speech); questions, conversations, discussion, dispute, persuasion (dialogical speech). According to I. Renchk, we are talking about diamonological competence – "understanding a coherent text, the ability to answer questions and handle questions, maintain and start a conversation, conduct a dialogue, compose a story" (Renchka, 2014: 173).

The main varieties of written speech – annotations, summaries, abstracts, reports and essays on a given or selected topic are also a certain basis for the development of oral speech.

It is during this period that special attention should be paid to conducting discussions on professional topics, since already at this stage students need to defend their point of view, their view on a particular problem in their specialty.

In the socio-political sphere, which, in our opinion, may be dominant at this stage, the speaking skills of students make it possible to use more and more linguistically complex genres of the book-literary style of speech. The content of the training includes materials from social and political journals (review articles, essays), which is especially important for future international economists. A large importance in this field belongs to the production of one's own statements in the form of reports. Topics for messages-discussions are such as "International economic cooperation", "Global problems of mankind", "Prospects for professional activity", etc., where the life experience of students, previously accumulated information is used.

When speaking on social and political topics, the structure of the text causes the greatest difficulties, therefore, during this period, it is recommended to start studying newspaper and magazine materials by analyzing their structure and components, working out the language ways of expressing each of them. Only after this it is expedient to move on to the synthesis of the components of the statement, and then to free discussing on the topic.

It is very important to show students the possible options for constructing problematic, polemical articles of a socio-political nature, since operating with various options for constructing such articles forms students' ability to build their own statement – reasoning monologues on socio-political topics. Articles of an analytical and problematic nature contribute to the development of the ability to argue and counter-argue, give examples and quotes to prove one's own point of view. Drawing up an abstract-summary on newspaper and magazine articles is the result of such work, when special attention is paid to the choice of essential provisions of the source, the consistency and correctness of the presentation, as well as to the evaluation part, since the abstract-summary is subjective, i.e. conclusions and evaluations must be made by students.

The ability to operate with all types and varieties of monological speech is the desired result of teaching oral speaking skills, to which the system of exercises should lead on the fourth year of studying.

Here are just some exemplary speaking exercises that can be recommended when teaching a reasoning monologue:

1. The thesis is given. Give the antithesis. Give arguments.
2. For the given arguments, select the facts that confirm them.
3. Support the arguments with references to literary sources, provide quotes.
4. Draw a conclusion from these premises.

5. Prove the inaccuracy or baselessness of the backgrounds on which basis the wrong conclusion is made, the falseness of the preconditions, their insufficiency.
6. Prove the correctness of the conclusion (incorrectness).
7. Build a reasoning based on the thesis or on the presented topic.
8. Make a report on a specific topic, using the given beginning, concluding or main part; strengthen the final part of the report by making specific suggestions and recommendations (using known facts for this).
9. Make an introduction to the report, which would emphasize the topicality of the problem considered in the main part; make an introduction to the report, which would focus on continuity in the consideration of the problem (on the insufficiency of previous studies, etc.).
10. Prepare a report (abstract) on a given topic, using one or more of the recommended sources.

Among the types of dialogical speech in this period of learning, the predominant is the dialogue-discussion, the choice of which is dictated by its proximity to the reasoning monologue, since the textual material of a problematic nature, rich in its ideological content or is distinguished by its relevance, provides ground for discussions.

When teaching a discussion, preparatory exercises are done to analyze the dialogues. These exercises contribute to the development of skills in the use of the necessary language tools.

It is advisable to include the following in the system of speaking exercises.

1. Prove the correctness (incorrectness, inaccuracy) of the statement (argument, thesis, etc.).
2. Join this point of view, arguing your point of view.
3. Give up this point of view, justify your refusal.
4. Provide specific facts to support your point of view.
5. Refute the facts given by the opponent.
6. Speak in the discussion as an opponent (as the leader of the discussion, as the main participant in the discussion, defending one's own point of view), etc.

And, finally, a characteristic feature of this stage is not only its problematic nature, but also the systematic nature of the organization of the indicative basis of certain speech actions.

Conclusion

Thus, the generalizing nature of the rules, presenting them in the form of systematizing tables, diagrams, etc., allow students to exercise self-control of speech activity more effectively, give them reason to believe that they really complete the teaching of the Ukrainian language within the assigned tasks.

In our opinion, the solution to the problem posed is possible only with a close connection between teaching oral and written forms of speech, the right choice of the direction of selection and organization of teaching aids, as well as with optimal joint efforts of the teacher and a student.

REFERENCES

- Vishnyakova, 1982 – *Vishnyakova T. A. (1982). Osnovy metodiki prepodavaniya russkogo yazyka studentam-nefilologam [Fundamentals of the Methodology of Teaching Russian to Non-Philologists]. Moscow [in Russian].*
- Dyrda, 2015 – *Dyrda I. A. (2015). Komunikatyvnyi pidkhid do navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi na osnovnomu etapi [Communicative approach to learning Ukrainian as a foreign language at the main stage]. Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Philological studies. Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University]. 13, pp. 433–436 [in Ukrainian].*

- Drachuk, 2018 – *Drachuk P. E.* (2018). Vozmozhnosti metoda izucheniya konkretnykh situacij case-study pri podgotovke studentov – budushchih ekonomistov k professionalnoj inoyazychnoj kommunikacii [Possibilities of the case-study method for studying specific situations in preparing students – future economists for professional communication in a foreign language]. *Vestnik SMUS [Bulletin CYSS]. №4 (23)*, pp. 46–51 [in Russian].
- Kurushyna, 2016 – *Kurushyna M. A., Litvinova I. M.* (2016). Osnovni metodychni pryomy vdoskonalennia movnoi ta komunikatyvnoi kompetensii studentiv sotsialno-humanitarnoho napriamu [The main methodological methods of improving the language and communicative competence of students of social sciences and humanities]. *Teaching languages at higher educational establishments at the present stage. Intersubject relations*. Kharkiv: Konstanta, 28, pp. 68–76 [in Ukrainian].
- Kurushyna, 2019 – *Kurushyna M. A., Poliakov D. A.* (2019). Kompleksnyi pidkhid do navchannia hovorinnia u vykladanni ukrainskoi movy yak inozemnoi [A comprehensive approach to teaching speaking in teaching Ukrainian as a foreign language]. *Aktualni problemy vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Current problems of teaching Ukrainian as a foreign language. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on April 19]*. Bila Tserkva NAU, p. 32 [in Ukrainian].
- Mets, 1981 – *Mets N. A., Mitrofanova O. D., Odincova T. B.* (1981). Struktura nauchnogo teksta i obuchenie monologicheskoi rechi [The structure of a scientific text and the teaching of monologue speech]. Moscow [in Russian].
- Mitrofanova, 2003 – *Mitrofanova O. D.* (2003). Nefilologicheskaya auditoriya kak subekt uchebnogo processa i obekt lingvodidakticheskogo vozdejstviya [Non-philological audience as a subject of the educational process and an object of linguodidactic influence]. *Materialy X kongressa MAPRYAL [Materials of the X Congress MAPRYAL]. Vol. 2*. SPb, pp. 171–182 [in Russian].
- Onysenko, 2019 – *Onysenko S. V.* (2019). Osoblyvosti formuvannia komunikatyvnykh navychok v inozemnykh studentiv: ihrovyi aspekt [Features of the formation of communication skills in foreign students: the game aspect]. *Aktualni problemy vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Current issues of teaching Ukrainian as a foreign language: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on April 19]*. Bila Tserkva NAU, pp. 49–50 [in Ukrainian].
- Renchka, 2014 – *Renchka I.* (2014). Vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi: formuvannia movnoi i movlennievoi kompetentnosti [Teaching Ukrainian as a foreign language: formation of language and speech competence]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language]*. 9, pp. 171–179 [in Ukrainian].
- Skalkin, 1981 – *Skalkin, V. L.* (1981). Osnovy obucheniya ustnoj inoyazychnoi rechi [Fundamentals of teaching oral foreign language speech]. Mjscow [in Russian].
- Formanovskaya, 2002 – *Formanovskaya N. I.* (2002). Rechevoe obshchenie: kommunikativno-pragmaticheskij podhod [Speech communication: a communicative-pragmatic approach]. Moscow [in Russian].

Received: 12 February

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ В КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Майстренко Людмила,

кандидат філологічних наук, доцент

ID ORCID 0000-0003-4026-699X

Інститут військово-морських сил НУ «ОМА»,

м.Одеса, вул.Гродоначальницька, 20, 65000

sah878482@gmail.com

***Анотація.** У статті розглядається розвиток емоційної сфери у курсантів військових закладів вищої освіти на заняттях англійської мови. Рівень емоційного життя батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки, властивості темпераменту, особливості переробки інформації – важливі фактори розвитку емоційного життя людини. Вроджені можливості в значній мірі визначають емоційну сферу психічного життя людини. Їх роль в людському житті очевидна.*

На основі аналізу можна зробити висновок, що дослідження емоційного життя вузівської молоді є важливим фактором адаптації, оптимізації навчального процесу і на заняттях з англійської мови.

Незважаючи на важливість та різноплановість досліджень, деякі аспекти вивчення емоційного життя людини, її інтелекту залишаються актуальними і носять гіпотетичний характер. На нашу думку, характеристика евристичного потенціалу емоційного інтелекту, категоризація і диференціація понять, емоційна культура в концептуальному полі емоційного інтелекту відкривають шляхи для подальшого обґрунтування проблеми.

Вивчення емоційних станів молоді, їхнього інтелекту пов'язане як зі складністю питань у концептуальному колі даної проблеми, так із потребою подальших прикладних досліджень.

***Ключові слова:** вроджені задатки, емоційний інтелект, емоційна сприйнятливість, емоційна компетентність, психічне життя.*

DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL SPHERE OF MIDSHIPMEN OF MILITARY HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AT THE ENGLISH CLASSES

Maystrenko Lyudmyla,

Candidate of Philological Sciences, Associate professor

ID ORCID 0000-0003-4026-699X

Naval Institute National University Odessa Maritime Academy

Odessa, Grodonachalnytska Street, 20, 65000

sah878482@gmail.com

***Abstract.** The article considers the development of the emotional sphere of midshipmen of military higher educational institutions at the English classes. The level of the emotional life of parents, hemispheric type of thinking, hereditary traits, temperament properties, features of information processing - are important factors in the development of emotional life. Innate capabilities largely determine the emotional sphere of a person's mental life. Their role in human life is obvious.*

© Maystrenko L., 2020

Based on the analysis, we can conclude that the study of the emotional life of university youth is an important factor in the adaptation, and optimization of the educational process and at the English classes.

Despite the importance and diversity of research, some aspects of the study of emotional life, and human intelligence remain relevant and hypothetical. In our opinion, the characterization of the heuristic potential of emotional intelligence, categorization, and differentiation of concepts, emotional culture in the conceptual field of emotional intelligence opens the way for further justification of the problem.

The study of the emotional states of young people, their intellect is connected both with the complexity of issues in the conceptual range of this problem and with the need for further applied research.

Keywords: *innate inclinations, emotional intelligence, emotional receptivity, emotional competence, mental life.*

Вступ

Принципи, особливості сучасної освіти, а саме інтеграція української вищої освіти в європейський освітній простір, пред'являють серйозні вимоги до курсантів як майбутнім спеціалістам. У сьогоднішньому суспільстві, в умовах економічної кризи, ринок праці вимагає конкурентоспроможних спеціалістів, які повинні характеризуватися не тільки наявністю професійних знань і навичок, але і соціально-психологічними вміннями, загальним рівнем особистісного і емоційного розвитку. Емоційний розвиток, мотивований індивідуальними особливостями особистості, умовами навколишнього середовища, власною активністю, поступово приводить людину до емоційної зрілості. Однак, не всі набувають емоційної зрілості за однаковий час і на однаковому рівні, тому велике значення має цілеспрямоване формування емоційної сфери особистості шляхом виховання і самовиховання, отож вплив навчального середовища вищого навчального закладу, є досить важливим. Саме в студентські роки отримується та міра психічної, емоційної зрілості, яка робить юну людину самостійною особою для дорослого життя і діяльності, формується вміння складати власні життєві плани, знаходити засоби їх реалізації. Інтерес вчених до емоційного життя людини як сукупності ментальних здібностей для розуміння власних емоцій та емоцій інших людей і до управління емоційною сферою – обумовлений тим, що він є передумовою позитивної поведінки вузівської молоді і його розвиток оптимізує міжособистісні взаємодії. Головною метою цієї роботи є розкриття вроджених факторів та психологічних засад в розвитку емоційного життя молоді та його змісту. Вивчення іноземної мови вимагає і емоційного напруження.

Проблема розвитку емоційних станів молоді, їхнього інтелекту знаходиться в центрі наукових дискусій, є важливою та актуальною. Її актуальність пояснюється високим рівнем евристичних можливостей, які сприяють успішній соціальній адаптації та емоційній гармонії розвитку особистості, визначають рівень її емоційної культури.

Ціннісне сприйняття світу відбувається лише тоді, коли людина не тільки аналізує події, а й ставиться до них емоційно. Слово «емоція» від латинського слова *emotio* означає «хвилювання, «збудження» – це біологічно обґрунтовані психологічні стани, що виникають у результаті нейрофізіологічних змін, по-різному пов'язані з думками, почуттями, поведінковими реакціями і ступенем задоволення чи страждання. Емоції існують завжди. Їх роль у людському житті очевидна.

Матеріали та методи дослідження

До основних методів дослідження відноситься: описовий метод, історичний, порівняльно-історичний, системний та інші. Матеріалом дослідження є експериментальні дані згаданих в роботі авторів.

Виклад основного матеріалу та обговорення результатів дослідження

Проблема емоційних станів людини, її інтелекту стала об'єктом дослідження таких зарубіжних вчених як Джон Мейер, П. Селовей, Д. Карузо, Д. Гоулман та інших. На пострадянському просторі емоційний інтелект досліджують такі вчені: Божок О.О., Пашко Т.А., Остапчук О. М., Власова О. І., Люсін Д.В., Березовська Т. П., Лобанов А. П., Лібін А. В., Юркевич В.С., І. Н. Андреева та багато інших. Їхні наукові інтереси присвячені проблемам становлення і розвитку емоційного інтелекту, передумовами його виникнення, концептам, психології емоцій та формування емоційної культури тощо.

В результаті розвитку уявлень про природу когнітивних та афективних процесів у їхньому взаємозв'язку і виник термін «емоційний інтелект». Дуже важливий феномен оцінки емоційного життя людини, особливо сучасної молоді. Важливим досягненням в цьому процесі стало збагачення уявлень про емоції – «психічні стани і процеси, в яких відображається безпосереднє, ситуативне переживання життєвих явищ, зумовлене їх ставленням до потреб суб'єкта» (Психологічна енциклопедія 2006: 120). «Емоційний інтелект (ЕІ) – це здатність людини усвідомлювати власні почуття і почуття інших людей, мотивувати себе й інших, керувати емоціями як наодинці, так і у стосунках з іншими» (Пітер Селовей, Джон Мейер). Отже, під терміном «емоційний інтелект» ми розуміємо сукупність розумових здібностей для обробки емоційної інформації.

Люди з високим емоційним інтелектом в соціальному плані урівноважені, дружелюбні, перебувають в доброму настрої, не піддаються страху і не схильні до тривожних роздумів. В них є почуття обов'язку до людей і початих справ, охоче беруть на себе почуття відповідальності і дотримуються етичних принципів, у ставленні до інших вони доброзичливі і турботливі. Їхнє емоційне життя багате подіями, але в належній мірі. Вони перебувають у злагоді з самим собою, з іншими людьми та суспільством, в якому живуть (Гоулман, 2009: 79). Саме на заняттях англійської мови при вивченні відповідних текстів у курсантів розвиваються позитивні емоції: патріотизм, почуття обов'язку, наполегливість, відданість своїй справі і т.д.

Розвиток емоційного інтелекту є важливим фактором адаптації в соціальному оточенні. О.І. Власова, в результаті експериментальних досліджень, робить висновок, що емоційно обдарована молодь, зокрема курсанти, легко вживаються в колективі, часто стають лідерами, добре адаптуються в новому середовищі, сприяють покращенню соціально-психологічного клімату (Власова, 2005: 4). Предметом особливої уваги викладача англійської мови мають бути такі поняття як емоційна обдарованість, емоційний баланс, емоційний стиль, емоційна свобода, емоційна зрілість, емоційна інтоксикація. Ці поняття розвиваються під час навчання.

Психологи розрізняють різні можливості розвитку ЕІ. Одні (Дж. Мейер) вважають, що підвищити рівень емоційного інтелекту неможливо, бо ЕІ відносно стійка здатність. Інші (Д. Гоулман), дотримуються точки зору, що ЕІ можна і треба розвивати. Підтвердженням цієї точки зору є той факт, що нервові шляхи мозку продовжують розвиватися аж до середини людського життя (Власова, 2005: 4). Тому розвиток емоційних можливостей може продовжуватися від трьох до двадцяти років. Прихильники розвитку емоційного інтелекту стверджують, що в школі потрібно проводити спеціальне навчання, спрямоване на розвиток емоційної компетентності. Така «емоційна освіта» може здійснюватися як через пряме навчання, так і через створення певного психологічного клімату притягнення учнів, вчителів і батьків до спільної діяльності. Як показав аналіз, така робота благотворно впливає на психічне здоров'я і вже проводиться у вищих навчальних закладах, бо позитивні емоції несуть молоді радість, а негативні пригнічують її.

О. Остапчук у статті «Школа емоційного інтелекту» розкриває психологічні чинники, що сприяють виникненню позитивних емоцій. Сюди відносяться: відчуття захищеності, сміливості, довіри, спокою і радості. Почуття захищеності

породжується розумінням свободи як можливості вільно висловлювати думки, дотримуватися мудрих вчинків. *Сміливість* – це вміння приймати неординарні рішення, вільно висловлювати думки щодо життєвих ситуацій. *Довіра* виникає через можливість вільно звертатися до педагогів з різноманітними пропозиціями, через щирість та повагу у спілкуванні, доброту без слабкості. *Спокій* – це відсутність стресових ситуацій, відсутність приниження молоді людини через незнання або неправильну відповідь та присутність комфортної атмосфери в аудиторії. *Почуття радості* створюється затишними умовами перебування молоді людини у вищому навчальному закладі, задоволенням від особистого зростання та досягнень групи, інституту, ласкавістю у спілкуванні з педагогами та батьками (Остапчук, 2012: 34).

Термін «емоційний інтелект» охоплює різне коло понять. Сюди відносяться такі поняття як *емоційні здібності*, *емоційна інформація*, *емоційне мислення*, *емоційна креативність*, *емоційна культура*. Ці поняття розроблені різними вченими розкривають різні дійові сторони емоційного життя сучасної молоді, їх актуальність очевидна. Наприклад, *емоційні здібності* – це індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої. Емоційну культуру особистості О.О. Божок розуміє як вихованість емоцій, рівень розвитку емоцій, який передбачає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими (Божок, 2005: 36 – 40). Т. А. Пашко виділяє в структурі емоційної культури п'ять компонентів. *Когнітивний компонент* як знання про суть емоцій людини, їх психологічні закономірності, про факти, які визначають ступінь емоційності людини. *Емпатійний компонент* – це вміння співпереживати, розпізнавати почуття інших людей, розуміти причини їх емоційних станів, поважати почуття інших. А звідси прагнення до прекрасного, бажання дарувати радість людям. *Рефлексивний компонент* – це вміння розуміти власні емоції, причини їх виникнення. *Мотиваційний компонент* – це наявність актуальних потреб в самоорганізації особистих переживань, в прагненні до стабільного та яскравого емоційного життя. Цей компонент визначає зміст емоційної складової ідеалу особистості. *Регулятивний компонент* – це вміння керувати власними емоціями, бачити причини складних окремих життєвих ситуацій, знаходити способи їх змін, викликаючи позитивні емоції, визначати стратегію і тактику власних дій для забезпечення нормального емоційного стану (Пашко, 2007: 322 – 327).

Емоційна культура ґрунтується на емоційній грамотності – здатності до вербального вираження емоцій на основі розвинутого емоційного словникового запасу. Підвищення емоційної грамотності є одним із важливих компонентів в моделі емоційного інтелекту Дж. Мейера – П. Селовея – Д. Карузо (Maier, 2004: 200). Емоційна грамотність підвищується і на заняттях з англійської мови шляхом підбору відповідних навчальних матеріалів. І нарешті емоційна культура особистості розглядається як вихованість емоцій, рівень їх розвитку, який включає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими, сприяючи успішній соціальній адаптації і емоційному добробуту (Андреева, 2007: 139).

Емоційна культура у виборі стратегії емоційного реагування орієнтується на найвищі моральні цінності і має гуманістичну спрямованість. Категорія гуманності об'єднує емоційний інтелект і емоційну культуру.

Існує зв'язок між емоційними та пізнавальними процесами. Про це свідчать відомі слова Ч. Дарвіна, що коли розум сильно збуджений, ми можемо очікувати, що він моментально і безпосередньо вплине на серце; коли серце відчує цей вплив, воно спрямує свою реакцію в мозок. Німецький філософ і психолог Г. Мейер у своїй праці «Psychologie des emotionalen Denkens» (1908) поруч з логічним мисленням виділяє емоційне, в якому на першому плані стоять потреби почуття і волі. Його праці заперечують інтелектуалістичні твердження про те ніби в мисленні головну роль відіграє пізнавальний інтерес.

В. Юркевич розвиває думку, що емоційний інтелект надається розвитку і спрямованому навчанню в більшій мірі, ніж абстрактно - логічний (Mauger at al.,2004). Проте, проблема розвитку емоційного інтелекту складна, багатогранна і залежить від багатьох факторів – вроджених та соціальних.

За даними І. Андрєєвої, до вроджених факторів, які вона називає «передумовами», відносяться рівень емоційного інтелекту батьків; правопівкульний тип мислення; спадкові задатки емоційного сприйняття; властивості темпераменту; особливості обробки інформації (Андрєєва,2009: 137). Розвиваючи емоційну культуру молоді, курсантів зокрема, треба враховувати різні фактори, бо емоційна культура багатогранна.

У рівні емоційного інтелекту батьків виявлений значний зв'язок між рівнем вродженого інтелекту дітей та їх матерів, в той час як між рівнем вродженого інтелекту дітей та їх батьків такого зв'язку не виявлено. На основі цього було зроблено висновок, що відносини «батько – син», пов'язані з низьким рівнем емоційного інтелекту і поведінки. Це пояснюється тим, що рівень емоційності батьків діє опосередковано як «збагачене середовище», в якому дитина може набутися необхідні для адаптації знання, звички і розвинути впевненість в своїй емоційній компетентності. Важливим фактором цього середовища є мати, яка, як правило проводить з дитиною більше часу ніж батько. Проте у підлітковому віці на розвиток емоційного інтелекту молодих людей більше вплив має середовище однолітків, ніж їхніх батьків (Андрєєва,2007: 58).

З іншого боку, у працях багатьох сучасних психологів наголошується на зв'язку емоційного інтелекту з функціональною асиметрією мозку, зокрема з пануванням правої півкулі.

Правопівкульний тип мислення пов'язаний з невербальним інтелектом, який здатний точно розпізнавати емоційні забарвлення мовлення. Тому люди з розвиненим невербальним інтелектом – емоційно рухливі, більше спрямовані на оточуючих, ніж на самих себе. Вони краще розпізнають емоції (Pushina,1991: 6), а «правопівкульні» музиканти краще ідентифікують емоційний стан того, що говорить, ніж «лівопівкульні» математики. Встановлено, що музиканти і вокалісти володіють більш розвинутою здатністю до адекватного сприйняття емоційного стану людини по його голосу. В осіб «художнього» типу більш виражена здатність до правильного визначення виду емоційного контексту живої мови, вони емпатійніші і тривожніші. Прихильники зв'язку емоційного інтелекту з правою півкулею мозку вважають, що саме правопівкульний тип мислення сприяє більш точному розпізнанню емоцій різних людей.

Домінування правої півкулі виступає в якості певного *спадкового задатку емоційного сприйняття*, яке характеризує успішність адаптації, емоційного відгуку на стимул до обставин. Слаборозвинута емоційна сприйнятливості частково спадкова і передбачає незрілі та непророблені почуття. Для осіб, у яких вона високо розвинута, характерне поєднання задоволення особистих потреб з інтересами суспільства (Андрєєва, 2009: 59). Тому емоційна сприйнятливості пов'язана з ефективною обробкою емоційної інформації.

Властивості темпераменту відносять до вроджених задатків емоційної сприйнятливості. На думку А.В. Лібіна, і темперамент, і інтелект є характеристиками інструментальної сфери індивідуальності, проте темперамент характеризує її з боку активності, енергії, а інтелект – з боку можливостей суб'єкта, уміння розпоряджатися цією енергією (Либин,2000: 185). В структурі кожного із вказаних психічних явищ «існують спільні фундаментальні енергоінформаційні процеси, які залежать, очевидно, від одних і тих самих біологічних рис людини або її задатків» (Русалов, 1999: 70 – 75). Можливо, що інтелект поруч з властивостями темпераменту входить в єдину систему психічних властивостей.

Особливості темпераменту дитини у багатьох випадках визначають такі особистісні характеристики як нейротизм, екстраверсія і свідомість, які високо

корелюють з експериментами на емоційний інтелект (Робертс, 2004: 20–25). Це означає, що властивості темпераменту утворюють взаємозв'язки з емоційним інтелектом. Існують суттєві відмінності між емоційним інтелектом екстравертів та інтровертів. Дослідження відмінностей в мисленні екстравертів та інтровертів, дали можливість зробити припущення, що екстраверсія обумовлює більш ефективну обробку зворотної інформації.

В працях В.М. Русалова і С. І Дудіна встановлено, що темперамент і здібності взаємодіють один з одним передовсім через характеристики активності – енергійність, пластичність і темп. Тісний зв'язок між двома даними підструктурами залежить від двох параметрів: віку і рівня розумового розвитку. Чим вищий інтелект, тим слабші зв'язки між вивчаючими ознаками індивідуальності (Русалов, Дудин, 1995: 16).

Поруч з активністю важливим параметром темпераменту є емоційність. Високий рівень емоційності можна вважати показником емоційного інтелекту, бо передбачає когнітивний аналіз емоційної інформації на досить високому рівні. Проте, прояви емоційності переважають в екстравертів.

Від особливостей темпераменту багато залежить перевага в людині емоційних переживань певного характеру. Так оркестранти-екстраверти прагнуть виконувати твори, які спонукають до переживання радості, до активності, і уникають переживань, пов'язаних зі смутком. Інтроверти ігнорують музичні твори, які викликають переживання гніву, активності і радості (Дружинин, 1999: 47).

З властивостями темпераменту – екстраверсією і нейротизмом пов'язані *особливості переробки інформації*. В дослідженнях особистості виявлено існування індивідуальних відмінностей при переробці стимулів з позитивною та негативною валентністю. Вважається, що екстраверсія сприяє переробці позитивних, а нейротизм негативних стимулів.

Висновки та перспективи

Емоційне життя людини – результат розвитку уявлень про природу когнітивних та афективних процесів людського мозку, збагачення уявлень про емоції як підсистему свідомості, розширення про множинність їх проявів. Складне багатоаспектне явище емоційного життя реалізується в різних взаємозв'язаних, інколи суперечливих для емпіричної фіксації формах. На розвиток емоційного інтелекту впливають різні чинники, серед яких важливе місце займають вроджені фактори. Аналіз результатів дослідження показує, що в основі вроджених факторів для розвитку здібностей емоційного життя лежать вроджені відмінності, пов'язані з роботою мозку і рисами темпераменту. Зміст кожного вродженого фактору можна поглиблювати, об'днювати в певні категорії, розширюючи та актуалізуючи емоційні знання. Врахування вроджених та соціальних людських факторів на заняттях англійської мови у вищій школі та у військових вузах сприяє адаптації молоді в соціальному середовищі, оптимізації міжособистісних взаємодій налаштовує її відкритість до інших суспільних факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андреева, 2007 – Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта. И.Н. Андреева. Вопросы психологии. 2007. № 5. С. 57 – 65.
- Андреева, 2009 – Андреева И. Н. Концептуальное поле понятия «эмоциональный интеллект». И. Н. Андреева. Вопросы психологии. 2009. № 4. С. 131 – 141.
- Божок, 2005 – Божок О.О. Емоційна культура студентів як ціннісна складова становлення їх особистості. О.О. Божок. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 31. Серія: психологічні науки: Збірник наукових праць у 3-х т. Чернігів: ЧДПУ. 2005. № 31. Т. 1. С. 36 – 40.

- Власова, 2005 – Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія. О.І. Власова. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2005. 308 с.
- Гоулман, 2009 – Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Д. Гоулман, пер. с англ. А.П. Исаевой. М.: АСТ. Москва; Владимир: ВКТ. 2009. 478 С.
- Дружинин, 1999 – Дружинин В.Н. Метафорические модели интеллекта. В.Н. Дружинин. Психол. журн. 1999. Т. 20. № 6. С. 44 –52.
- Либин, 2000 – Либин А.В. Дифференциальная психология. На пересечении европейских, российских и американских традиций. А.В.Либин. М.: Смысл; 2000. С.532
- Остапчук, 2012 – Остапчук О.М. Школа «емоційного інтелекту». О.М. Остапчук. Директор школи, ліцею, гімназії. 2012. С. 31 – 40.
- Пашко, 2007 – Пашко Т. А. Психологічні засади формування емоційної культури сучасної молоді/ Т. А. Пашко. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім.Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. Т. IX. Ч. 1. К. 2007. С. 322 – 327.
- Психологічна енциклопедія, 2006 – Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник Степанов О.М. К.:Академ. видав. 2006. 423 С.
- Юркевич, 1980 – Юркевич В. С. Развитие начальных уровней познавательной потребности у школьников. В. С. Юркевич. Вопросы психологии. 1980. № 2. С.83– 92.
- Русалов, 1995 – Русалов В. М., Дудин С. И. Темперамент и интеллект: общие и специальные факторы развития. В. М. Русалов, С. И. Дудин. Психол. журн. 1995. № 5. С. 12 – 23.
- Русалов, 1999 – Русалов В.М., Наумова Е.Р. О связи общих способностей с «интеллектуальными» шкалами темперамента. В.М. Русалов, Е. Р. Наумова. Псих. журн. 1999. Т. 20. № 1. С. 70 – 77.
- Робертс, 2004 – Робертс Р.Д. и др. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике. Р. Д. Робертс. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2004. Т. 1. № 4. С. 3 – 26.
- Mayer, 2004 – Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. J. D. Mayer , P. Salovey, D. Caruso. Psychol. Inq. 2004. V.15. N 3. P. 197 – 215.
- Pushina, 1991 – Pushina A. Kh. Peculiarities of identification of the sound speeches emotional context. A. Kh. Pushina. Int. J.Psychophysiol. 1991. V. 11. N 1. P.63.

REFERENCES

- Andreeva, 2007 – Andreeva Y.N. Predposylky rozvytyia emotsyonalnoho yntellekta. Y.N. Andreeva. Voprosy psykholohyy. 2007. № 5. S. 57 – 65.
- Andreeva, 2009 – Andreeva Y. N. Kontseptualnoe pole poniatyia «emotsyonalnyi yntellekt». Y. N. Andreeva. Voprosy psykholohyy. 2009. № 4. S. 131 – 141.
- Bozhok, 2005 – Bozhok O.O. Emotsiina kultura studentiv yak tsinnisna skladova stanovlennia yikh osobystosti. O.O. Bozhok. Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka. Vypusk 31. Seriya: psykholohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats u 3-kh t. Chernihiv: ChDPU. 2005. № 31. T. 1. S. 36 – 40.
- Vlasova, 2005 – Vlasova O.I. Psykholohiia sotsialnykh zdibnostei: struktura, dynamika, chynnyky rozvytku: Monohrafiia. O.I. Vlasova. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». 2005. 308 s.
- Houlman, 2009 – Houlman D. Emotsyonalnyi yntellekt. D. Houlman, per. s anh. A.P. Ysaevoi. M.: AST. Moskva; Vladymyr: VKT. 2009. 478 S.
- Druzhynyn, 1999 – Druzhynyn V.N. Metaforycheskiye modely yntellekta. V.N. Druzhynyn. Psykhol. zhurn. 1999. T. 20. № 6. S. 44 –52.

- Lybyn, 2000 – Lybyn A.V. Dyfferentsyalnaia psykholohyia. Na peresechenyy evropeiskyykh, rossiiskyykh y amerykanskyykh tradytsii. A.V.Lybyn. M.: Smysl; 2000. S.532
- Ostapchuk, 2012 – Ostapchuk O.M. Shkola «emotsiinoho intelektu». O.M. Ostapchuk. Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii. 2012. S. 31 – 40.
- Pashko, 2007 – Pashko T. A. Psykholohichni zasady formuvannia emotsiinoi kultury suchasnoi molodi/ T. A. Pashko. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im..H. S. Kostiuka APN Ukrainy. Za red. S. D. Maksymenka. T. IKh. Ch. 1. K. 2007. S. 322 – 327.
- Psykholohichna entsyklopediia, 2006 – Psykholohichna entsyklopediia. Avtor-uporiadnyk Stepanov O.M. K.:Akadem. vydav. 2006. 423 S.
- Yurkevych, 1980 – Yurkevych V. S. Razvytye nachalnykh urovnei poznavatelnoi potrebnosti u shkolnykov. V. S. Yurkevych. Voprosy psykholohyy. 1980. № 2. S.83– 92.
- Rusalov, 1995 – Rusalov V. M., Dudyn S. Y. Temperament y yntellekt: obshchye y spetsyalnye faktory razvytyia. V. M. Rusalov, S. Y. Dudyn. Psykhol. zhurn. 1995. № 5. S. 12 – 23.
- Rusalov, 1999 – Rusalov V.M., Naumova E.R. O sviazy obshchyykh sposobnostei s «yntellektualnyu» shkalamy temperamenta. V.M. Rusalov, E. R. Naumova. Psykh. zhurn. 1999. T. 20. № 1. S. 70 – 77.
- Roberts, 2004 – Roberts R.D. y dr. Emotsyonalnyi yntellekt: problemy teoryy, yzmerenyia y prymenyeniia na praktyke. R. D. Roberts. Psykholohyia. Zhurnal Vyshei shkoly ekonomyky. 2004. T. 1. № 4. S. 3 – 26.
- Mayer, 2004 – Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. J. D. Mayer , P. Salovey, D. Caruso. Psychol. Inq. 2004. V.15. N 3. P. 197 – 215.
- Pushina, 1991 – Pushina A. Kh. Peculiarities of identification of the sound speechns emotional context. A. Kh. Pushina. Int. J.Psychophysiol. 1991. V. 11. N 1. P.63.1.

Received: 26 May, 2022

НІМЕЦЬКИЙ ПИСЬМЕННИК У МЕКСИЦІ: ФЕНОМЕН Б. ТРАВЕНА ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВИВЧЕННЯ

Мандрико Ольга,

аспірантка кафедри романської філології та перекладу

ORCID ID 0000-0003-4426-9397

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

проспект Незалежності, 6, Харків, 61000, Україна.

ilovespaik@hotmail.com

Статтю присвячено огляду мистецького феномену Б. Травена. Мета статті – аналіз методологічних підходів до вивчення творчості письменника, які сформувалися у філологічній науці багатьох країн: Німеччини, Мексики, Росії, США, Австралії, Уругваю. Зазначається, що ще за життя письменника сформувалася тенденція з'ясування його ідентичності, тож біографічний підхід виявився найпотужнішим. Головним недоліком зазначеного напрямку було нехтування аналізом творчого доробку письменника. Сучасні дослідники залучають постать Б. Травена до лінгвокультурологічних, історико-культурних, цивілізаційних, інтермедіальних студій. Зміни векторів у вивченні творчості загадкового письменника збігаються зі світоглядними змінами на європейському та американському континентах. Але попри усі світоглядні зсуви мало хто цікавиться поезитикою Б. Травена. Дослідження власне художніх особливостей його творчості, внутрішньо поетичних закономірностей його стилю не сформували ще необхідного методологічного інструментарію. Зроблено висновок про те, що Б. Травен постає як феномен, затребуваний сучасною ситуацією культурних дифузій. Його творча постать утілює в собі ідею розмитості кордонів і меж – державних, особистісних, мовних, жанрових, мистецьких – і як така може концентрувати в собі проблематику цілого спектру філологічних досліджень. Запропоновано подальше вивчення феномену Б. Травена у рідчизні культурно-історичного методу, що дозволяє проаналізувати творчість письменника у контексті естетичної, соціально-економічної, політичної парадигм епохи.

Ключові слова: Б. Травен, біографія, індієнізм, Мексика, методологія, міжкультурна взаємодія.

GERMAN WRITER IN MEXICO: THE PHENOMENON OF B. TRAVEN AND WAYS OF IT STUDYING

Mandryko Olga,

Postgraduate student

ORCID ID 0000-0003-4426-9397

V. N. Karazin Kharkiv National University

Independence Avenue, 6, Kharkiv, 61000, Ukraine.

ilovespaik@hotmail.com

Abstract. *The article is devoted to a review of the artistic phenomenon of B. Traven. The purpose of the article is to analyze the methodological approaches to the study of the writer's work, which were formed in the philological science of many countries: Germany, Mexico, Russia, the USA, Australia, Uruguay. It is noted that during the writer's lifetime there was a tendency to find out his identity, so the biographical approach was the most powerful. The main disadvantage of this area was the neglect of the analysis of the creative*

© Mandryko O., 2022

work of the writer. Modern researchers involve the figure of B. Traven in cultural linguistics, cultural studies, civilizational, intermedial studies. Changes in vectors in the study of the work of the mysterious writer coincide with worldview changes on the European and American continents. But despite all the worldview shifts, few are interested in the poetics of B. Traven. Studies of the actual artistic features of his work, the internal poetic patterns of his style have not yet formed the necessary methodological tools. It is concluded that B. Traven appears as a phenomenon demanded by the current situation of cultural diffusion. His creative figure embodies the idea of blurred borders and boundaries – state, personal, linguistic, genre, artistic – and as such can concentrate in itself the problems of a whole range of philological research. Further study of the phenomenon of B. Traven in the stream of cultural-historical method is offered, which allows to analyze the work of the writer in the context of aesthetic, socio-economic, political paradigms of the epoch.

Key words: B. Traven, biography, indigenism, Mexico, methodology, intercultural interaction.

Вступ

Історія літератури знає чимало загадкових особистостей. До таких належить німецькомовний письменник під псевдонімом Б. Травен (1882–1969), надзвичайно популярний у 20–40-х роках ХХ століття. «Таємниця, яку ще не розкрито» – так називалася перша українська публікація про Б. Травена, надрукована у 1961 році в часописі «Всесвіт». Таємницею овіяна не лише біографія письменника, але також його національність та ім'я. Звертаючись до видавців власних творів, Б. Травен наголошував, що його звати не Бруно, не Бен і не Бенно. Усі ці імена, як і численні версії його походження були вигадані критиками, що хотіли б виглядати добре поінформованими (див.: Suárez, 1971: 29]. Життєвим і творчим кредо письменника стала настанова на те, що єдина біографія митця – це його твори. Тож ми не знаємо точно ані дати, ані місця народження, ані імені письменника ХХ століття, у творчості якого знаходить яскраву реалізацію мультикультурний дискурс. Адже починаючи з 1925 і до 1969 року під цим ім'ям німецькою та англійською мовами (а також і в численних перекладах) видавалися романи, повісті й оповідання, події яких переважно відбуваються в Мексиці, а герої відображають Травенове розуміння характеру мексиканців. Саме це свідчить про актуальність вивчення творчості письменника, який власним життям поєднав Старий і Новий Світи. Б. Травен створив захопливу оповідь про екзотичну країну не як чужинець і мандрівник, а як людина, що обрала Мексику своєю другою батьківщиною, де й він був похований в незвичайний спосіб: його прах було розвіяно над просторами штату Чіapas. Пригодницькі та індіхеністські романи Б. Травена дозволяють простежити формування сучасних проблем міжкультурної взаємодії, що і зумовлює наукову **актуальність** їхнього вивчення.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб розглянути різноманітні підходи до вивчення творчості письменника, які сформувалися у філологічній науці багатьох країн: Німеччини, Мексики, Росії, США, Австралії, Уругваю.

Методи дослідження. Застосований у дослідженні метод є оглядово-аналітичним. Саме він дозволяє досягти зазначеної мети і сформуванню уявлення про провідні напрямки вивчення творчості Б. Травена. Водночас огляд сучасного стану травенології показує ступінь вивчення проблематики індіхенізму в його творах, яка постає головною причиною нашого звернення до творчого доробку письменника-вигнанця.

Результати дослідження

У вітчизняному літературознавстві постать Б. Травена майже не вивчалася, причиною чого може бути те, що в українському перекладі вийшли друком лише два

оповідання² і соціальний за своїм спрямуванням роман «Збирачі бавовни», виданий 1930 року в Харкові. Щодо академічних розвідок, можемо назвати одну єдину статтю, надруковану у Львові у 1986 році російською дослідницею Мариною Щитинською «Про джерела новели Бруно Травена “Нічний візит у джунгльх”» (Щитинська, 1987).

Крім цього, були ще п'ять коротких публікацій без авторства в журналах «Всесвіт» та «Людина і світ» про таємничу постать письменника. З 1961 по 1975 роки у «Всесвіті» з'явилися чотири невеличкі публікації і новела «Макаріо» у перекладі Нори Фірсель. Перша стаття розпочинається розповіддю про те, що «американський журнал “Лайф” пообіцяв заплатити 5000 доларів тому, хто повідомить справжнє ім'я письменника Б. Травена» (Таємниця, 1961: 157). Далі подається огляд творчого доробку і стилю письменника, премію за з'ясування ідентичності якого так ніхто і не отримав. Долучаючи читачів до не розкритої загадки, публікатори «Всесвіту» посилаються на статті літературознавця із Німецької Демократичної Республіки Рольфа Рекнагеля, який, вивчивши відомості про Б. Травена, дійшов висновку, що під цим ім'ям приховується колишній активіст Баварської Радянської Республіки журналіст Рет Марут. Публікації «Всесвіту» популяризували в Україні цю гіпотезу німецького науковця. Зазначимо, що Р. Рекнагель, починаючи із 1961 року видавав статті, у яких обґрунтовував версію «Рет Марут = Бруно Травен» (див.: Recknagel, 1961; Recknagel, 1962).

Присвячена Б. Травену анонімна публікація у дев'ятому номері часопису «Людина і світ» за 1965 рік супроводжує оповідання «Індійці і чернець» без прізвища перекладача, але, як не дивно, із зазначенням автора ілюстрації до оповідання: В. Большевиков. Як і у «Всесвіті», тут ідеться про «Загадку під псевдонімом»: саме так озаглавлена стаття.

Стаття у зазначеному часописі також посилається на дослідження Р. Рекнагеля. Нібито продовжуючи матеріал, поданий у «Всесвіті», автор докладно описує біографію Рета Марута, alter ego Б. Травена: «Рет Марут спочатку працює актором, потім друкує статті, новели. З 1917 року він починає видавати у Мюнхені журнал “Цігельбреннер”. Він і редактор, і видавець, і співробітник цього журналу, тільки виступає під різними псевдонімами <...> Вже тоді проявилася характерна риса Рета Марута – він був позбавлений будь-якого літературного честюлюбства. “Я хочу бути лише словом”, – говорив письменник <...> Зразу ж після встановлення Баварської Радянської Республіки робітники обирають його до комітету по пропаганді. Коли ж республіку було повалено, Рета Марута заарештовано і засуджено до страти» (Загадка, 1965: 34). Рету Маруту вдалося втекти, товариші здобули для нього паспорт і гроші для виїзду за кордон. На цьому сліди опального журналіста загубилися.

Підсумовуючи хоч і невеликий досвід української популяризаторської травенології, зазначимо не лише вплив ідей Р. Рекнагеля, а й точне позначення деяких ключових моментів творчої особистості Б. Травена. У коротеньких розвідках відбито дві основні моделі сприйняття письменника літературною критикою: як пропагандиста революційних подій і настроїв у Німеччині і як співця майже невідомої тогочасній Європі Мексики. Водночас стають зрозумілими мотиви приховування імені і подробиць біографії: всіх лідерів Баварської радянської республіки було знищено.

Особистість і творчість Травена привернула пильну увагу зарубіжних істориків літератури. Особливу цікавість викликали нові “маски”, за якими у Мексиці ховалося інкогніто Б. Травена. Однією із них був Травен Торсван, який із 1924 року мешкав спочатку в Тампіко, потім в Акапулько. У 1926 році Травен Торсван як фотограф брав участь у науковій експедиції до штату Чіапас. Він ідентифікував себе

---

² В українському перекладі побачили світ оповідання «Індійці і чернець» (Людина і світ, 1965, № 9) та «Макаріо» (Всесвіт, 1970, № 1).

як громадянин США норвезького походження. Ще одна «маска» Б. Травена – Холл Кровс, який називав себе довіреною особою письменника. Р. Рекнагель та інші дослідники ототожнюють постаті Рета Маруга, Холла Кровса, Травена Торсвана і Б. Травена. Р. Рекнагель у своїй книжці зазначає, що і досі не з'ясовані справжнє ім'я, дата та місце народження письменника, оскільки Б. Травен п'ять разів змінював дату і три рази місце народження» (Recknagel, 1982: 321). Ще одна, хоч і другорядна лінія у з'ясуванні біографії базується на тому, що Рет Марут – це також псевдонім, а не справжнє ім'я. У 1978 році вийшла документальна кінострічка «Тасмниця розкрита» режисера Р. Робінсона, присвячена загадці Б. Травена. Продюсером її виступив журналіст BBC Уїлл Уайет, який у дослідженні «Людина, яка була Б. Травеном» («The Man Who Was B. Traven») доводить думку про те, що носієм псевдоніму Рет Марут був Отто Файге, простий слюсар зі Швібуса³.

Б. Травен одночасно залишався загадкою і вів повноцінне існування під прибраними іменами. Під різноманітними псевдонімами він зустрічався із журналістами і режисерами фільмів за його творами. До нашого часу існують листи і щоденники письменника, його фото, портрети, записи голосу, архіви у Куернаваці, Франкфурті-на-Майні, Каліфорнії. У Німеччині функціонує міжнародне товариство Б. Травена, у 2009 році до 40-річчя зі дня смерті письменника у Берліні проходив присвячений йому конгрес. Усе це свідчить про необхідність увести постать Б. Травена у сферу інтересів вітчизняної філології. Перший крок на цьому шляху передбачає з'ясування моделей вивчення зазначеного феномену.

Із викладеної вище інформації стає зрозумілим, чому провідним напрямком дослідження Б. Травена у зарубіжному літературознавстві постає біографічний підхід, адже він – людина, яка створила власний міф. Саме ця ідея спрямовує думку німецького дослідника із Дюссельдорфа Жана-Крістофа Хаушилда, автора статті «Людина, яка винайшла саму себе: Отто Файге і його псевдоніми Рет Марут і Б. Травен (1882–1969)» (Hauschild, 2012). Можна стверджувати, що впродовж останніх п'ятдесяти років більшість дослідників була зацікавлена не романами, підписаними «Б. Травен», а насамперед ненаписаним романом життя тасмничого автора. За цей час виникла, як зазначає австралійський філолог Баррі Карр, потужна «індустрія» визначення ідентичності Б. Травена. На цьому шляху були доволі карколомні відкриття: «У різні часи Травена ідентифікували як незаконнонародженого сина німецького кайзера Вільгельма II, як американського представника організації світового робітничого союзу (Уобблі⁴) і навіть як мексиканського президента Адольфо Лопеса Матеоса» (Carr, 1992: X). І справа тут не лише у журналістській гонитві за сенсацією, а насамперед у тому, що під псевдонімом Б. Травен ховається чи не найбільший містифікатор ХХ століття. У статті «Мій роман “Корабель мерців”» Б. Травен писав: «Біографія творчої особистості абсолютно не важлива. Якщо людину неможливо впізнати за її творами, це означає, що або ця людина нічого не варта, або нічого не варті її твори» (Traven, 1926: 34). Іронія долі полягає у тому, що останній роман під псевдонімом Б. Травен «Аслан Норваль» 1960 року, в якому йдеться про молоду мільонершу, яка прагне побудувати канал, що перетнув би усю територію США, видавці відмовлялися визнати творінням саме Б. Травена. У цьому випадку спритні ділки, вочевидь, сфальсифікували «нічого не вартим» твором біографію знаменитого письменника.

³ Тепер це польське місто Свєбодзін (Świebodzin).

⁴ Уобблі (англ. Wobbly) – так називали членів організації «Індустріальні робочі світу» (англ. Industrial Workers of the World, IWW). З 1917 року IWW було оголошено поза законом у США. Докладніше про зв'язки Рета Маруга з IWW див. у кн. Х. Цогбаум «Б. Травен. Бачення Мексики» (Zogbaum, 2012: 1-2). Зокрема, дослідниця вказує на те, що діяльність цієї організації була доволі активною у Тампіко у 1924 році й Травен, який «ніколи не виявляв інтересу ані до Мексики, ані до тамтешньої революції, і твердо дотримувався думки про імміграцію до Сполучених Штатів, несподівано і без очевидних причин опинився у Тампіко» (Zogbaum, 2012: 2).

У біографічному дослідницькому напрямку сформувалися дві гіпотези щодо походження письменника: американська і німецька. Згідно з першою, якої дотримується провідний американський германіст, травенолог Карл Гутке, автор дослідження «Біографія загадки» (Gutke, 1987), Травен народився 3 березня 1890 року у місті Чикаго, Іллінойс, США. Друга гіпотеза називає іншу дату народження: 25 лютого 1882 року, яка наближається до німецької версії біографії, згідно з якою у місті Швібусі 23 лютого 1882 року народився Отто Альберт Макс Файге, що згодом як журналіст Рет Марут буде видавати мюнхенський часопис «Цигельбреннер», а з 1925 року розпочне письменницьку кар'єру як мешканець Мексики Б. Травен.

Пояснюючи таємницю Б. Травена, який під ім'ям Травен Торсван із 1924 року жив у Мексиці й у 1969 році помер у Мехіко, а також під ім'ям Холл Кровс виступав як довірена особа письменника Б. Травена, Ж.-К. Хаушилд висуває гіпотезу, згідно з якою письменник намагався надати максимальної реалістичності власним творам. У романах Б. Травена через розповідь від першої особи зображується людина, занурена у світ сільви, збирач бавовни, робітник на лісоповалі та на будівництві нафтової свердловини тощо. У свідомості читачів герой починав ототожнюватися з автором, і таким чином створювалася затребувана масовим попитом біографія автора, набагато яскравіша від життя німецького автомеханіка, другорядного актора і журналіста-анархіста. Дослідник доволі емоційно зображує мізерність походження письменника: «Батьки-пролетарі, шестеро братів і сестер, вісім разів змінене місце проживання, до того ж – ані гувернанток, ані університетів. І понад усе це ім'я: Отто Файге! Додати ще й Швібус, що сьогодні належить Польщі! Всього цього забагато для будь-якого інтелектуала» (Hauschild, 2012: 61).

Анонімність Б. Травена, на думку дослідника, породжена не скромністю або відсутністю амбіцій. Хаушилд вбачає в анонімності творчу настанову «підтвердити реалістичність власних романів особистим досвідом» (Hauschild, 2012: 53). Отже ключ до загадки Б. Травена криється не в його політичному минулому, а у спробі перетворити біографію на художню концепцію: «Йшлося не більше і не менше як про самореалізацію та художній вимисел. Єдине, на що міг спиратися письменник аби прокласти свій шлях – це погляд чужинця, за плечима якого занадто банальне, занадто нехитре минуле. І Отто Файге створив собі нове. Зважаючи на те, що наприкінці життя письменника Б. Травена вже були видані та перекладені на 24 мови всі його твори загальним накладом у 30 млн. примірників, можемо казати про разково вдалий перформанс» (Hauschild, 2012: 57).

Зазначимо, що концепція Хаушилда відрізняється від розвідок інших науковців на фоні біографічної травенології своїм дещо постмодерністським ставленням до явища письменника-загадки. Дослідник працює над феноменом Б. Травена у часи, коли набувають популярності теоретичні ідеї Р. Барта і М. Фуко щодо смерті автора. Певною мірою залучення постмодерністського дискурсу оновлює не так сутність проблеми, як кут зору, під яким вона спостерігається. Це дозволяє Хаушилду піднести статус Б. Травена як письменника, викликати нову хвилю зацікавлення його творами. Але водночас слід зазначити, що Б. Травен не вписується у популярну французьку концепцію «смерті автора»: навіть відредагувавши свою біографію, Б. Травен не мав наміру редагувати власні, дуже характерні і легко упізнавані оповідні стратегії, залишаючись автором у традиційному розумінні цього слова – тим, хто створює, організує, виносить судження.

Від новаторської і модерної розвідки Ж.-К. Хаушилда повернемося до витоків травенології, аби виявити у ній зерна інших, відмінних від біографізму методологій. Присмак сенсації, що із самого початку супроводжував постать Б. Травена, з часом почав витіснятися увагою до його художніх творів. Уругвайський дослідник Хорхе Руфінеллі наполягає на необхідності змінити методологічний курс вивчення феномену Б. Травена. Дослідник зазначає, що «під ім'ям Рет Марут, Б. Травен, Холл Кровс, під будь-яким ім'ям може жити людська істота, але її книжки існують як

визначений корпус, і саме до цього книжкового корпусу мають бути спрямовані запитання: «Хто такий Травен як письменник? Яким був його внесок у розвиток літератури?»» (Ruffinelli, 1978: 21–22). Отже, Х. Руфінеллі цими питаннями намагався спрямувати травенологію до питань творчості Б. Травена, і ця настанова реалізувалася у невеличкому, на жаль, розділі його книги «El otro México...» (Ruffinelli, 1978).

Та все ж у відповіді на запитання-заклики, поставленні Х. Руфінеллі спостерігаємо підходи, спрямовані не так на аналіз поетичних закономірностей, як на зіставлення текстів із соціальними та історичними фактами, що повертає нас у річище біографії. Досить часто на передній план виходить тема класової боротьби, і Б. Травен розглядається саме як пролетарський письменник. Це спостерігалось насамперед серед критиків лівого спрямування від початку травенологічних студій ще за життя письменника і триває до широко зрозумілої сучасності. Так стаття Чарльза Міллера 1968 року вже самою назвою «Чисто пролетарський письменник» (Miller, 1968) заклала традицію сприйняття Б. Травена як лівого німецького інтелектуала. Тенденція до соціологічного прочитання Б. Травена залишається з тих часів доволі сталою, і через 30 років після Чарльза Міллера Ланцелот Кові акцентує саме на соціальній заангажованості письменника: «Травен змальовує індіанців як гноблений пролетаріат, що повстає проти жорстокості визискувачів» (Cowie, 1990: 45).

На нашу думку, таке прочитання романів Б. Травена не виходить за межі біографізму: Травен постає нібито ідеологічним послідовником Рета Марута, палкого борця за Баварську Радянську Республіку. Розмірковуючи про приналежність письменника до німецької чи мексиканської національно-літературної традиції, Баррі Карр зазначає, що Б. Травен створював романи не так для того, щоб розважити читачів, а насамперед, щоб «забезпечити подальшу політичну освіту своєї першої і найважливішої для нього німецькомовної аудиторії, читачів-пролетарів Центральної Європи. Більше того, коли Б. Травен писав про нібито пригнічене населення південної Мексики, він мав на увазі ключові події недавньої історії німецького робітничого класу» (Carroll, 1992: XII). Певний внесок у розробку цієї методологічної позиції вносить і російська дослідниця М. Щитинська. Наголошуючи на тому, що її увага приділяється передусім творчості, а не біографії письменника, М. Щитинська третину монографії присвячує Рету Маруту (Щитинская, 2019: 25–62).

Все це свідчить про те, що біографічний метод дослідження феномену Б. Травена керується загальною конвенцією критиків, згідно з якою письменник постає як лівий німецький інтелектуал на службі революції. Але чи є сьогодні вичерпним таке бачення? Подальший огляд наукових розвідок у річищі травенології свідчить про зворотне: у прочитанні Б. Травена набуває значення інтердисциплінарний підхід, актуалізується ситуація еміграції, існування поза кордонами, вивчення переходів з одної культури в іншу.

Таким чином, усі попередні дослідження зосереджувалися насамперед на загадковій біографії Б. Травена та, виходячи з його політичних симпатій, представляли письменника читачам (схвально чи не схвально) як німецького інтелектуала на службі революції. Безумовно, таке бачення не є вичерпним. Новіші наукові травенологічні розвідки засвідчують інтердисциплінарний підхід: актуалізують духовну ситуацію німецької еміграції, екстратериторіальність, вивчення переходів з одної культури в іншу.

Питання «Хто такий Травен як письменник?» у сучасній філології знаходить не тільки історико-політичні, а й лінгвокультурологічні відповіді. Так, своєрідністю підходу до вивчення творчості Б. Травена визначається дослідження мексиканського германіста Бернандо Енріке Переса Альвареса «Die Konstitution interkulturellen Texte: eine Interpretation einiger Schriften von Anna Seghers und B. Traven». («Структура міжкультурних текстів: інтерпретація деяких творів Анни Зегерс та Б. Травена»). Як зазначає рецензент праці Переса Альвареса Маркус Венінгер, наукова спеціальність

«німецька мова як іноземна (міжкультурна германістика)» активно розвивається в університетах Байройта і Галле. Саме в Галле і була написана докторська дисертація Переса Альвареса на зазначену тему. Це визначило підхід науковця до тексту як передусім культурного факту, що долає непорозуміння між культурами і запобігає конфронтації.

Вибір постатей Анни Зегерс та Б. Травена зумовлений історичною реальністю 1940-х років, позначених численною еміграцією німецьких письменників у країни Нового Світу, зокрема у Мексику. Хоч Б. Травен через політичні переслідування емігрував до Мексики ще 1924 року, в його творчості також віддзеркалено ситуацію чужинця, який споглядає іншу культуру і творчо відображає її з певною світоглядною дистанцією. Письменники-емігранти постають як перекладачі однієї культури на мову і реальності іншої культури.

Переса Альвареса називають піонером міжкультурної германістики, адже у його роботі вперше постають ґрунтовно опрацьовані засади цього наукового напрямку. Важливою настановою дослідника є намагання уникнути кліше і екзотизму у сприйнятті іншої культури, розкрити її внутрішню форму. Свою теорію культурного перенесення Перес Альварес будує на таких категоріях, як простір, відчуження, суб'єктивізм, інакшість, зближення. Культурне перенесення реалізується через увагу до соціального шару (зокрема, ритуалів), матеріальної культури (артефактів), ментальної культури (правил і норм), побудову простору, групову приналежність героїв. Що ж стосується письменницьких постатей А. Зегерс і Б. Травена, то їхня творчість не аналізується як така, а швидше слугує лише матеріалом для лінгвокультурологічних студій. Глибина занурення цих письменників у світ мексиканської культури залишається не визначеною: «Зрозуміли вони цей світ частково або ж не зрозуміли зовсім? з якою мірою достовірності відобразили його у своїх творах?», – ці питання так і залишаються без відповіді, як зазначає (Weiniger, 2006: 248).

У праці Переса Альвареса відбито не лише культурно-лінгвістичні особливості творчості Б. Травена, а й один з історико-літературних напрямків сучасного німецького літературознавства – дослідження творчого доробку німецьких письменників-емігрантів. Мексика розглядається як країна вигнання також у монографії Анни Люрбке «Бачення Мексики із німецького заслання. Б. Травен, Густав Реглер і Анна Зегерс», 2008 року видання. Зважаючи на те, що Німеччина через власну трагічну історію є країною, що дала світові чи не найпотужнішу «літературу вигнання», у монографії Анни Люрбке обрано специфічний кут зору на творчість зазначених письменників, з'ясовано насамперед значення еміграції в їхній біографії. І центральною є саме постать Б. Травена, адже саме він ініціював у німецькій літературі мексиканську тему у її соціально-конфліктному і революційному звучанні. Авторка аналізує насамперед ті його твори, в яких актуалізована мексиканська проблематика. Після біографічного розділу йдуть глави: «Земля весни», «Протистояння грінго та індіанців» (сюди входить аналіз творів «Скарби Сьєрра-Мадре», «Міст у джунглях», «Біла троянда»), «Каоба-цикл» (з підрозділами, присвяченими романам, що в нього входять: «Візок», «Уряд», «Похід до країни Каоба» і «Лісосплав»), «Повстання повішених» і «Генерал виходить із джунглів»).

Базовим дослідженням аспекту «Б. Травен і Мексика» є праця Хейді Цогбаум «Б. Травен. Бачення Мексики», що вийшла у 1992 році. Австралійська дослідниця університету Ла Троба у Мельбурні поєднує аналіз творчості Травена з докладним описом уже не європейської революційної ситуації початку 20-х років, а історії Мексики та індіанців, мешканців штатів Чіапас і Табаско.

Досліджуючи мексиканські контексти творчості Б. Травена, Х. Цогбаум керується методологією, що вибудовується на засадах, близьких до культурних досліджень (cultural studies). Х. Цогбаум, вивчаючи літературні твори, іде від ідей німецького нео-марксизму, лібералізму, мультикультуралізму, вона занурюється у

глиб історичних, антропологічних, політичних, фінансових чинників обраної – мексиканської – цивілізації. Розвідка Х. Цогбаум постає як спроба дослідити мексиканізацію свідомості письменника-вигнанця, описати надії і розчарування життєвого роману між загадковим Б. Травеном і мексиканською революцією.

Нам видається, що книга «Б. Травен: Бачення Мексики» своєю назвою накреслює ще один напрямок досліджень творчості письменника, який можна назвати інтермедіальним. Завдяки Б. Травену, до сприйняття Мексики залучилися не лише читачі його творів, а й глядачі фільмів, створених на їхній основі. У Мексиці були зняті кінострічки «Скарби С'єрра Мадре» (1948), «Повстання повішених» (1954), «Кошик мексиканських оповідань» (1956), «Корабель мертвих» (1960), «Макаріо» (1960), «Біла троянда» (1963), «Міст у джунглях» (1970). Цей перелік засвідчує потужний вплив Б. Травена на розвиток мексиканського кінематографа. Саме у такому ракурсі написана розвідка американської дослідниці з Техасу Ненсі Мембрес «Робітник і смерть: загальнокультурний сюжет “Макаріо” (1960)» (Membréz, 2007). Позначена дата налаштовує читача на те, що йдеться не про найпопулярнішу новелу Б. Травена «Макаріо» 1950 року, а про однойменний фільм Роберто Гавальдона за сценарієм Холла Кровса. Зазначимо, що ця кінострічка була першим мексиканським фільмом, номінованим у 1960 році на премію Американської академії кінематографічних мистецтв і наук «Оскар» як найкращий фільм іноземною мовою. Творчий дует режисера Роберто Гавальдона та сценаріста Холла Кровса створив незабаром ще одну стрічку за романом Б. Травена «Біла троянда». Загалом, на нашу думку, фільм «Макаріо» надихається власне Травеновим духом авантюри, містичної пригоди, до останніх кадрів тримає глядача у напруженому спостереженні чуда.

У статті Н. Мембрес аналізується не лише сюжет угоди зі смертю, який походить іще з давньоіндійської міфології, а й особливості кіномови, що завдяки ним фільм набуває власне мексиканського забарвлення. Святкова атрибутика Дня мертвих, мексиканські дитячі вірші-лічилки на тему смерті – все це справді надає фільму автентичного колориту, додатково мексиканізує вихідний текст Травена. Але основна увага дослідниці сконцентрована на сюжетній динаміці від міфу – через казку братів Грімів «Кум Смерть» – до сценарію фільму. Новела Б. Травена постає у цьому ланцюгу лише проміжною сходинкою.

Висновки та перспективи

Доробок Б. Травена досі вивчався у декількох методологічних ракурсах, серед яких провідним був біографічний підхід, за якого творчість розглядається як похідна життєвого перебігу. Філологія ХХІ століття починає залучати Б. Травена до лінгвокультурологічних, історико-культурних, цивілізаційних, інтермедіальних студій. Зміни векторів у вивченні творчості загадкового письменника збігаються зі світоглядними змінами на європейському та американському континентах. Підчас революційних подій Б. Травена сприймали передусім як революціонера. Коли ж панівним стає мультикультурний дискурс, його тексти стали читати як такі, що відображають саме цю парадигму.

Але попри усі світоглядні зсуви мало хто цікавився поетикою Б. Травена. Дослідження власне художніх особливостей його творчості, внутрішньо поетичних закономірностей його стилю не сформували ще необхідного методологічного апарату. Тож позначаючи вектори осягнення творчості Б. Травена, ми скеровуємо наш погляд на проблемне поле компаративістики, у річищі якої розроблені засади вивчення кроскультурної взаємодії у межах художнього тексту. З огляду на відбиття у романах Б. Травена мексиканських світоглядних констант вважаємо за необхідне звернутися до міфопоетичних студій, що визначають роль міфологічного мислення у художній репрезентації ціннісних настанов та часопросторових уявлень. Використання інструментарію структурної поетики дозволить створити системний опис мотивних комплексів Б. Травена, до складу яких входять мотиви подорожі,

пошуку долі, національного пригноблення, революційної наснаги. Напрацювання нарратології закладають основу для аналізу оповідних стратегій Б. Травена, адже саме мистецтво захопливої оповіді визначило всесвітню популярність його романів. Основний метод наших подальших розвідок ми визначаємо як культурно-історичний: з цієї перспективи відкривається можливість вивчення творчості письменника у контексті естетичної, соціально-економічної, політичної парадигм епохи.

Б.Травен постає як феномен, затребуваний сучасною ситуацією культурних дифузій. Його творча постать утілює в собі ідею розмитості кордонів і меж – державних, особистісних, мовних, жанрових, мистецьких – і як така може концентрувати в собі проблематику цілого спектру філологічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загадка під псевдонімом. Людина і світ. 1965. № 9. С. 34.
2. Таємниця, яку ще не розкрито. Всесвіт. 1961. № 4. С. 157-158.
3. Щитинская М. А. Б. Травен. Творчество. М. А. Щитинская. СПб.: Нестор-История, 2019. 408 с.
4. Щитинська М. Про джерела новели Бруно Травена “Нічний візит у джунглях”. Іноземна філологія. Випуск 81. Львів, 1987. С. 120-125.
5. Carr V. Foreword. Zogbaum H. B. Traven: A vision of Mexico. Wilmington, Delaware, 1992. pp. IX-XIII.
6. Cowie L. El indio en la narrativa contemporánea de México y Guatemala, trd. de Ma. Elena Hope Sánchez, CONACULTA, México, 1990.
7. Hauschild Jan-Christoph. El hombre que se inventó a sí mismo: Otto Feige y sus seudónimos Ret Marut y B. Traven (1882-1969). Anuari de filologia. literatures contemporànies (Anu.Filol.Lit.Contemp.). 2012. 2. pp. 53-68.
8. Guthke, K. S. B. Traven. Biographie eines Rätsels, Frankfurt. M., Büchergilde Gutenberg, 1987.
9. Lürbke A. Mexikovisionen aus dem deutschen Exil. B. Traven, Gustav Regler und Anna Seghers. Tübingen : Francke, 2000. 202 S.
10. Miller Ch. Pure Proletarian Writer. Proletarian Writers of the Thirties. Ed. by D. Madden. London, Amsterdam. 1968. pp. 114-133.
11. Membrez N. El peón y la muerte: el caso transnacional de Macario (1960). Latinoamérica 44 (México 2007/1). pp. 27-58.
12. Pérez Álvarez B. E. Die Konstitution interkulturellen Texte: eine Interpretation einiger Schriften von Anna Seghers und B. Traven. Frankfurt a. M.: Lang, 2004 (Europäische Hochschulschriften Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur 1879). 181 S.
13. Recknagel R. B. Traven. Geheimnis und Geschäft. Forum. 1961. 18. März. S. 1-5.
14. Recknagel R. Verschlungen vom Busch. Die Lebensspur B. Travens. Neue Deutsche Literatur. 1962. № 9. S. 30-48.
15. Recknagel R. B. Traven. Beiträge zur Biographie. Lpz., 1982.
16. Ruffinelli J. El otro México: México en la obra de B. Traven, D. H. Lawrence y Malcolm Lowry. México: Nueva Imagen, 1978. 162 p.
17. Suárez L. Prólogo. Traven B. Obras escogidas. Tomo I. México: Aguilar, 1971. P. 5-40.
18. Traven B. Mein Roman «Das Totenschiff». Die Büchergilde. 1926. H.3. S. 34-38.
19. Zogbaum H. B. Traven: A vision of Mexico. Wilmington, Delaware, 1992.
20. Weininger M. Pérez Alvarez, Bernardo Enrique. Die Konstitution interkulturellen Texte: eine Interpretation einiger Schriften von Anna Seghers und B. Traven. Info DaF – Informationen Deutsch als Fremdsprache. 2006. №2/3. P. 246-248.

REFERENCES

1. Zagadka pid psevdonimom. Lyudy`na i svit. 1965. № 9. P. 34.
2. Tayemny`cya, yaku shhe ne rozkry`to. Vsesvit. 1961. № 4. P. 157-158.
3. Shchitinskaya M. A. B. Traven. Tvorchestvo. M. A. Shchitinskaya. .SPb.: Nestor-Istoriya, 2019. .408 p.
4. Shhy`ty`ns`ka M. Pro dzherela novelty` Bruno Travena “Nichny`j vizy`t u dzhunglyax”». Inozemna filologiya. Vy`pusk 81. L`viv, 1987. P. 120-125.
5. Carr B. Foreword. Zogbaum H. B. Traven: A vision of Mexico. Wilmington, Delaware, 1992. pp. IX-XIII.
6. Cowie L. El indio en la narrativa contemporánea de México y Guatemala, trd. de Ma. Elena Hope Sánchez, CONACULTA, México, 1990.
7. Hauschild Jan-Christoph. El hombre que se inventó a sí mismo: Otto Feige y sus seudónimos Ret Marut y B. Traven (1882-1969). Anuari de filologia. literatures contemporànies (Anu.Filol.Lit.Contemp.). 2012. 2. pp. 53-68.
8. Guthke, K. S. B. Traven. Biographie eines Rätsels, Frankfurt. M., Büchergilde Gutenberg, 1987.
9. Lürbke A. Mexikovisionen aus dem deutschen Exil. B. Traven, Gustav Regler und Anna Seghers. Tübingen : Francke, 2000. 202 S.
10. Miller Ch. Pure Proletarian Writer. Proletarian Writers of the Thirties. Ed. by D. Madden. London, Amsterdam. 1968. pp. 114-133.
11. Membrez N. El peón y la muerte: el caso transnacional de Macario (1960). Latinoamérica 44 (México 2007/1). pp. 27-58.
12. Pérez Álvarez B. E. Die Konstitution interkulturellen Texte: eine Interpretation einiger Schriften von Anna Seghers und B. Traven. Frankfurt a. M.: Lang, 2004 (Europäische Hochschulschriften Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur 1879). 181 S.
13. Recknagel R. B. Traven. Geheimnis und Geschäft. Forum. 1961. 18. März. S. 1-5.
14. Recknagel R. Verschlungen vom Busch. Die Lebensspur B. Travens. Neue Deutsche Literatur. 1962. № 9. S. 30-48.
15. Recknagel R. B. Traven. Beiträge zur Biographie. Lpz., 1982.
16. Ruffinelli J. El otro México: México en la obra de B. Traven, D. H. Lawrence y Malcolm Lowry. México: Nueva Imagen, 1978. 162 p.
17. Suárez L. Prólogo. Traven B. Obras escogidas. Tomo I. México: Aguilar, 1971. P. 5-40.
18. Traven B. Mein Roman «Das Totenschiff». Die Büchergilde. 1926. H.3. S. 34-38.
19. Zogbaum H. B. Traven: A vision of Mexico. Wilmington, Delaware, 1992.
20. Weininger M. Pérez Alvarez, Bernardo Enrique. Die Konstitution interkulturellen Texte: eine Interpretation einiger Schriften von Anna Seghers und B. Traven. Info DaF – Informationen Deutsch als Fremdsprache. 2006. №2/3. P. 246-248.

Received: 26 December, 2021

**ПАРАДИГМА ПІСОК-ПОЛЕ-ЗЕМЛЯ У РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА
«ПАЛЬЦІ ПОМІЖ ПІСКОМ»**

Марченко Тетяна,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID ID 0000-0002-2694-5315

Сумський національний аграрний університет

вул. Г. Кондратьєва, 160, 40021, Україна

tetiana_march@ukr.net

У статті розглядаються питання мовної парадигми пісок-поле-земля у романі Степана Процюка «Пальці поміж піском». Основною метою дослідження є через лінгвістичний аналіз показати вплив окремих лексем на розкриття змісту літературного твору, характеристики персонажів, формування загального сприйняття тексту, філософського змісту тощо. Використовуючи етимологічний аналіз структурних одиниць парадигми, окреслити окремі семантичні групи – індикатори контексту. Висвітлено поняття «парадигма» як лінгвофілософське утворення, що у цьому дослідженні стало визначальним для розуміння та аналізу літературного тексту, а також стало ключовим поняттям поєднання декількох лексико-семантичних груп.

Крім того, навколопарадигматичні елементи (мовні моделі), зазначені у дослідженні, виконували допоміжну та підсилюючу функції, що забезпечило повніше сприйняття тексту роману.

Наскрізнний текстовий аналіз цих лексичних одиниць дав змогу визначити декілька семантичних груп, які стали визначальними у романі. Етимологічний аналіз кожного елементу парадигми став ключовим, що й визначило цілісність усієї системи. Встановлено сталі давні семантичні зв'язки у моделі пісок-поле-земля, що й спричинило їхнє об'єднання до окремої парадигми. Кожен висновок проілюстровано прикладом з роману.

Результатом дослідження стало окреслення мовних моделей, які автор використовував для вираження змісту як з боку філософського, так і з боку літературознавчого. Такі моделі допомагають зрозуміти основну ідею твору, передати влучно й стисло думку автора.

Саме лінгвістичний аналіз тексту забезпечив глибоке розуміння проблематики роману, вживання лексики давнього походження було вдалим стилістичним прийомом, майстерно використаним автором.

Ключові слова: роман, парадигма, етимологічний аналіз, лексична одиниця, лексико-семантична група, мовна модель.

**THE SAND-FIELD-EARTH PARADIGM IN STEPAN PROTSIUK'S NOVEL
“THE FINGERS THROUGH THE SAND”**

Marchenko Tetiana,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID ID 0000-0002-2694-5315

Sumy National Agrarian University

160, H. Kondratieva Str., 40021, Ukraine

tetiana_march@ukr.net

© Marchenko T., 2022

Abstract. *The article considers the issues of the language paradigm sand-field-land in Stepan Protsiuk's novel "The Fingers Through the Sand". The main purpose of the study is through linguistic analysis to show the influence of individual tokens on the disclosure of the content of a literary work, the characteristics of the heroes, the formation of the general perception of the text, philosophical content, etc. Using etymological analysis of the structural units of the paradigm, outline individual semantic groups – the indicators of context. The notion of "paradigm" as a linguistic-philosophical formation is highlighted, which in this study became decisive for the understanding and analysis of the literary text, and also became a key notion of combining several lexical-semantic groups.*

In addition, the surrounding paradigmatic elements (language models) mentioned in the study performed auxiliary and reinforcing functions, which provided a fuller perception of the text of the novel.

A thorough textual analysis of these lexical units made it possible to identify several semantic groups that became decisive in the novel. Etymological analysis of each element of the paradigm became key, which determined the integrity of the whole system. There are long-standing semantic connections in the sand-field-land model, which led to their unification into a separate paradigm. Each conclusion is illustrated by an example from the novel.

The result of the study was the delineation of language models that the author used to express the content of both philosophical and literary. Such models help to understand the main idea of the work, to convey accurately and concisely the author's opinion.

It was the linguistic analysis of the text that provided a deep understanding of the problems of the novel, the use of vocabulary of ancient origin was a successful stylistic device, skilfully used by the author.

Key words: *novel, paradigm, etymological analysis, lexical unit, lexical-semantic group, language model.*

Вступ

Творчий доробок Степана Процюка наразі складається з багатьох поетичних та прозових творів як для дорослих, так і для дітей та юнацтва. Як сучасний український письменник він не скутий цензурою, має безмежну свободу слова, та водночас чутливо реагує на суспільні виклики, часом нехтуючи читацькі уподобання.

Він є серед українських митців, чії твори не тільки виступають виразниками суспільних подій, але є предтечою подій майбутнього. Така література є надзвичайно ваговою з точки зору розвитку українського соціуму, вона складна, що й визначає вибір методів до її дослідження (Баран).

Мова творів Степана Процюка з одного боку проста й зрозуміла, а з іншого – вибір мовних засобів часто неочікуваний, глибоко інтимний, пафосно-піднесений, брутально-безкомпромісний, власне, різний. Саме тому мова романів цього письменника є надзвичайно цікавою для дослідження.

Матеріалом дослідження стали лексичні одиниці, об'єднані парадигмою *пісок-поле-земля* у романі Степана Процюка «Пальці поміж піском», а також їхні лексико-семантичні групи.

До **методів** аналізу цієї парадигми належать: *описовий, метод «слово-образ»*, суть якого полягає у виявленні того комплексу мовних засобів різних рівнів з усіма стилістико-смысловими; *метод дослідження лексико-семантичних полів; контекстний та інтертекстуальний метод* аналізу мовних одиниць (у художньому тексті дозволяє простежити функціонування наскрізних образів, мовних знаків), *метод етимологічного аналізу*.

Варто зауважити, що на сьогодні методологія будь-якого лінгвістичного дослідження – явище пластичне, що перебуває у розвитку: «...а лінгвометодологія опинилася на роздоріжжі між усталеними принципами раціональності, об'єктивізму часів модерну та широким лібералізмом деконструкції - пануючого методологічного

принципу постмодернізму; 3 постмодернізмом в лінгвістичних дослідженнях набирає ваги філософський принцип деконструкції» (Стежко 2021: 101–102).

Актуальність дослідження визначає розвиток сучасної української літератури, який останніми десятиліттями має характер різножанрового, мультитематичного, мовного розмаїття. Лінгвістичний аналіз художнього твору відображає розвиток сучасної української літературної мови. Окремі лексичні одиниці розглядаються як акумулятори змісту та фактори впливу на свідомість читача.

Мета дослідження – проаналізувати основні лексичні елементи парадигми *пісок-поле-земля* як центральної у романі, сформувати мовні семантичні моделі, що мають допоміжну функцію. **Предметом дослідження** стали лексичні одиниці парадигми *пісок-поле-земля* та її супровідні навколопарадигматичні елементи.

Обговорення

Степан Процюк належить саме до таких письменників - представник «актуальної української літератури»: «Степан Процюк – один із найцікавіших і найсуперечливіших українських письменників. Йому б народитися в часи Франково-Грінченкові, - ми мали б черговий взірць естетично-світоглядного служіння Україні з таким знайомим і повторюваним на українських теренах драматичним, а то й трагічним сюжетом» (Фенько); «Проза Степана Процюка засвідчує переорієнтацію значної частини письменників із кількасоттисячної аудиторії на вузьке коло підготовлених реципієнтів» (Боронь 2002: 61); «Контрастність дитячих вражень та емоцій - від нападів гострого щастя до невимовного розпачу - напевно, «оселила» в мені роздвоєність і контроверсійність» (Процюк).

Мову творів цього автора не можна назвати легкою для прочитання: читач змушений пригальмовувати, щоб обміркувати прочитане, майстер слова примушує працювати розум та душу читача: «Адже мене ніколи не влаштовували ані чисте речництво постмодерних колажів, ані новонародницькі патетичні штампи. Звідси, до речі, й моє певне літературне самотництво» (Процюк).

Читаючи твори Степана Процюка, вражає вибір мовних засобів, що є результатом надзвичайно прискіпливого ставлення автора до лексичного матеріалу: «З-поміж іншого мене цікавлять можливості мови. Боротьба письменника з мовою є однією з найбільших проблем. Важливою є також боротьба із власним стилем, тобто звільнення його від застиглості і самоповторів. Саморозвиток індивідуального стилю - те, що дуже мене цікавить. Адже можна бути талановитим, але потрапити в пастку самоплагіату, який засмокче, мов трясовина... Відчуття голоду сприяє чутливості до слова» (Процюк).

Мовна модель *пісок-поле-земля* у романі набула значення парадигми, що є глобальним для всього твору, об'єднує змісти, узагальнює сприйняття; постійне її повторення має два основних значення: нагадування про тлінність всього сущого та міцне поєднання людини з природою.

Парадигма (дав.-гр. *παράδειγμα*, *paradeigma* - приклад, зразок, взірць) - багатозначне поняття, яке залежно від контексту може означати певний, обумовлений часом та обставинами як сталий на певний період: стиль, традицію, концепцію, генеральну ідею, закон - за зміною котрих можна застосувати граничні умови - зміни парадигми; у загальному значенні - теоретико-методологічна модель: 1) сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; система понять і уявлень, які властиві певному періодові розвитку науки, культури, цивілізації; 2) у мовознавстві вся сукупність форм слів, що утворюють лексему, а також зразок, схема словозміни (Парадигма); 3) «модель постановки проблеми та її розв'язання» (Кочан 2008: 9).

Наприклад, у дослідженні Андрія Гурдуза «Концепт *води* в романі Олени Печорної «Химерниця» лише одна лексична одиниця допомагає у формуванні специфічної парадигми: «Реалізуючись через варіативну поетику (вже не

анатомізована й амбівалентна, але *жива вода* оприявнює себе у стилізованих описах процесів і станів, зворотах персоніфікації й евфемізації, фразеологічних конструкціях тощо) і певно підпорядковуючи структуру твору - від лексичного до образного рівнів, - концепт *води* органічно взаємодіє аналогічними тематично спорідненими кластерами уособлення, лейтмотивними імітаціями з ефектом композиційних кіл, із концептами пам'яті, повернення, раю, пекла й под., сприяючи формуванню в романі міфопоетичної парадигми мозаїчного типу, властивої прозі Олени Печорної» (Гурдуз 2020: 47).

Отже, мовна модель *поле-пісок-земля* є парадигмою у контексті всього роману Степана Процюка «Пальці поміж піском», що семантично об'єднує три сюжетні лінії роману, формує навколопарадигматичні системи, впливає на сприйняття тексту роману читачем тощо.

Оскільки основним у слові, тим, що визначає його суть і місце у загальній системі мови, є значення, то всі його елементи повинні передавати певне значення, тобто слово – це, насамперед, семантичний центр. В основі системності лексики лежать внутрішні, семантичні зв'язки слів, а сама лексична *система мови* як з погляду її складових частин, так і з погляду зв'язків, що існують між ними, є семантичною і виступає об'єктом дослідження лексикології та семасіології як система взаємозв'язаних, переплетених класів слів різних за обсягом та показниками. Цим зумовлюється особливий характер лексичної системи, її своєрідність і складність. Значення у мові утворюють внутрішні зв'язані ряди, основою яких є спільний елемент чи ознака і співвіднесеність цих рядів. Ці ряди, в свою чергу, за тим же принципом виступають членами рядів вищого рівня. Зрозуміло, що всі вони не тільки співвідносяться, але й взаємозв'язані і взаємозумовлені (Виноградов 1972: 46–47).

У романі Степана Процюка такою моделлю виступає трикомпонентна конструкція з лексем *пісок, поле, земля*, які вжито по всьому текстові. Маючи багато спільного у семантиці, ці лексичні одиниці об'єднані у єдине поняття «життя-смерть», де є життєві елементи (*земля, поляна, рілля*), а також елементи відмирання (*порох, сміття, неродючий*), що підтверджує етимологічний аналіз:

Земля – [поземниця, поземелля] «місцевість, дільниця, територія» – р. *земля*, бр. *зямя*, др. *земля, земя*, п. *ziemia*, ч. *země*, слц. *zem* – споріднене з лит. *žėmė* «земля», *žėtas* «низький» (ЕСУМ 1985, II: 259);

Пісок - [пісковатиця] «піщана земля», [пісковець] «осадочна гірська порода з піском» – р. *песок*, бр. *пясок*, др. *пѣсък, p. piasek, ч. písek*, слц. *piesok* – «пил, порошок, сміття, щебінь» (ЕСУМ 1985, IV: 415);

Поле – [полянець, полянин, поляниця] «поляна, рівнина, невеликий луг, звичайно на узліссі або серед лісу» – р., бр. *поле* «поле», др. *поле* «відкрите місце, поляна, луки, поле; степ, жителі степів; нива, рілля; місце битви», п. *pole* «поле, простір, зона, смуга, район», ч. сл. *pole* «т.с.» – псл. *polje* «відкрите місце, простір; рівнина, поле, рілля», похідне від рољ «широкий, плоский, порожній, неродючий» (ЕСУМ 1985 IV: 487).

До лексеми *пісок* мовною моделлю (навколопарадигматичним утворенням) слугують такі, як *пустеля, пальці, голова, замки, годинник, зречення, смерть*:

- У цій *пустелі* губився не лише *пісок* між пальцями, але й пальці поміж *піском* (Процюк, 2020: 46);

- Якби Клавдія заглянула до його кімнати, то дуже б здивувалася способу робити нічну роботу. Але вона завбачливо заховала *голову* в *пісок*... (Процюк 2020: 59);

- Наступного дня *піскові замки* всемогутності розсипалися на очах (Процюк 2020: 92);

- Але часи знову змінюються, і побутовий спокій і комфорт у нашій дорогій Вітчизні завжди нагадують *пісок*, куди кожен може занурити свої *пальці* (Процюк 2020: 162);

- Шикарний *пісковий годинник*, що ніколи не замерзав і не псувався, чітко показував час. *Годинник* переживе все. Зловив би зараз цей чортів *годинник*, трошив би його молотком, потім добивав би якимось ломом або сокирою, якби мав її під рукою! (Процюк 2020: 207-8);

- Тільки вогник невтоленної жаги до життя має подекуди шанси вистояти під усіма пальцями перемін і *піском зречення*... (Процюк 2020: 211);

- Пісковий годинник був настільки незрушним і незворушним, що Федір раптом вчепився руками в цей сімейний непотріб. Здається, усе, що накопичилося в його душі, шаленою зливою виверглося на старовинну сімейну реліквію. – Розсипайся за вітром пісок! Убий цей триклятий часомір! (Процюк 2020: 213-214);

- Лише коли від *пісковика* залишилися друзки, Федір спершу дивився на цю пошматовану купку виряченими очима...упав біля купки побитого скла ... теж починав готуватися до *смерті* (Процюк 2020: 215).

Мовною моделлю навколо лексеми *поле* є прикметники: *піскове, невидиме, неозоре, незалежне, нескінчене, липнєве, чорне-пречорне* та іменники: *сільця з піску, вода, немовля, молоко, квіти, ґрунт, шум, пшениця, жито, небо, повітря, люди, природа, попіл*:

- Може, київські птахи потрапляють у в'язку *піскові поля*? (Процюк 2020: 54);

- невидимі *поля* ... пильнують за вільними живими тілами; У цих *полях* умонтовано хитромудрі *сільця з піску*, які поволі висмоктують пташине бажання свободи; *Неозорі поля* нічого не знали ні про розгроми «формалістичних» віянь у музиці, ні про Федорові душевні сум'яття...; *Поля* були *незалежними* від занадто людського в усі часи й при всіх народах і державах (Процюк 2020: 55);

- *Поле* всмоктувало *воду*, як немовля материнське молоко. Раптом над *полем* засяяло. Незвіданої краси *квіти*, мініатюрні і величезні, різноколірні і повнорадісні, сумовиті і утворені сновидцем просилися до неба з-під товщ намоклого *ґрунту*. Над *полем* стояв ледь вловимий *шум* чи то росту тичинок, чи передкупальських містерій, які вже наближалися (Процюк 2020: 58);

- *Поле* було нескінченним. Федір не міг спершу відрізнити *пшеницю* від *жита* (Процюк 2020: 60);

- Закон і право для найсправедливішої у світі держави робітників і селян значив не більше, ніж шмат газети, яким підтиралися *люди* серпа десь у *полі* чи люди молота в черзі до комунального виходку (Процюк 2020: 77);

- ...Таке *чорне-пречорне поле*. *Поле*м ідуть підстаркуваті (і два молодцюватих) чоловіків у чорних сюртуках. *Небо* над *полем* чорніше, ніж звичайно. У чорному, наповненому розпачем й безнадією, *повітрі* важко орієнтуватися... (Процюк 2020: 115);

- *Поле* не думає біліти. *Небо* не збирається світлішати. Це *небо* і це поле нерадянські. Це *небо* й *поле* взагалі якісь нелюдські. Нема ні червоних зірок, ні білих. *Небо* зливається з *полем* (Процюк 2020: 116);

- Але якщо мене колись випустять з цього пекла, хочу тихого *зеленого поля*, зверху *синього неба*... (Процюк 2020: 123);

- Не має *природа* такої речовини, що відновлює *попіл*. На тих *полях* хоровод мавок, що може залоскотати й замордувати цнотливого юнака... Тільки маковими *полями* кохання...ночами бродять привиди...споруджений велетенський апарат для гемодіалізу (Процюк 2020: 145).

- ...по всьому СРСР відловлювали солдат-калік, безруких героїв, безногих мучеників, тих, яких покинув розум від побаченого й від жіночої зради, вивозили їх у прекрасні *поля* – деколи ще влаштовували бенкет, частіше ні, бо післявоєнній країні треба на всьому економити... (Процюк 2020: 152)

- Коли був щасливий з нею, то були чужі квартири, липнече *поле*, клаптик неба над головою (Процюк 2020: 164);

- ... диким нічним *полем* бродив різник із закривавленою сокирою. ... примари любові, які добивав різник; привиди були наповнені життєствердністю сонця; як перевертні-вовколуди, утративши свій весняний цвіт, літній розквіт і навіть підтрону красу осіннього занепаду, втікали до таких же цвітозагублених... (Процюк 2020: 183).

Мовною моделлю навколо лексеми *земля* є: дієслово *очищатися* та іменники: *тіла, пшениці, доквілля, злива, смерть, холод, болото, сонце, небо*:

- Падали на *землю*; Їхні голі тіла котилися *землею* й пшеницями (Процюк 2020: 56);

- Федору таки здається, що все *доквілля* живе й має власну мову. Але цього холодного літа щось забагато наглих *злив*. Може, то *земля* мусить так довго очищатися після *смерті*...? (Процюк 2020: 57);

- На їхній любові тримається ця *земля*. І буде триматися і нині, і присно, і вовіки віків (Процюк 2020: 77);

- То лицемірне, то налякане, як обличчя параноїка, квітнече *небо* кокетувало. *Земля* була переповнена пробудженням. *Сонце* докидало в людські серця нових сподівань і фантазій. Великий спокій ніколи б не створив великої війни. Замість неї повсюдно б раділи галявини щастя. Острівків радощі. Держави процвітань філософії (Процюк 2020: 96);

- Не розумів, звідки береться той дух, у цьому *холоді й болоті*, між суворими й часто нервовими друзями...свічечка нагинається *до землі*, але не гасне, ніколи не гасне, хіба аж у тій страшній масакрії, про яку не хочеться й згадувати, коли *небо* падало на *землю*, а *земля* підіймалася *до неба* (Процюк 2020: 127);

- Нічийна *земля* й випалений простір – ось що повинно залишитися від опортуністичних відступників (Процюк 2020: 189);

Отже, на прикладах з твору парадигма *пісок-поле-земля* розширяється надзвичайно найбільше за допомогою іменників та прикметників, зрідка – дієслів. Іменниково-прикметникова складова є основною для формування образності твору. Відсутність дієслівного компоненту додає у сприйнятті роману статичності, сталості, завмирання часу.

Проте контекстуально ця парадигма має ще одне «коло розширення» - ті лексичні одиниці, без яких сприйняття парадигми *пісок-поле-земля* було б неповним; за допомогою такого додаткового шару виникає завершене сприймання навколишнього світу (природи), почуттів героїв твору, сприйняття тексту читачем (*вітер, сонце, тепло, небо, вода, повітря, рослини (дерева, квіти), ліс, яр, пустеля, тварини, птахи, жуки, п'явки*):

- Без *вітру і сонця* вони перетворювалися на вмістилище жаху... (Процюк 2020: 47);

- Надихані настоящим на *рослинах повітрі* (Процюк 2020: 56);

- *Небо* не буває радянським, подумав Федір. *Вільні птахи* над Києвом не знають про державні кордони; доблесні радянські чекісти ще не саджають *птахів* у тюрми (Процюк 2020: 75);

- Але *небо* не відповідає за війни. *Небо* не буває провінційним чи бездержавним. Воно однакове над головами комуністів і капіталістів (Процюк 2020: 99);

- Також у *лісі* не зустрінеш ні радянського прапора, ні серпа з молотом. *Ліси і яри* ще зберігають якусь цнотливість своїх первісних душ. *Ліси* ще зберігають дівочу незайманість і відпірність від радянської зарази, що заповнює собою кожен клаптик нашої *землі*, занечишуючи її так... (Процюк 2020: 105);

- Ще трошки – і могли б зацвісти *дерева*, наперекір партійній волі. Жодні *жуки* чи *п'явки* не можуть стояти на шляху людини до щастя! (Процюк 2020: 119);

- Грудневе *тепло* має якусь магнетичну підступність. Щось гібридне. Також це *тепло* дає додаткові, уже приспані шаром років, відмов і розчарувань, сподівання на нові закоханості, на нову правду, якої ми ще не знали. *Сонця!* Жіночої ласки! *Тепла!* Любові! І музики, музики, музики! (Процюк 2020: 122);

- ...ніби її душа витає над цим *лісом*, над *балками* і *яругами*, не даючи йому поки що випити білого порошку або пустити собі кулю у скроню (Процюк 2020: 126);

- Але ніхто, ніде й ніколи не стерпить порожнечі – і знову ростуть *польові квіти* й *папороть*... (Процюк 2020: 146);

- Почувалася, ніби серед *пустелі* хтось раз на кілька днів давав їй випити цілющої *води*... а потім мордував безперервною спрагою.. обіцяючи *воду*. А *пустелі* – ні кінця ні краю... (Процюк 2020: 165);

- Вони (москалі) ж не примусять співати німого! Будуть рости *квіти* (вони не примусять *квіти* співати гімн), будуть вільні *тварини*... Москалі не зможуть примусити *небесні хори* разом з серафимами та херувимами виконувати гімн СРСР! (Процюк 2020: 174-175).

Присутність природних елементів у моделі *щастя-нещастя* є доказом життєвої необхідності для головного героя роману: «Коли був щасливий з нею, то були чужі квартири, *липнєве поле*, *клаптик неба* над головою. Коли було щастя, влада і комфорт навіть не ночували. Коли була влада і комфорт, щастя вислизнуло й кудись полетіло, залишивши Федора віч-на-віч із розкішним кабінетом зі шкіряним кріслом і нещирими панегіриками людей, дотичних до музики» (Процюк 2020: 164):

<i>Щастя</i>	<i>Нещастя</i>
чужі квартири	влада і комфорт
<i>липнєве поле</i>	розкішний кабінет
<i>клаптик неба</i>	шкіряне крісло
влада і комфорт навіть не ночували	нещирі панегірики людей

Роман Степана Процюка «Пальці поміж піском» має три лінії: особисте життя героя, його суспільне становище та історико-політичне оточення. Перші дві лінії характеризуються використанням загальноновживаної лексики, де парадигма *пісок-поле-земля* є невід'ємною частиною, проходить наскрізною лінією по всьому роману; остання ж історико-політична лінія настільки штучна, що авторові довелося досить вдало застосувати новотвори: *повнорадісні* (Процюк 2020: 58), *марксолософ* (Процюк 2020: 69), *селоборці* (Процюк 2020: 72), *кумачево-молоткастий* (Процюк 2020: 74), *цінний дапамагач* (Процюк 2020: 93), *зіркарі-свастикарі* (Процюк 2020: 98), *псевдобоївкарі* (Процюк 2020: 107), *цвітозагублені*, *перевертні-вовколюди* (Процюк 2020: 183).

Результатами дослідження стали окреслені парадигматичні та навколопарадигматичні моделі у романі Степана Процюка «Пальці поміж піском». Проаналізовано окремі елементи парадигми *пісок-поле-земля* з використанням етимологічного аналізу. Кожен елемент проілюстровано прикладами з твору, що дало підстави стверджувати про розширення значеннєвих полів парадигми у площині роману.

Аналіз мовних парадигм у літературних творах сучасних письменників є невід'ємною частиною лінгвістичного аналізу художнього тексту: характеризує сучасних стан літературної мови, розширює функціонування лексико-семантичних груп української мови, збагачує мовлення читача тощо. Іменниково-прикметникова складова парадигми має вплив на формування образів роману, дієслівна – на статичність подій в ньому.

У **перспективі** дослідження мови сучасного роману - одне з джерел вивчення поточного стану лексичного складу сучасної літературної української мови; парадигматичні системи, виділені у творах можуть бути ґрунтовно проаналізовані у подальших дослідженнях із лексикології, лексикографії, семантики мови, літературознавства, психолінгвістики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баран – *Баран Є.* Туґа за міражами. URL: <http://zolotapektoral.te.ua/evhen-barantuha-za-mirazhamy> (дата звернення: 03.06.2022).
- Боронь, 2002 – *Боронь Олександр.* «Філологічна» проза Степана Процюка. Слово і час. 2002. №5. С.59–61.
- Виноградов, 1972 – *Виноградов В.В.* Русский язык: Грамматическое учение о слове. М., Л.; 1972. 616 с.
- Гурзуз, 2020 – *Гурдуз Андрій.* Концепт *води* в романі Олени Печорної «Химерниця», Філологічні трактати: Том 12, № 1. 2020. С. 42–48.
- ЕСУМ, 1985 – Етимологічний словник української мови: В 7 т. Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1985–2012.
- Зотова та інші – *Зотова В.Г., Гурдуз К.О., Носенко О.О.* Роман Степана Процюка «Інфекція»: поетикальні маркери. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2331/1/zotova_86_97.pdf (дата звернення: 03.06.2022).
- Качак, 2018 – *Качак Тетяна.* Проза Степана Процюка для дітей та юнацтва. Слово. №5.2018. С. 51–57.
- Коваль, 2015 – *Коваль Ната.* Степан Процюк: «Письменник без любові – механічна лялька». *Українська мова та література.* 2015. № 7–8. С. 8–14.
- Кочан, 2008 – *Кочан І.М.* Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 423 с.
- Кочерган, 2008 – *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство. Підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2008. 464с.
- Парадигма – Парадигма. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 05.06.2022).
- Процюк – Процюк Степан: «Мої герої є значно більшими невротиками, ніж автор» URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/stepan_protzyuk_moyi_geroyi_e_znachno_bilshimi_nevrotikami_nizh_avtor.html (дата звернення 05.06.2022).
- Процюк, 2020 – *Процюк Степан.* Пальці поміж піском (роман). Київ: «Наш формат». 2020. 224с.
- Стежко, 2021 – *Стежко Юрій.* Методологія лінгвістичних досліджень в імперативах постмодернізму, Філологічні трактати: Том 13, № 1. 2021. С.100–110.
- Фенько, 2018 – *Фенько Н.І.* Колір справжності Степана Процюка: інтелект-реліз / укладач Н. І. Фенько; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара. Полтава, 2018. 16 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fenko_Nataliia/Kolir_spravzhnosti_Stepana_Protsiuka_intelekt-reliz.pdf. (дата звернення 03.06.2022)

REFERENCES

- Baran – *Baran Ye.* Tuha za mirazhamy. URL: <http://zolotapektoral.te.ua/evhen-barantuha-za-mirazhamy> (data zvernennia: 03.06.2022).
- Boron 2002 – *Boron Oлександр.* (2002). «Filolohichna» proza Stepana Protsiuka. *Slovo i chas.* 2002. №5. pp.59–61.
- Vinogradov 1972 – *Vinogradov V.V.* (1972). *Ruskii yazyk: Gramaticheskoe uchenie o slove.* М., Л.; 1972. 616р.

- Hurzuz 2020 – *Hurzuz Andrii* (2020). *Kontsept vody v romani Oleny Pechornoï “Khymernytsia”*, Filolohichni Traktaty: Tom 12, № 1. 2020. pp. 42–48.
- ESUM 1985 – *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy*: in 7 v. Edit.: O. S. Melnychiuk (chief editor), V.T. Kolomiets, O.B.Tkachenko. AN URSSR. Inst. movoznavstva im. O.O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka, 1985 – 2012.
- Zotova ets, – *Zotova V.H., Hurduz K.O., Nosenko O.O.* Roman Stepana Protsiuka “Infektsia”: poetykalni marker Avialable at: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2331/1/zotova_86_97.pdf (data zvernennia: 03.06.2022).
- Kachak, 2018 – *Kachak Tetiana* (2018). Proza Stepana Protsiuka dlia ditei ta yunatstva. *Slovo*. №5. 2018. pp. 51–57.
- Koval, 2015 – *Koval Nata* (2015). Stepan Protsiuk: “Pysmennyk bez liubovi – mehanichna lialka”. *Ukrayinska mova ta literatura*. 2015. № 7–8. pp. 8–14.
- Kochan, 2008 – *Kochan I.M.* (2008). Linhvistychnii analiz tekstu: Navch.pos. K.: Znannia, 2008. 423 s.
- Kocherhan 2008 – *Kocherhan M.P.* (2008). Zahalne movoznavstvo. Pidruchnyk. Kyiv: VTS “Akademia”. 2008.464p.
- Paradyhma – Paradyhma. Avialable at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (data zvernennia 05.06.2022).
- Protsiuk – *Protsiuk Stepan*: “Moi heroi ye znachno bilshymy nevrotykamy, nizh avtor”. Avialable at: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/stepan_protzyuk_moyi_geroyi_e_znachno_bilshimi_nevrotikami_nizh_avtor.html (data zvernennia 05.06.2022).
- Protsiuk, 2020 – *Protsiuk Stepan* (2020). Paltsi pomizh piskom (roman). Kyiv: “Nash format”. 2020. 224p.
- Stezhko, 2021 – *Stezhko Yurii* (2021). Metodolohia linhvistychnykh doslidzhen v imperatyvah postmodernizmu, Filolohichni Traktaty: Tom 13, № 1. 2021. pp.100–110.
- Fenko 2018 – *Fenko N.I.* Kolir spravzhnosti Stepana Protsiuka: intelekt-reliz / ukladach N.I.Fenko; Poltavska oblasna biblioteka dlia yunatstva im. Olesia Honchara. Poltava, 2018. 16 s. Avialable at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fenko_Nataliia/Kolir_spravzhnosti_Stepana_Protsiuka_intelekt-reliz.pdf. (data zvernennia 03.06.2022)

Received: 20 March, 2022

ЕМФАТИЧНІ ЗАСОБИ В ТЕКСТАХ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН (на матеріалі CNN)

Медвідь Олена,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCIDID0000-003-0723-5753

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м.Суми, 40007, Україна

o.medvid@gf.sumdu.edu.ua

Горобець Марина,

магістр філології

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м.Суми, 40007, Україна

maranana@ukr.net

Сергієнко Альона,

аспірант

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м.Суми, 40007, Україна

sergienko_aliona@ukr.net

Політичний дискурс за своєю природою пов'язаний з політикою влади, що визначає його лінгвістичні особливості. У ньому використовуються як логічна аргументація, так й маніпулятивні засоби. Дискурс політичного новинного тексту, що є об'єктом вивчення, відрізняється підвищеною експресивністю та прагматичною спрямованістю свого впливу.

Політична мова – ресурс, відкритий для всіх членів мовного співтовариства, зокрема через засоби масової інформації, що пов'язано зі специфічним використанням стилістичних мовних засобів з метою переконання та маніпуляції аудиторії. Метою даного дослідження є лінгвопрагматичне вивчення текстів політичних новин як форми політичного дискурсу через комплексний аналіз стилістичних засобів вираження емфатії.

Для вирішення сформульованої мети в рамках цієї роботи використовується комплексна методика дослідження матеріалу, що поєднує методи сучасної прагматистилістики, а саме: аналіз політичного дискурсу загалом, аналіз конкретного політичного тексту, контекстуальний, стилістичний, прагматичний, структурно-семантичний та лексико-семантичний види аналізу. Для відбору матеріалу використовувався метод суцільної вибірки.

Автори дослідження зробили спробу проаналізувати та обґрунтувати прагматичну доцільність вживання стилістичних засобів вираження емфатії в текстах політичних новин. В статті зокрема розглянуті особливості вираження емфатії на синтаксичному та лексичному рівнях та визначено, що емфатія на синтаксичному рівні в текстах політичних новин здебільшого виражається за допомогою пасивних конструкцій, парцеляції, паралелізму, вставних синтаксичних структур, риторичних запитань тощо, а на лексичному рівні дуже часто за допомогою лексики з позитивною та негативною конотацією та використанням метафоризації, «відповідальність» за що несуть автори текстів новинних повідомлень – журналісти.

Ключові слова: політичний дискурс, політичні новини, мовні стилістичні засоби, емпатія, лінгвопрагматична маніпуляція.

EMPHATIC MEANS IN THE TEXTS OF POLITICAL NEWS (based on CNN)

Medvid Olena,
PhD in Philology
ORCIDID0000-003-0723-5753
Sumy State University
2, Rymisko-Korsakova st, Sumy, 40007, Ukraine
o.medvid@gf.sumdu.edu.ua

Horobets Maryna,
Master in Philology
Sumy State University
2, Rymisko-Korsakova st, Sumy, 40007, Ukraine
maranana@ukr.net

Serhienko Alona,
Postgraduate in Philology
Sumy State University
2, Rymisko-Korsakova st, Sumy, 40007, Ukraine
sergienko_aliona@ukr.net

Abstract. *Political discourse is inherently related to the politics of power, which determines its linguistic features. It uses both logical reasoning and manipulative means. The discourse of the political news text, which is the subject of the study, is characterized by increased expressiveness and pragmatics of its influence.*

Political language is the resource open to all members of the language community, in particular through the media, which is correlated with the specific use of stylistic language means to persuade and manipulate the audience. The goal of this research is the linguistic-pragmatic study of political news texts as a form of political discourse through a comprehensive analysis of stylistic emphatic means.

*To solve the formulated goal, this paper uses a comprehensive **method of research** that combines methods of modern pragmatylistics, namely: analysis of political discourse in general, analysis of specific political texts, contextual, stylistic, pragmatic, structural-semantic, and lexical-semantic types of analysis. The continuous sampling method was used to select the material under consideration.*

The authors of the study attempted to analyze and substantiate the pragmatic expediency of using stylistic means of emphatics in political news texts. In particular, the article considers the peculiarities of emphatic expression at the syntactic and lexical levels. It determines that in political news texts at the syntactic level emphatics is mostly expressed through passive constructions, parceling, parallelism, plug-in syntactic structures, rhetorical questions, etc.; at the lexical level – using vocabulary with positive and negative connotations and metaphorization, for which the authors of the news reports – journalists – are “responsible”.

Keywords: *political discourse, political news, linguistic stylistic means, emphatics, linguopragmatic manipulation.*

Вступ

Динамічний розвиток друку, радіо, телебачення, поява нових комп'ютерних технологій, глобалізація світового інтернет-простору мають величезний вплив на процес виробництва та розповсюдження інформації. Технологічний характер

сучасних ЗМІ дозволяє випускати та тиражувати інформаційний продукт у гігантських масштабах, дає підстави уподібнювати цю діяльність до масового виробництва. У зв'язку з новими можливостями, що надаються ЗМІ стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, якість публічної мови є важливим фактором впливу на громадську думку. Інформація доставляється споживачеві щохвилини, багатоканально, оперативно, тому популярним є вираз «потік інформації».

Переваги швидкої та масової доставки інформації нівелюються негативним впливом її на людину. Навіювання цільової аудиторії певних точок зору, оцінок, необхідності прийняття «політично правильних дій» яскраво проявляється в політичному дискурсі.

Таким чином, учасникам політичного процесу необхідний емоційний вплив на пересічного споживача інформації. У зв'язку з цим інформаційний супровід події виходить на безпрецедентний рівень значущості, порівняно з самою подією. Найбільше впливає той, хто володіє мистецтвом слова, оскільки від того, як інформація подається, залежить результат інформаційного впливу, що є наразі **актуальним** в межах досліджень різних наукових парадигм, зокрема і лінгвістичної.

У зв'язку з вищезазначеним **метою** даного дослідження є лінгвопрагматичне вивчення текстів політичних новин як форми політичного дискурсу через комплексний аналіз стилістичних засобів вираження емоції.

Для вирішення сформульованої мети в рамках цієї роботи використовується комплексна **методика дослідження** матеріалу, що поєднує методи сучасної прагматилістики, а саме: аналіз політичного дискурсу загалом, аналіз конкретного політичного тексту, контекстуальний, стилістичний, прагматичний, структурно-семантичний та лексико-семантичний типи аналізу. Для відбору матеріалу використовувався метод суцільної вибірки.

Матеріалом студій слугували тексти політичних новин, розташованих на англійськомовному веб-сайті CNN каналу.

Вивчення політичного дискурсу є цікавим для багатьох вчених; **теоретичною базою** нашого дослідження стали роботи таких лінгвістів, як: Бутова І. (2009), Вознесенська О. (2004), Дорофєєва М. (2004), Зайцева М. (2012), Ковальова О. (2020), Кондратенко Н. (2007), Корнійчук Ю. (2009), Шейгал О. (2004), Lakoff G. (2009), Milliken J. (1999) та ін., а також зокрема результати студій щодо лінгвістичної емоції Вінтоніва М. (2018), Гнезділової Я. (2003), Іванотчак Н. (2016), Нефедченко О. (2016), Попової О. (2014), Таценко Н. (2017) та ін.

Теоретичне підґрунтя дослідження.

Термін «політична комунікація» має довгу історію: ефективністю політичного спілкування, використанням різних стратегій досягнення своїх цілей цікавилися ще давньогрецькі та давньоримські політики і філософи. Вивчення політичної комунікації – міждисциплінарне і є предметом дослідження психології, історії, журналістики, риторики, соціології, досліджень суспільної думки, політичного маркетингу та реклами тощо. Але, насамперед, це поняття відноситься до сфери політики. Інтерес до вивчення політичного дискурсу був поштовхом до нового напрямку в мовознавстві – політичної лінгвістики.

Політика визначається як набір деяких дій, спрямованих на розподіл влади та економічних ресурсів у будь-якій країні чи світі між країнами. Цей офіційний рівень політики включає засоби масової інформації, систему освіти і всі ті соціальні інститути, які контролюють явища соціального життя. Другий рівень політики – особистісний; він являє собою сам спосіб, яким перший рівень актуалізується в індивідуальній свідомості, як він проявляється в особистості, в сім'ї, у відносинах людей, у професійній діяльності, а також у сприйнятті людиною творів літератури та мистецтва (Бутова, 2009: 232).

Важливу роль в політиці грає політична комунікація, риторичні прийоми і маніпулятивні стратегії, методи взаємодії з аудиторією, які використовуються політиками. Це означає, що важливу роль відіграє мова, яку використовує політик. Політична мова – ресурс, відкритий для всіх членів мовного співтовариства, він пов'язаний зі специфічним використанням загальнонародної мови як засобу переконання та контролю, це мова, що застосовується з маніпулятивною метою (McQuail's, 2010).

У наш час розвиток телебачення та інтернету привів до зростання ролі ЗМІ у політиці, оскільки інформація може поширюватися на великі відстані і досягати широкої аудиторії. Радіо, телебачення та інтернет пов'язують нас із політиками, дозволяючи дивитися та чути їх промови у реальному часі. Зараз майже кожен політичний діяч має свій сайт в інтернеті, що говорить про важливість інтернету як сучасного засобу масової інформації.

О. Й. Шейгал (2004 : 237) зазначає, що зміст політичної комунікації зводиться до публічного обговорення трьох фундаментальних питань: 1) розподіл суспільних ресурсів; 2) контроль за прийняттям рішень/ право приймати рішення (судові, законодавчі та виконавчі); 3) застосування санкцій (право карати та нагороджувати). Отже, політична комунікація – це спілкування, яке організується державою для впливу на громадську думку, для цього можуть використовуватися прийоми маніпуляції, різні стратегії і тактики для впливу на аудиторію. Велика роль при цьому приділяється засобам масової інформації, розвиток яких дав поштовх для широкого дослідження явища політичної комунікації.

М. С. Дорофєєва (2004: 200) порівнює ознаки політичної комунікації та політичного дискурсу і виявляє близькість цих двох понять: при цьому політичний дискурс виконує три основні функції: здійснення влади, переконання та маніпуляція. В. А. Маслова (2004: 183) включає в політичний дискурс також процес і результат породження політичних текстів, екстралінгвістичні фактори, що впливають на їхнє породження та сприйняття.

Роль засобів масової інформації у політиці варіюється в залежності від типів політичних повідомлень. Засоби інформації відіграють різну роль у політиці, коли вони представляють незалежні політичні коментарі та коли вони є платформою для різних політичних діячів, коли безпосередньо звертаються до аудиторії за допомогою політичної реклами або звільняють час передачі для політичних промов та подій (Milliken, 1999).

Засоби інформації можуть також повідомляти суспільні погляди на політичних лідерів. Вони транслюють інформацію від уряду до громадськості та від громадськості до уряду. Багато з того, що політики знають про громадську думку, вони дізнаються через засоби масової інформації. Влада ЗМІ у тому, що вони відбирають і формують політичний дискурс (Олещук, 2010: 18).

Як зазначає О. Й. Шейгал (2004), політика – єдина професійна сфера, спілкування у якій спрямовано на масового адресата. Політична комунікація не просто опосередкована засобами масової інформації, але ЗМІ є основним середовищем її існування. Політики все рідше спілкуються з населенням безпосередньо, виступаючи у залах та на площах, і все частіше роблять це через засоби масової інформації (Загнітко, 2007). Дискурс мас-медіа є в сучасну епоху основним каналом здійснення політичної комунікації.

З поширенням новітніх цифрових технологій та нових медійних платформ користувачі Інтернету все частіше починають по-новому підходити до пошуку, оцінки, відбору, поширення, створення та реагування на повідомлення новин. Сучасна людина сьогодні має унікальну можливість не просто отримувати щоденні порції новин відповідно до власних тематичних запитів, а й щохвилини звертатися до інформаційного потоку або конкретного порядку денного в режимі онлайн та в інтерактивному режимі відгукуватися на нього.

Гіпертекстуальність та мультимедійність соціальних Інтернет-медіа дозволяє створювати багатовимірну інформаційну картинку, яка дозволяє конструювати сенс у новинному дискурсі не лише на лінгвістичному рівні, а й із залученням нових смислових модальностей (наприклад, ідеологічного, соціального, феміністського) (Козак, 2012: 68). Для того, щоб забезпечити різноманітність смислових рівнів і форматів, зробити контент новин найбільш привабливими і передати його з найбільшим ефектом – емпатією, Інтернет-ЗМІ сьогодні рясніє звуками, кольорами, зображеннями, відеороликами.

Формування єдиного інформаційного простору привело до появи нових засобів комунікації. Однією з основних одиниць медіапотоків кінця ХХ – початку ХХІ ст. є медіатекст. Медіатексти створюються для того, щоб привернути увагу читача до обговорюваної тематики, зацікавити читача запропонованою інформацією за допомогою різноманітних засобів, впливати на сприйняття реципієнтом повідомленої інформації, акцентувати увагу реципієнта на окремих аспектах описуваної проблеми або на трактуванні події, створювати/підтримувати певний образ одиничного та/або колективного суб'єкта, про який повідомляється в публікації, а також підтримувати стійку увагу реципієнта до видання (Van Dijk, 1983) — цьому сприяють, як доводить прагмалінгвальний аналіз, мовні стилістичні засоби вираження емпатії, зокрема і в політичних новинах.

Головною установкою політичного медіатексту є ефективний вплив на адресата. Цьому супроводжує низка додаткових інтенцій: зробити референт цікавим для слухачів, інтерпретувати референт певним чином, утримати у свідомості слухача запропоновану концепцію, домогтися ірраціонального сприйняття інформації та змінити стереотип адресата (Васильєва, 2020). Здебільшого, це реалізується за рахунок вживання мовних засобів, зокрема стилістичних, які впливають на емоційне сприйняття повідомлення. Для демократичного політичного дискурсу характерна інформативність, раціональність, логіка аргументації, ясність, діалогічність (Ковальова, 2020) і зокрема емпатичність.

Стилістичні засоби традиційно вважаються приналежністю художнього тексту, який за своєю суттю експресивний, як будь-який витвір мистецтва. Політична новина як різновид публіцистичного жанру може бути не менш яскравою, стилістично насиченою, ніж художній твір. У політичних новинах в процесі дослідження виявлено застосування різноманітних стилістичних прийомів, що підвищують потенціал їхнього впливу, включаючи маніпулятивний фактор. Зауважимо, що політичні новини, як у художні твори можуть відрізнятися високим ступенем емпатичності, тобто особливою емоційною виразністю (Ташенко, 2017: 156).

Вважаємо за необхідне виділення наступних критеріїв за кількома групами для розгляду стилістичних засобів вираження емпатії у політичному новинному тексті: текст – тема – автор. Динамічний характер емпатії послідовно проявляється у фазах емпатичного розуміння, емпатичної експресії та емпатичної комунікації (Нефедченко, 2016: 48).

Емпатичний компонент є результатом відображення емоцій у процесі їхньої вербалізації та семантизації, який слугує для індивідуального вираження емоційної оцінки об'єктів світу (Іванотчак, 2016: 70).

Політична комунікація завжди характеризується індивідуальністю. Формально «відправником» тексту є журналіст, політичний аналітик або коментатор, співробітник установи тощо. Але фактично будь-який із вищеназваних фахівців співвідносить свою точку зору з позицією існуючих політичних сил, тим самим висловлюючи їхню волю, підтримуючи їхні інтереси та посилюючи їх вплив (Козак, 2012: 69). По суті, за автором політичного коментаря стоїть інший актант дії, тобто автор коментаря є комунікативним посередником; цю роль в ЗМІ виконують журналісти, які і беруть на себе остаточну відповідальність за політичний контент

новин: журналіст – відправник політичного повідомлення – виконує двоєдину функцію політичної сили та комунікативного посередника.

Авторство публіцистичного тексту, як і художнього, має на увазі наявність яскравої мовної особистості. Як правило, ця особа має авторитет у публіки і може бути як публічною персоною, що не володіє вузькоспеціальними знаннями, так і визнаним експертом у певній галузі. Мовна особистість має власний відомий стиль викладу і зазвичай озвучує точку зору із залученням фактів, аргументів, контраргументів, статистичних і соціологічних даних (Шейгал, 2004: 250).

Публіцистичний текст найвиразніше проявляється у межах використовуваних стилістичних засобів, і навіть у наявності яскравої мовної особистості. Як і будь-яке оцінне висловлювання, політичний текст апелює як до розуму, так і до почуттів, для цього потрібні емоційно забарвлені елементи мови, як лексичні, так і структурні (Гнезділова, 2003: 358).

Результати дослідження

Вираження емпатії на синтаксичному мовному рівні

Великий потенціал для вираження емпатії має пасивна конструкція в англійському дискурсі ЗМІ, коли дієслово у пасивному стані без вказівки на агента дії (особа/група осіб/організація), що є джерелом відомостей (Жук, 2020: 7). Ця властивість конструкції може бути використана для створення будь-якого новинного повідомлення. Наведемо приклади:

McCain is not thought to have made a judgment on the reliability of the documents but was sufficiently impressed by the source's credentials to feel obliged to pass them to the FBI (CNN).

The German finance minister was quoted as saying that – elections cannot change anything, a statement that was seen as the last word in undemocratic (CNN).

Вибір способу лінгвістичного конструювання дійсності, такого як заміна активних дієслівних форм на пасивні, в англійських новинних текстах дозволяє представити картину події з погляду певних ідеологічно зумовлених інтерпретацій.

Широко використовуються деавторизовані висловлювання, які формують якби «неупереджену» точку зору, що приховує ангажованість інтенційності за фасадом «подійності та фактуальності» пропозиції політичного дискурсу (Lakoff, 2009). Наведемо приклади:

Plenty of other people have also asked why more wasn't done (CNN).

The VIPS theory relies on forensic findings by independent researchers who go by the pseudonyms "Forensicator" and "Adam Carter" (CNN).

Наявність невизначено-особистих речень із узагальненою семантикою збільшують ступінь невизначеності суб'єкта інформації та свідчать про небажання журналіста озвучувати джерело повідомлення. Можливість обійти вказівку на джерело знань є ефективним дискурсивним способом впровадження у масову свідомість недостовірної, хибної інформації.

Слід розглянути вживання таких синтаксичних засобів, як парцеляція, паралелізм, вставні конструкції, які виділяють ключові слова у висловлюванні та змушують читача привернути до них увагу.

Наведемо приклад використання парцеляції:

The prospectus warned that – crime and corruption could create a difficult business climate in Russia, but it was convenient, and very lucrative, to pretend that Russia had a – normal business environment – with that small exception – nevertheless (CNN).

Наведемо приклад використання анафоричних повторів:

Now that the details of that story are finally coming into focus – now that one Trump associate has been linked directly to Russian hackers – it's important to remember the bigger picture (CNN).

Цей приклад цікавий тим, що по суті речення виконує функцію евіденційного маркера, вираженого деавторизованим висловлюванням. Для посилення мовного впливу автор використовує прийом анафоричного повтору.

Наведемо приклад використання синтаксичного паралелізму:

Nobody paid much attention as Russia, which many had hoped would become a Western-oriented, liberalizing state, turned into something quite different. Or perhaps I should put it more strongly. Nobody in Western politics paid much attention, but many others in the West were eager to aid that transformation (CNN).

У прикладі за допомогою маркера прямої евіденційності, вираженого модальною фразою з суб'єктом в 1-й особі та дієсловом *should put it*, посиленого прислівником *more strongly* та прислівником *perhaps*, демонструється впевненість щодо висловлюваної інформації. Іншими словами, автор робить висновок зі ступенем впевненості, що наближається до категоричної достовірності,

У заголовку статті *Who are these Russians?* автор використовує риторичне питання, прагматична мета якого – сформулювати певну думку адресата до об'єкта. Як відомо, риторичне питання не передбачає відповіді і ставиться для того, щоб привернути увагу, посилити враження, підвищити емоційний тон.

Ефект привернення уваги виникає також на основі авторської суб'єктивної подачі інформації, що веде до модалізації всього тексту. Відповідь імпліцитно дається самим журналістом у тексті статті та висловлює його власне ставлення до поставленого питання. Таким чином, ідея статті сприймається читачем двічі: спочатку через заголовок, потім після прочитання всього тексту. Можна припустити, що внаслідок співвідношення такого заголовка з текстом газетної/журнальної статті посилюється ефективність та аргументованість всього тексту. Автор цієї статті наводить аргументи, які схиляють читача зробити негативний висновок. Використання дейктичного знака *these* в заголовку статті *Who are these Russians?* носить негативний характер.

Виразення емпатії на лексичному мовному рівні

Найбільш значущим засобом прагматичного фокусування образу ворога в контенті новинних повідомлень є, насамперед, концентроване використання лексичних одиниць з різко негативною конотацією, які реалізують значення «зло», «жорстокість», «агресивність». Особливістю актуалізації політичних новин є безпосереднє отождошення «ворога» із загрозою.

Так наприклад, загроза репрезентується через режим Башара Асада, а сам сирійський президент постає «втіленням зла»:

Assad's vision of creating a healthy and homogenous society is what white nationalists have aspired to create for themselves. We don't need to look as far back as Hitler's Third Reich to see what their world vision could be. We only need to look at Syria today (CNN).

Таким «втіленням зла» постає і президент Росії Володимир Путін у війні проти України:

Yet Putin is committing some of the same blunders that doomed Germany's 1941 invasion of the USSR – while using "Hitler-like tricks and tactics" to justify his brutality, military historians and scholars say (CNN).

У цих прикладах можна виділити лексичні одиниці, які мають різку негативну конотацію: *Hitler's Third Reich, Hitler-like tricks and tactics, to justify his brutality*.

Крім того, у новинних статтях часто згадується режим Сталіна та Путіна і вони порівнюються з президентом України Володимиром Зеленським, як антиподи. Наприклад:

Stalin was a sociopath (he once reached into a cage and killed a family pet parrot because its chirping annoyed him) who starved millions of Ukrainians to death and routinely murdered political rivals. Zelensky is a democratically elected leader who has rallied Ukrainians and inspired the world with his conspicuous displays of courage and eloquent defense of democracy (CNN).

But look closer at Putin's struggles in Ukraine and ironic parallels emerge. Military historians say Putin is following Hitler's ill-fated playbook (CNN).

У наведеному прикладі для опису Сталіна і Путіна використовується лексика з негативною конотацією: *a sociopath, who starved millions of Ukrainians to death and routinely murdered political rivals, following Hitler's ill-fated playbook*. На противагу цьому Зеленський постає як борець за свободу і незалежність України, чому відповідає лексика з позитивною конотацією: *a democratically elected leader, inspired the world, his conspicuous displays of courage and eloquent defense of democracy*.

Засоби семантичної гіперболізації негативного опису та оцінки подій у новинах (*leveled cities, displaced millions of desperate civilians, rape women, targeting children, starved to death*), порівняння глави Лівії та Росії з жорстоким тираном Гітлером, використання порівняльних конструкцій, коли як предмет порівняння виступає загальноприйнятий носій зла (*Hitler's Third Reich*), використовується з метою дискредитації об'єкта та введення в оману адресата, з підвищенням градусу агресії та культивуванні страхів у соціумі.

Не зважаючи на складну ситуацію на Донбасі та переважаючі сили противника на цьому напрямку у кожному зверненні президент України зазначає, що ці території будуть знову українськими. Наприклад:

Ukraine's President Volodymyr Zelensky said the situation in Donbas is "very difficult" as Russia ramps up firepower and manpower, and makes incremental gains in the southeastern region. But he vowed Donbas would be "Ukraine again" (CNN).

Наразі популярний наратив *Would be "Ukraine again"* мають значний емоційний вплив на кожного українця, адже ми бачимо, що боротьба продовжується і захисники України будуть повертати території назад.

Зауважимо, що емоційний аспект лексичного складу політичного новинного дискурсу представлений також таким поширеним стилістичним засобом, як метафора. Метафоричні порівняння є одним із найяскравіших феноменів засобів виразності мови. В політичному дискурсі метафора використовується для формування мовної картини світу, яка утворюється в результаті когнітивного маніпулювання існуючими у мові значеннями з метою створення нових концептів. Політична метафора це спосіб оптимізації інтерактивності комунікантів, засіб комунікативного впливу, що має на меті формування у реципієнта (найчастіше у суспільства загалом) або позитивної, або негативної думки про ту чи іншу політичну одиницю (політику, партію, програму, захід і т.д.) (Васильєва, 2020). Наприклад:

He said the entire country was within range of North Korean weapons and the nuclear button was always on my table"(CNN).

Це вже традиційна чергова заява північнокорейського лідера Кім Чен Ина. Північнокорейський лідер зауважив, що має на столі ядерну кнопку, а їх ядерні ракети можуть досягнути й інших країн, натякаючи на материкову частину США. В цьому прикладі використана метафора "*nuclear button*", що означає готовність розпочати ядерну війну. Вона несе чи не найголовніше прагматичне навантаження усього висловлювання, яке полягає у залякуванні, демонстрації сили та готовності до рішучих дій. Образ ядерної кнопки закликаний надати більшої вагомості і пафосності висловлюванню. Прагматичний вплив підсилюється словосполученням *always on my table* - "завжди на моєму столі".

Наразі тексти новинних повідомлень часто використовують відому з середини минулого сторіччя метафору "*cold war*".

During the Cold War, nuclear strategists frequently asked how much is enough "to guarantee deterrence and the security of the nation (CNN).

Цей приклад демонструє історичний факт — період протистояння двох наддержав. Але водночас спрацьовує опозиція двох понять "*cold war*" та "*security*", яка дає змогу реципієнту зрозуміти, що стан холодної війни не є правильним, звичним і взагалі нормальним. Навіть якщо реципієнт не володіє знаннями щодо

цього історичного періоду, метафора “cold war” в опозиції з “security” досягне своєї мети в свідомості аудиторії.

Does the U.S.-Russia Crisis Over Ukraine Prove That the Cold War Never Ended? (CNN).

Прагматичний потенціал метафори “cold war” у даному випадку знаходиться у реаліях сьогодення. У свідомості реципієнта закріплюється думка про отожднення двох періодів – середини ХХ-го століття і нашого часу, що спонукає його для подальшого ментального аналізу. До того ж сам прикметник “cold” несе негативне забарвлення: у підсвідомості реципієнт пов'язує семантику «холоду» в метафорі “холодна війна” з поганою погодою, сирістю, чимось неприємним і навіть смертю.

Метонімія – стилістичний засіб, що за популярністю використання в текстах новин не поступається метафорі. У більшості випадків цей стилістичний засіб несе подвійне навантаження: з одного боку він допомагає уникнути тавтології, спростити, скоротити мовленнєву конструкцію, заощаджуючи місце в газетах, журналах та інших виданнях, а з іншого боку, підсилюючи стилістично-прагматичну функцію висловлювання. Наприклад:

Before the Kremlin took control of Mariupol, the city council accused Russian forces of trying to erase evidence, using mobile crematoria to dispose of bodies and identifying witnesses to any atrocities through filtration camps (CNN).

Кремль у даному прикладі використовується як загальна назва керівництва країни-агресора, а фраза “the Kremlin took control of Mariupol” формує у свідомості реципієнта образ боротьби двох стихій – добра і зла, де перше неупереджене, чисте й понівечене, а інше спустошуюче, обмежене і егоїстичне, а сам образ міста Маріуполь постає ареною цього двобою. В прикладі використовується метонімічний перенос дій, скерованих владою країни на назву об'єкта архітектури. Таким чином закріплюється асоціативний ряд, що корелює не просто з топонімами, а з подіями, що пов'язані не з окремим політиком, а з країною-агресором загалом.

У текстах політичних новин, що є об'єктом вивчення в роботі, метонімія використовується як номінація-асоціація, як імплікація якоїсь події, явища тощо, що має неабияке політичне історичне значення, частіше з яскравою позитивною, або негативною конотацією, як інструмент для прославлення або знецінення певних явищ (людей, країн, організацій тощо).

Висновки

Таким чином, масмедіа відіграють ключову роль у тому, як буде сприйнята політична інформація новин і який ефект справить на свого споживача. Для цього журналісти – автори онлайн-публікацій та сценаристи телевізійних програм – вдаються до допомоги різних мовних засобів та стилістичних прийомів, які сприяють як експлікаційній, так і імплікаційній прагматиці політичних новин.

У політичних новинах застосовуються різні стилістичні прийоми, що підвищують потенціал їхнього впливу, включаючи маніпулятивний фактор, реалізації якого в текстах політичних новин, як і в художніх творах, сприяють лінгвальні засоби емоційної виразності, що виконують особливу емоційну функцію впливу, апелюючи до самих потаємних думок і почуттів реципієнтів і сприяючи їх маніпуляції.

Як доводить емпірична частина нашого дослідження, стилістичні фігури, пов'язані з відхиленням від певних комунікативно-логічних норм мови і мовлення для посилення образотворчості та виразності, активно використовуються як лінгвопрагматичні засоби у політичному медіатексті. У текстах політичних новин часто використовуються як синтаксичні стилістичні фігури – від стандартних пасивних конструкцій, що нівелюють ступінь відповідальності автора повідомлення, до модалізації певної інформації через складніші синтаксичні імплікації; так і лексичні засоби стилістичної емоції – від незначної конотації до глибинної метафоризації. Наявність рідкісних для текстів політичних повідомлень стилістичних

фігур, зокрема антитези, параномазії, ампліфікації, перифрази, оксиморону, евфемізмів, антономазії, алегорії, гіперболи, літоти, синекдохи, іронії, сарказму тощо, що знижують рівень загальнодоступності інформації, але все ж таки притаманні деяким публікаціям новин задля красномовства, є **перспективною** наших студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бутова, 2009 – Бутова І. С. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 16. С. 232–238.
- Васильєва, 2020 – Васильєва А. А. Метафора у сфері сучасної англійської політичної комунікації: перекладацький аспект. Полтава, 2020.
- Вінтонів та інгі – Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі: монографія. Вінниця: «ТВОРИ», 2018.
- Вознесенська, 2004 – Вознесенська О. Політичний текст і електоральна поведінка населення. *Соціальна психологія*. 2004. № 5 (7). С. 20–26. URL: <http://tinyurl.com/q4twa22>
- Гнезділова, 2003 – Гнезділова Я.В. Реалізація емотивної функції в публічних промовах політичних діячів США та Великобританії. *Мова і культура*. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. Вип. 6. Т. II. *Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації*. С.358-363.
- Дорофєєва, 2004 – Дорофєєва М. С. Особливості самопрезентації суб'єкта в політичній промові. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2004. Вип. 11. С. 200–205.
- Жук, 2020 – Жук В.А. Особливості вживання пасивних конструкцій. Вінниця: МЦНД, 2020.
- Загнітко, 2007 – Загнітко А. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. 16. С. 78-86.
- Зайцева, 2012 – Зайцева М. О. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному політичному дискурсі (лінгвістичний аспект). *Лінгвістичні дослідження*. 2012. № 34. С. 101–104.
- Іванотчак, 2016 – Іванотчак Н. І. Empathy as Multidisciplinary Field of Study. *Когнітивна лінгвістика у міждисциплінарному контексті*. Харків, 2016. С. 68–70.
- Ковальова, 2020 – Ковальова О. Політичний дискурс: сучасні лінгвістичні інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27, Т. 2. С. 101–107.
- Козак, 2012 – Козак С. В. Комунікативні стратегії як засіб маніпулятивного впливу в англійських прес-релізах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2012. № 23. С. 68–70.
- Кондратенко, 2007 – Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності: монографія. Одеса: Чорномор'я, 2007.
- Корнійчук, 2009 – Корнійчук Ю. Р. Маніпулятивний вплив у політичному англійському дискурсі. *Студентські наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2009. № 2. С. 83–87.
- Маслова, 2004 – Маслова В. А. Введення в когнітивну лінгвістику. Москва: ФЛІНТ, 2004.
- Нефедченко, 2016 – Нефедченко О. І. Поняття емпатії в лінгвістиці. Філологічні трактати. 2016. Т. 8, № 1. С. 46–53.
- Олещук, 2010 – Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних наративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Віче*, 2010. № 10. С. 18–21.
- Попова – Попова О. В. Емотивність як складова конотативної структури слова. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2737>

- Таценко, 2017 – *Таценко Н. В.* Реалізація емпатії в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний аспект: монографія. Суми : СумДУ, 2017. 356 с.
- Шейгал, 2004 – *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса: монографія. Москва : Гнозис, 2004. 326 с.
- Lakoff, 2009 – *Lakoff G.* The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics. 2009. 234 p.
- McQuail's – McQuail's. Mass Communication Theory (6th ed). URL: <http://www.gbv.de/dms/ilmeneau/toc/613068874.PDF>
- Milliken, 1999 – *Milliken J.* The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*. 1999. № 5 (2). pp. 225–254.
- Dijk, Kintsch, 1983 – *Van Dijk T., Kintsch W.* Strategies of Discourse Comprehension. New York: Academic Press, 1983.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

CNN. URL: <https://edition.cnn.com/world>

REFERENCES

- Butova I. S. (2009). Politychny dyskurs yak ob'iekt lingvistychnykh doslidzhen`. *Visnyk Lviv'skogo universytetu. Seriya: Inozemni movy. Lviv: LNU im. I. Franka*. V. 16. pp. 232–238. [in Ukrainian]
- Dorofeieva M. S. (2004). Osoblyvosti samoprezentacii subiekta v politychnii promovi. *Problemy semantyky slova, rechennya ta tekstu*. Kyiv: centr KNLU. V. 11. pp. 200–205. [in Ukrainian]
- Gnezdilova Ya.V. (2003). Realizatsiia emotyvnoi funktsii v publichnykh promovakh politychnykh diiachiv SShA ta Velykobrytanii. *Mova i kultura*. Kyiv: Dim Dmytra Burago. V. 6. T. II. *Psychologiya movy i kultury`. Mova i zasoby masovoi komunikacii*. pp. 358–363. [in Ukrainian]
- Ivanotchak N. I. (2016). Empathy as Multidisciplinary Field of Study. *Kognityvna lingvistyka u mizhdystyplinarnomu konteksti*. Kharkiv. pp. 68–70. [in Ukrainian]
- Kondratenko N. V. (2007). Ukrains`ky politychny dyskurs: Tekstualizatsia realnosti: monograph. Odesa: Chornomor'ia. [in Ukrainian]
- Korniichuk Yu. R. (2009). Manipulyativny vplyv u politychnomu anglomovnomu dyskursi. *Students`ki naukovy zapysky. Seriya «Filologichna»*. Nr. 2. pp. 83–87. [in Ukrainian]
- Kovalova O. (2020). Politychny dyskurs: suchasni lingvistychni interpretacii. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. V. 27, 2. pp. 101–107. [in Ukrainian]
- Kozak S. V. (2012). Komunikatyvni strategii yak zasib manipulyativnogo vplyvu v anglomovnykh pres-relizakh. *Naukovy zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostroz`ka akademiia»*. Seriya : *Filologichna*. Nr. 23. pp. 68–70. [in Ukrainian]
- Lakoff G. (2009). The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics. 234 p.
- Maslova V. A. (2004). Vvedennia v kognityvnu lingvistyku. Moskva: FLINT. [in Russian]
- McQuail's (2020). Media and Mass Communication Theory (7th ed.). Available at: <http://www.gbv.de/dms/ilmeneau/toc/613068874.PDF>
- Milliken J. (1999). The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*. Nr. 5 (2). pp. 225–254.
- Nefedchenko O. I. (2016). Poniattia empatii v lingvistytsi. *Filologichni traktaty*. V. 8. Nr. 1. pp. 46–53. [in Ukrainian]
- Oleshchuk P. (2010). Teoretychni zasady analizu politychnykh naratyviv yak zasobu doslidzhennia politychnogo dyskursu. *Viche*. Nr. 10. pp. 18–21. [in Ukrainian]

- Popova O. V. (2014). Emotyvnist` yak skladova konotatyvnoi struktury slova. Avialable at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2737> [in Ukrainian]
- Sheigal E. Yo. (2004). Semiotika politicheskogo diskursa: monograph. Moskva: Gnozis. 326 p. [in Russian]
- Tatsenko N. V. (2017). Realizatsia empatii v suchasnomu anglomovnomu dyskursi: kognityvno-synergetychny aspekt: monograph. Sumy: SumDU. 356 p. [in Ukrainian]
- Van Dijk T., Kintsch W. (1983). Strategies of Discourse Comprehension. New York: Academic Press.
- Vasyľieva A. A. (2020). Metafora u sferi suchasnoi angliis`koi politychnoi komunikacii: perekladats`ky aspekt. Poltava. [in Ukrainian]
- Vintoniv M. O., Vintoniv T. M., Mala Yu. V. (2018). Syntaksychni zasoby ekspresyvizacii v ukrains`komu politychnomu dyskursi: monograph. Vinnytsia: «TVORY». [in Ukrainian]
- Voznesens`ka O. (2004). Politychny tekst i elektoralna povedinka naseleattia. *Socialna psykholohiia*. Nr. 5 (7). pp. 20–26. Avialable at: <http://tinyurl.com/q4twa22> [in Ukrainian]
- Zaitseva M. O. (2012). Zasoby manipulyatyvnogo vplyvu v suchasnomu politychnomu dyskursi (lingvistychny aspekt). *Lingvistychni doslidzhennia*. Nr. 34. pp. 101–104. [in Ukrainian]
- Zagnitko A. (2007). Suchasny politychny gazetny dyskurs: rytoryka i syntaksys. *Donets`ky visnyk Naukovogo tovarystva im. Shevchenka*. Donetsk: Skhidny vydavnychy dim. V. 16. pp. 78–86. [in Ukrainian]
- Zhuk V. A. (2020). Osoblyvosti vzhyvannia pasyvnykh konstrukcii. Vinnytsia. [in Ukrainian]

ILLUSTRATIVE MATERIAL

CNN. URL: <https://edition.cnn.com/world>

Received: 06 May, 2022

РОЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ У ПРОФІЛЮВАННІ КОНЦЕПТУ

Молгамова Лілія,

аспірантка

ORCID ID 0000-0002-6707-9791

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова 2, 40007, Суми, Україна

I.Molhamova@gf.sumdu.edu.ua

У статті систематизовано основні методологічні аспекти дослідження концептуальної метафори. Увагу зосереджено на вирішенні таких завдань: розкрити сутність поняття «концептуальна метафора», визначити різновиди концептуальної метафори, систематизувати методологічні аспекти дослідження концептуальної метафори. Стверджується, що метафора – когнітивний засіб, який дозволяє представити абстрактний складний для осмислення концепт через інший більш емпірично досліджений концепт. У статті метафора розглядається крізь призму когнітивно-лінгвістичного погляду, згідно якого метафора працює на трьох рівнях: надіндивідуальному, індивідуальному і субіндивідуальному. Надіндивідуальний рівень відповідає тому, як дана мова і культура відображає деконтекстуалізовані метафоричні закономірності, співвідноситься з рівнем доменів і фреймів. Індивідуальний рівень відповідає метафоричній когнітивній системі, що використовується окремими носіями мови, співвідноситься з використанням психічних процесів у ментальному просторі, коли універсальні аспекти значення метафоричного виразу у певній комунікативній ситуації містить найбільш специфічну інформацію, що переходить з досвідом. Субіндивідуальний рівень відповідає універсальним аспектам різного роду втілення, відповідає рівню образ-схем, узагальнюючі моделі яких допомагають пояснювати значення абстрактних понять. Концептуальні метафори пов'язують абстрактні поняття з фізичними (заснованими на сприйнятті), в результаті чого концептуальна система стає втіленою, наскрізь заснованою на сприйнятті. Зроблено висновок, що концепти складаються з метафоричних структур, які ми маємо в довготривалій пам'яті і які забезпечують концептуальний субстрат значення загалом і значення в конкретній мові зокрема. Образ-схеми, домени та фрейми, разом узяті, становлять зміст концептів, який отримує емоційне забарвлення в ментальному просторі кожного окремого носія мови.

Ключові слова: концептуальна метафора, мапування, царина джерела, царина цілі, образ-схема, домен, фрейм, ментальний простір.

THE ROLE OF CONCEPTUAL METAPHOR IN CONCEPT PROFILING

Molhamova Liliia,

PhD student, Department of Germanic Philology,

Sumy State University,

Rimskogo-Korsakova Str., 2, 40007, Sumy, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-6707-9791

I.Molhamova@gf.sumdu.edu.ua

The article systematizes the main methodological aspects of the study of conceptual metaphor. Attention is focused on solving the following tasks: to reveal the essence of 'conceptual metaphor', to determine the types of conceptual metaphor, to systematize the

methodological aspects of the study of conceptual metaphor. It is argued that metaphor is a cognitive tool that allows to present an abstract concept difficult for comprehension through another more empirically studied concept. The cognitive-linguistic view of metaphor is considered, according to which metaphor works at three levels: supra-individual, individual and sub-individual. The supra-individual level corresponds to how a given language and culture reflect decontextualized metaphorical patterns, it correlates with the level of domains and frames. The individual level corresponds to the metaphorical cognitive system used by individual speakers, correlates with the use of mental processes in mental space, when universal aspects of the meaning of metaphorical expression in a particular communicative situation contains the most specific information acquired with experience. The sub-individual level corresponds to the universal aspects of various kinds of embodiment, corresponds to the level of image-schemes, generalizing models of which help to explain the meaning of abstract concepts. Conceptual metaphors connect abstract concepts with physical ones (based on perception), as a result of which the conceptual system becomes embodied, thoroughly based on perception. It is concluded that concepts consist of metaphorical structures that we have in our long-term memory and that provide a conceptual substrate of meaning in general and meaning of a particular language in particular. Image-schemes, domains and frames, taken together, constitute the content of concepts, which gets an emotional color in the mental space of each individual speaker.

Keywords: *conceptual metaphor, mapping, source realm, goal realm, image-scheme, domain, frame, mental space.*

Вступ

Наше бачення світу і себе у цьому світі концептуалізується повсякденною свідомістю через емпіричні уявлення, що впливають із фізичного сенсомоторного досвіду людства, пропущеного крізь культурологічний фільтр (Дойчик, 2013). Процеси концептуалізації та інтерпретації світу відбуваються в контексті певної культури і мови. Найяскравіше ці процеси експлікуються в метафорі, яка найточніше відображає етнокультурну специфіку мови і найповніше розкриває суть концепту.

Метафора виникає тоді, коли закінчуються інші засоби експлікації нашого досвіду (Приходченко, 2017: 70). Метафора дозволяє представити абстрактні концепти в доступному для сприйняття образі, «зрозуміти досить абстрактні, або в силу своєї природи неструктуровані сутності в термінах більш конкретних або, у крайньому випадку, більш структурованих сутностей» (Lakoff, 1993: 245). Метафора як лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний феномен вважається найважливішим інструментом самопізнання й пізнання світу, способом світобачення, моделювання світу й творення мовної картини світу (Серебрянська, 2018).

Під час метафоричного переносу обираються найбільш вагомні ознаки, які становлять основу переносу (Lakoff, 1980) і дозволяють категоризувати оточуючий світ. Метафора повинна бути ємною, відомою, інакше це не що інше, ніж літературна мова (The cognitive linguistics reader, 2007). Метафоричні моделі відображають концептуальні зв'язки, поширені серед носіїв однієї мови, отже метафора відображає картину світу, спільну для членів однієї і тієї ж лінгво-культурної спільноти. Метафоричне моделювання – це засіб досягнення, представлення й оцінки дійсності, який відображає одночасно багатовіковий досвід народу та його національну самосвідомість на певному ступені розвитку (Серебрянська, 2018: 210).

У сучасному українському мовознавстві досліджуються різні аспекти метафори у працях О. Селіванової, Л. Кравець, В. Ващенко, В. Русановського, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, О. Тараненка, Л. Мацько, А. Мойсієнка, В. Калашника, В. Кононенка, Л. Ставицької, Н. Бойко, І. Серебрянської та ін.

Невичерпність концептуальної метафори як найсуттєвішого джерела найбільш істотної культурної інформації про лінгвокультурологічний концепт зумовлює актуальність дослідження.

Мета дослідження – систематизувати основні методологічні аспекти дослідження концептуальної метафори, що передбачає вирішення таких завдань: розкрити сутність поняття «концептуальна метафора», визначити різновиди концептуальної метафори, систематизувати методологічні аспекти дослідження концептуальної метафори. Об'єкт дослідження – концептуальна метафора. Предмет дослідження – методологічні аспекти дослідження концептуальної метафори.

Матеріали та методи

Теоретико-методологічною базою дослідження є фундаментальні праці дослідників концептуальної метафори Дж. Лакоффа, М. Джонсона, М. Блека, Е. Маккормака, М. Тернера, З. Кевечеша, А. Мартинюк, О. Приходченко.

Методологія дослідження складається з таких методів: концептуальний аналіз джерела і цілі, що беруть участь у процесі метафоризації; порівняльний лінгвокультурологічний аналіз мовних одиниць метафоричних висловлювань; контекстологічний аналіз сенсу метафоричних висловлювань.

Це передбачає проведення концептуального аналізу з метою виявлення концепту-цілі і концепту-джерела, структурування моделі концептуальної структури та визначення специфічності її вербалізації у мові. Концептуальний аналіз у дослідженні проводиться за такою схемою: визначається контекстуальна ситуація, до якої належить концепт-цілі; виокремлюються концептуальні метафори дискурсивних ситуацій як складових концепту-цілі; аналізуються лексичні і стилістичні засоби вербалізації концепту-джерела на позначення концептуальних метафор.

Проведення порівняльного лінгвокультурологічного аналізу мовних одиниць метафоричних висловлювань полягає у виявленні культурологічних, семантичних особливостей лексики метафоричних висловлювань. Метод контекстологічного аналізу сенсу метафоричних висловлювань пов'язаний із теорією контекстної семантики і проводиться з врахуванням фонових знань комунікантів, мовленнєвої ситуації і рольової структури спілкування. Для обґрунтування теоретичних та методологічних засад вивчення концептуальної метафори використовуються загальнонаукові методи: опис, аналіз і синтез.

Матеріалом дослідження слугували дискурсивні контексти метафоричної та неметафоричної актуалізації концепту-цілі, виокремлених із англomовного дискурсу методом вибірки. Дискурсивний контекст актуалізації концепту-цілі – висловлювання, яке містить ім'я концепту, лексему, що репрезентує концепт, і тематичну референтну ситуацію, що розкриває суть концепту буквально та/або метафорично, а також містить індивідуальний досвід комунікантів.

Обговорення

Метафора була популярна ще за часів Аристотеля (The cognitive linguistics reader, 2007) серед поетів та ораторів як «слово вжите у фігуральному значенні». Метафора (від *грец.* перенесення) розглядалась як перенос імені з виду на рід, з роду на вид, або з виду на вид.

Квінтіліан (The cognitive linguistics reader, 2007) вважав, що метафора – подарунок природи, який сприяє тому, щоб жоден предмет не залишився неозначеним.

За Ф. Ніцше (Ницше, 1994) пізнання є метафоричним за своєю суттю, має естетичну природу та не верифікується. Мова утворює потік концептуальних домовленостей, через які у мову додаються нові метафори, які в подальшому стають загальноприйнятими.

А. Вежбицька називає метафору «скороченим порівнянням» (в Теория метафоры, 1990: 142) з відмінними глибинними структурами. Дослідниця відрізняє порівняння (*як*), метафору (*думаю про*) і метафоричне порівняння (*ніби*) (там само: 144).

М. Блек увів поняття «когнітивна метафора», функції якої ширше за експресивні та орнаментальні. На його думку, головна функція метафори – додавання до головного суб'єкта системи «асоціативних імплікацій», які пов'язані з допоміжним суб'єктом (в Теория метафоры, 1990: 167). Саме метафора відбирає і устатковує певні характеристики головного суб'єкта, усуває несуттєві.

П. Рікер підкреслював, що метафора виникає завдяки силі уяви бачити подібне, не зважаючи на існуючі відмінності (в Теория метафоры, 1990), і, як результат, поєднувати ясність думки і повноту образу.

Н. Гудмен вважав, що метафора висвітлює нові факти з різних ракурсів і економить лексичні засоби мови (в Теория метафоры, 1990), висвітлюючи нові категорії предмета. На його думку, усе наше мовлення насичене метафорою.

Дж. Лакофф і М. Джонсон розробили теорію концептуальної (когнітивної) метафори «Метафори, якими ми живемо» (1980). Терміни «концептуальна» або «когнітивна» метафора позначають когнітивний механізм концептуалізації навколишнього світу, а тому можуть використовуватися як взаємозамінні.

Е. Маккормак не поділяв точку зору дослідників стосовно метафоричності мови. Він вважав, що метафора – засіб розширення уявлень про оточуючий світ, який поєднує культуру і мислення (в Теория метафоры, 1990).

Дж. Фокон'є і М. Тернер продовжили розвиток теорії концептуальної метафори, вважали метафору зміщенням ментальних просторів (Мартинюк, 2011).

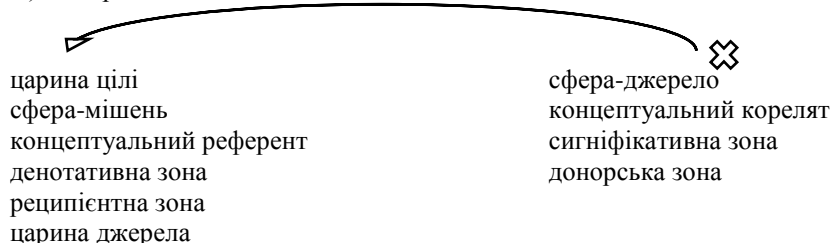
З. Ковечеш розглядав метафору у різних сферах оточуючого світу, вирізняючи концептуальну метафору від метафоричного лінгвістичного виразу (Kövecses, 2002: 5). Наприклад, метафоричний лінгвістичний вираз *Look, how far we've come* репрезентує концептуальну метафору LOVE IS A JOURNEY. У процесі метафоризації відбираються найбільш визначені області джерела для спрощення сприйняття абстрактних понять.

Результати дослідження

За Дж. Лакоффом, когнітивна метафора – спосіб концептуалізації дійсності шляхом тлумачення сутностей певної сфери людського досвіду в термінах сутностей іншої сфери досвіду (Lakoff, 1993). Метафора – когнітивний механізм, який забезпечує мовленнєво-розумову діяльність людини (Мартинюк, 2011: 74). Метафора – «наша повсякденна концептуальна система, в термінах якої ми одночасно думаємо та діємо, (що) є метафоризацією за своєю природою» (Lakoff, 1980: 3).

Когнітивність / концептуальність метафори зумовлена тим фактом, що вона реальність або нейронного, або концептуального рівня (Lakoff, 1993). Когнітивність метафоричного механізму співвідноситься з процесами, які відбуваються на рівні активації нейронних зв'язків. Концептуальність метафоричного механізму співвідноситься з рівнем понятійного мислення людини. Отже, ці два синонімічні терміни актуалізують різні аспекти утворення і функціонування одного й того ж явища, підкреслюючи взаємозв'язок мови і когніції.

Суть метафори (Lakoff, 1993) полягає у тому, що концептуальна структура одного виду пояснює концептуальну структуру іншого виду на основі категоріального зрушення, яке має місце у результаті приписування позначуваному певної «невластивої» для нього ознаки через подібність за аналогією (Мартинюк, 2011: 74). На практиці це має такий вигляд:

time is money
death is departure
love is madness

Наприклад, у виразі *to waste time* час порівнюється із грошима. З речення '*He passed away*' ми розуміємо, що хтось помер. Говорячи '*I am crazy about her*', ми маємо на увазі закоханість. Додатковий контекст для розуміння метафори не потрібен, бо системні відносини між цариною джерела і цариною цілі повністю конвенціоналізовані в контекстуальній системі носіїв мови (Мартинюк, 2011: 74).

Основна функція метафори – позначення у термінах чуттєвого сприйняття «складних розумових просторів», що не можуть бути ідентифіковані органами чуття (там само).

Найпоширенішою є класифікація концептуальних метафор за Дж. Лакоффом (Lakoff, 1980):

1. Конвенціональні метафори заповнюють номінативні концептуальні лакуни шляхом дескриптивного опису феноменів. Образ у складі таких метафор є стертим, що обумовлює втрату ним експресивності. Конвенціональні метафори формують поняттєву систему людини, сприймаються як звичні способи концептуалізації дійсності, що реалізуються у повсякденній мовленнєво-розумовій діяльності. Поділяються за природою царини джерела:

1.1. **Онтологічні** метафори репрезентують нефізичний об'єкт як дещо цілісне і відчутне на дотик. Це спосіб «трактування подій, дій, емоцій, ідей тощо як предметів і речовин». Однією із реалізацій онтологічної метафори є персоніфікація, залежно від характеру царини джерела яка може бути:

1.1.1 *предметної персоніфікації*, наприклад, коли ідеї є об'єктами,

1.1.2 *біоморфної персоніфікації*, наприклад, коли абстрактні комплексні системи є рослинами, вогонь є голодним звірем,

1.1.3 *антропоморфної персоніфікації*, наприклад, коли час є злодієм. Це базова метафора, бо є підґрунтям для притаманного людині способу пізнання об'єктів навколишнього середовища через призму самого себе.

1.2. **Структурні** метафори представляють об'єкт як такий, що складається з інших об'єктів й використовують чітко означений та окреслений у просторі концепт для структурування іншого;

1.3. **Орієнтаційні** метафори мають досвід просторової орієнтації людини у світі, опозиційні протиставлення типу внизу-вгорі, попереду-ззаду тощо.

2. Нові / творчі метафори надають «нове» розуміння нашого досвіду (Мартинюк, 2011).

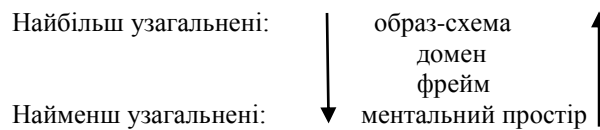
Реалізація метафори відбувається за допомогою метафоричних виразів – мовних структур, що означають певний клас об'єктів, предметів тощо і використовується для характеристики та найменування іншого класу (Мартинюк, 2011: 77).

Механізм метафоризації пояснюється в термінах мапування і являє собою когнітивну операцію накладання концептуальних елементів царини джерела на концептуальні елементи царини цілі, у процесі чого висвітлюються ті ознаки осмислюваного явища, які, з погляду носіїв мови, є суттєвими для його розуміння (там само).

Мапування відбувається через: терміни концептів; ідеалізовані когнітивні моделі (Lakoff, 1987); домени / матриці доменів (Lakoff, Johnson, 1980), організовані на основі образ-схем (Lakoff, 1990, 1993), що забезпечують переструктуризацію царини цілі за принципом царини джерела; фрейми (Lakoff, 1996; Kövecses, 2002), сценарії (Grady, 1997a, b; Musolff, 2006), ментальні простори (Fauconnier, Turner, 2002).

Ковечеш систематизує цей «термінологічний хаос» (Kövecses, 2017: 323) і пропонує «багаторівневий погляд на концептуальну метафору» (там само). Він

виділяє ієрархію концептуальної метафори в залежності від рівня схематичності (уточнення) залучених до метафори концептуальних структур:

Малюнок 1: Ієрархія схематичності концептуальних структур

У спробі впорядкувати функціонування концептуальної системи і її участі у метафоричній концептуалізації картини світу ми погоджуємось з З. Ковечешем (Kövecses, 2017: 337) і виділяємо чотири рівні схематичності (проти конкретності). На найвищому рівні схематичності ми маємо образ-схеми, такі як КОНТЕЙНЕР, ВЕРТИКАЛЬНІСТЬ, СИЛА, ОБ'ЄКТ, ЦІЛИЙ-ЧАСТИНА та багато інших. Це надзвичайно схематичні структури, які виникають із нашого найголовнішого емпіричного досвіду. Ми використовуємо їх, коли стикаємося з абстрактними предметами та подіями; вони є нашими першими провідниками в концептуалізації досвіду. Образ-схеми функціонують як вихідні концепції в надзвичайно загальних концептуальних метафорах, таких як СТАНИ – КОНТЕЙНЕР, ЕМОЦІЇ – СИЛА, ПОДІЇ – ОБ'ЄКТИ, АБСТРАКТНІ КОМПЛЕКСНІ СИСТЕМИ – ОБ'ЄКТИ.

Нижче цього рівня схематичності є домен. Різні домен концептуально підтримуються образ-схемами у тому сенсі, що образ-схеми застосовуються до різних аспектів доменів, які їх характеризують. Ці аспекти, по суті, є поняттями, які належать до матриці предметної області, наприклад, пов'язаної з БУДІВНИЦТВОМ. Отже, область БУДІВНИЦТВА має аспекти ПРОСТОРОВОГО ОБ'ЄКТУ, РУХОВОЇ СТРУКТУРИ, ГОРИЗОНТАЛЬНОГО та ВЕРТИКАЛЬНОГО ПОДОВЖЕННЯ тощо. Домен являє собою дуже схематичний досвід з набором аспектів, організованих у значуще ціле. Домен служать джерелами в таких концептуальних метафорах, як РОЗУМ — ЦЕ ТІЛО, СКЛАДНІ АБСТРАКТНІ СИСТЕМИ — БУДІВЛІ, ЕМОЦІЇ — ПРИРОДНІ СИЛИ, ЧАС — РУХ тощо. Ці концептуальні метафори характеризуються більш конкретним змістом досвіду, ніж ті, що використовують виключно образ-схеми.

На наступному рівні «вниз» ми маємо фрейми. Фрейми додатково розробляють різні аспекти доменів. Наприклад, фрейм БУДІВНИЦТВО (як процес) розробляє аспект КОНСТРУКЦІЇ домену БУДІВНИЦТВО, а фрейм (ФІЗИЧНА) ПІДТРИМКА розробляє аспект СТРУКТУРИ в домені БУДІВНИЦТВО. Різні аспекти доменів складаються з кількох окремих елементів, які в термінології семантики фрейму називаються «елементами фрейму». Іншими словами, фрейми складаються з різних наборів елементів фрейму, тобто наборів сутностей і відносин. Концептуальні метафори, які чітко базуються на фреймах, включають ЛЮБОВ — ВОГОНЬ, ЗНАННЯ — БАЧИТЬ, РОЗУМІННЯ — ХІТАТИ, ГНІВ — ГАРЯЧА РІДИНА В КОНТЕЙНЕРІ, ПРИЙНЯТИ — КОВТАТИ, МОРАЛЬ — ФІЗИЧНА СИЛА та багато інших.

На наступному рівні схематичності у певній комунікативній ситуації метафоричний вираз отримує найбільш специфічну інформацію, що переходить з досвідом і в більшому ступені залежить від лінгвокультурного світосприйняття особистості, що, у свою чергу, зумовлюється рівнем її виховання, соціальним станом, приналежністю до тієї або іншої культури, віросповідання та інше.

Висновки та перспективи

Метафора – одна із головних ментальних операцій, спосіб пізнання, категоризації, концептуалізації оцінки і пояснення світу. Це результат взаємодії мови, мислення і культури. Метафора – когнітивний засіб, який дозволяє

представити абстрактний складний для осмислення концепт через інший більш емпірично досліджений концепт.

Когнітивно-лінгвістичний погляд на метафору працює на трьох рівнях: надіндивідуальному, індивідуальному і субіндивідуальному. Надіндивідуальний рівень відповідає тому, як дана мова і культура відображає деконтекстуалізовані метафоричні закономірності, співвідноситься з рівнем доменів і фреймів.

Індивідуальний рівень відповідає метафоричній когнітивній системі, що використовується окремими носіями мови, співвідноситься з використанням психічних процесів у ментальному просторі (сценарій, за Musolff, 2006), коли універсальні аспекти значення метафоричного виразу у певній комунікативній ситуації містить найбільш специфічну інформацію, що переходить з досвідом.

Субіндивідуальний рівень відповідає універсальним аспектам різного роду втілення, відповідає рівню образ-схем, узагальнюючі моделі яких допомагають пояснювати значення абстрактних понять. Концептуальні метафори пов'язують абстрактні поняття з фізичними (заснованими на сприйнятті), в результаті чого концептуальна система стає втіленою, наскрізь заснованою на сприйнятті.

Таким чином, концепти складаються з метафоричних структур, які ми маємо в довготривалій пам'яті і які забезпечують концептуальний субстрат значення загалом і значення в конкретній мові зокрема. Образ-схеми, домени та фрейми, разом узяті, становлять зміст концептів, який отримує емоційне забарвлення в ментальному просторі кожного окремого носія мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дойчик, 2013 – Дойчик О. Я. Концептуальна метафора в ідіостилі Джуліана Барнса: поетико-когнітивний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2013. Вип. 73. С. 32 – 37.
- Кравець, 2018 – Кравець Л. В. Метафора. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=66695 (дата перегляду: 06.05.2022)
- Мартинюк, 2011 – Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
- Ницше, 1994 – Ницше Ф. Об истине и лжи во вненравственном смысле. Избранные произведения в 3 т. Т. 3. Сост. А. А. Жаровский. М.: REELBOOK, 1994. С. 254–265.
- Приходченко, 2017 – Приходченко О. О. Концептуалізація опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ в готичній картині світу (на матеріалі англійськомовних романів про вампірів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2017. 267 с.
- Серебрянська, 2018 – Серебрянська І. М. Освіта в Україні: спостереження крізь призму мовної картини світу : монографія. Харків, 2018. 391 с.
- Теория метафоры, 1990 – Теория метафоры: сборник. Пер. с англ., фр, нем., исп., пол. яз. Сост. Н. Д. Арутюнова. М.: Прогресс, 1990. 512 с.
- Fauconnier, Turner, 2002 – Fauconnier G., Turner M. The way we think. New York: Basic Books, 2002. 464 p.
- Grady, 1997b – Grady J. THEORIES ARE BUILDING revisited. *Cognitive linguistics.* 1997. 8 (4). pp. 267–290.
- Grady, 1997a – Grady J. Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes. PhD dissertation. University of California at Berkeley, 1997. 299 p.
- Kövecses, 2002 – Kövecses Z. Metaphor. A practical Introduction. Oxford University Press, 2002. 285 p.
- Kövecses, 2017 – Kövecses Z. Levels of metaphor. *Cognitive Linguistics.* 2017. 28 (2). P. 321-347.
- Lakoff, 1980 – Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. The University of Chicago Press, Chicago, 1980. 242 p.

- Lakoff, 1987 – *Lakoff G.* Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind. Chicago: The University of Chicago Press, 1987. 632 p.
- Lakoff, 1990 – *Lakoff G.* The invariance hypothesis. Is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics*. 1990. 2 (1). P. 39-74.
- Lakoff, 1993 – *Lakoff G.* The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony, ed., *Metaphor and thought*. New York: Cambridge University Press, 1993. P. 202 – 251.
- Lakoff, 1996 – *Lakoff G.* Moral politics. Chicago: The University of Chicago Press, 1996. 512 p.
- Musolff, 2006 – *Musolff A.* Metaphor scenarios in public discourse. *Metaphor and symbol*. 2006. 21 (1). P. 23 – 38.
- The cognitive linguistics reader, 2007 – Evans V., ed., *The cognitive linguistics reader*. London, Oakville, 2007. 974 p.

REFERENCES

- Doichyk, 2013 – *Doichyk O. Ya.* (2013). Kontseptualna metafora v idiostyli Dzhuliana Barnsa: poetyko-kohnityvnyi analiz. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov. 2013. Vyp. 73. pp. 32–37.
- Kravets, 2018 – *Kravets L. V.* (2018) Metafora. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versii (onlain). Avialable at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=66695 (data perehliadu: 06.05.2022)
- Martyniuk, 2011 – *Martyniuk A. P.* (2011). Slovyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky. KhNU imeni V. N. Karazina, 2011. 196 s.
- Nytsshe, 1994 – *Nytsshe F.* (1994). Ob ystnye y lzhy vo vnenravstvennom smysle. Yzbrannyye proyzvedeniya v 3 t. T. 3. Sost. A. A. Zharovskiy. M.: REELBOOK, 1994. S. 254–265.
- Prykhodchenko, 2017 – *Prykhodchenko O. O.* (2017) Kontseptualizatsiia oppozytsii ZhYTTIa – SMERT v hotychnii kartyni svitu (na materialii anhliiskomovnykh romaniv pro vampiriv): dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 «Hermanski movy». Zaporizhzhia, 2017. 267 s.
- Serebrianska, 2018 – *Serebrianska I. M.* (2018). Osvita v Ukraini: sposterezhennia kriz pryzmu movnoi kartyny svitu : monohrafiia. Kharkiv, 2018. 391 s.
- Teoriia metafory, 1990 – *Teoriia metafory: sbornyk*. Per. s anhli., fr, nem., ysp., pol. yaz. Sost. N. D. Arutiunova. M.: Prohress, 1990. 512 s.
- Fauconnier, Turner, 2002 – *Fauconnier G., Turner M.* *The way we think*. New York: Basic Books, 2002. 464 p.
- Grady, 1997b – *Grady J.* THEORIES ARE BUILDING revisited. *Cognitive linguistics*. 1997. 8 (4). P. 267 – 290.
- Grady, 1997a – *Grady J.* Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes. PhD dissertation. University of California at Berkeley, 1997. 299 p.
- Kövecses, 2002 – *Kövecses Z.* (2002). Metaphor. A practical Introduction. Oxford University Press, 2002. 285 p.
- Kövecses, 2017 – *Kövecses Z.* (2017). Levels of metaphor. *Cognitive Linguistics*. 2017. 28 (2). pp. 321–347.
- Lakoff, 1980 – *Lakoff G., Johnson M.* Metaphors we live by. The University of Chicago Press, Chicago, 1980. 242 p.
- Lakoff, 1987 – *Lakoff G.* (1987). Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind. Chicago: The University of Chicago Press, 1987. 632 p.
- Lakoff, 1990 – *Lakoff G.* The invariance hypothesis. Is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics*. 1990. 2 (1). pp. 39–74.
- Lakoff, 1993 – *Lakoff G.* (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony, ed., *Metaphor and thought*. New York: Cambridge University Press, 1993. pp. 202–251.

- Lakoff, 1996 – *Lakoff G.* (1996). *Moral politics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1996. 512 p.
- Musolff, 2006 – *Musolff A.* (2006). Metaphor scenarios in public discourse. *Metaphor and symbol*. 2006. 21 (1). pp. 23–38.
- The cognitive linguistics reader, 2007 – Evans V., ed., *The cognitive linguistics reader*. London, Oakville, 2007. 974 p.

Received: 26 February, 2022

**ТЕМАТИКА КОРОНАВІРУСУ
В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ
ЛІТЕРАТУРНОЇ ПЛАТФОРМИ E-STORIES.DE**

Морозова Людмила,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID ID 0000-0001-5142-2914

Горлівський інститут іноземних мов

ДЗВО «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Василя Першина 24, 84511, м.Бахмут, Донецька обл., Україна

morosova2017@gmail.com

Дотепер німецькомовні електронні короткі оповідання, розміщені на літературній платформі e-Stories.de і присвячені тематиці коронавірусу, не були матеріалом спеціального дослідження щодо їхнього проблемно-тематичного рівня та/або щодо їхньої жанрової специфіки. Ця стаття має на меті встановити особливості висвітлення теми Covid-19 у німецькомовних електронних коротких оповіданнях, розміщених на літературній платформі e-Stories.de. шляхом аналізу проблемно-тематичного рівня творів «Der barmherzige Samariter» С. Брауер, «Der ewige Patient» І. Хіді, «Querdenker» К. Вінера, «Die Corona-Impfbefürwörter...» Б. Вальднер.

Зважаючи на літературну платформу як одну зі специфічних форм існування мережевої літератури у нашій роботі було детально охарактеризовано структуру літературної платформи e-Stories.de., заснованої у 1999 р. Йоргом Швабом, та визначено її роль у новітньому літературному Інтернет-дискурсі. Було встановлено, що літературна платформа e-Stories.de. поєднує риси електронної бібліотеки, що розміщує твори сучасних авторів різних країн і дає змогу читачам ознайомитися з ними, з можливостями віртуальної комунікації між авторами та читачами, тобто аналогом авторського літературного проекту, такий синтез форм існування мережевої літератури є ефективною формою існування літературного Інтернет-дискурсу.

У статті було здійснено спробу жанрового аналізу електронного короткого оповідання, було обґрунтовано думку про те, що електронне коротке оповідання є типологічним різновидом короткого оповідання класичної друкованої літератури з Інтернетом як специфічною формою його існування та з власною концепцією адресата (інтерактивний поліадресат).

Було встановлено, що змістова складова проаналізованих електронних коротких оповідань характеризується спільністю тематики, а саме соціальне життя у Німеччині часів пандемії коронавірусу, та відмінностями порушеної проблематики, що спричинено індивідуально-авторськими стильовими особливостями. Автори проаналізованих нами оповідань, відтворюють різні проблемні ситуації, порушують комплекс переважно соціо-культурних, філософських та морально-етичних проблем часів пандемії коронавірусу, як-то: відносини між лікарем та пацієнтом, вакцинація проти Covid-19, обмежувальні заходи у часи пандемії, рух «інакомислячих» (Querdenker) тощо.

Ключові слова: онлайн-література, літературна платформа, електронне коротке оповідання, проблемно-тематичний рівень твору, тематика, проблематика, літературний інтернет-дискурс.

CORONAVIRUS TOPIC IN GERMAN-LANGUAGE ELECTRONIC SHORT STORIES OF E-STORIES.DE LITERARY PLATFORM

Morozova Lyudmila,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID ID 0000-0001-5142-2914

Horlivka Institute for Foreign Languages, Donbass State Pedagogical University

24 Vasyl Pershyn St., 84511, Bakhmut, Donetsk Region, Ukraine

morosova2017@gmail.com

Abstract. *German-language electronic short stories have been published on e-Stories.de literary platform and devoted to the subject of coronavirus have not been a subject of special research either on their problem-thematic level or their genre specificity so far. This article aims to define the features of Covid-19 topic in German-language electronic short stories posted on the e-Stories.de. literary platform with the help of problem-thematic level analysis of «Der barmherzige Samariter» Brauer S., «Der ewige Patient» Hidy I., «Querdenker» Wiener K., «Die Corona-Impfbefürwörter....» Waldner B.*

Considering the literary platform as one of the specific forms for online literature existence, the e-Stories.de literary platform structure was described in our work in detail. Also, we have defined its role in the latest literary Internet discourse as it was founded in 1999 by Jörg Schwab. The literary platform e-Stories.de. combines features of an electronic library which stores works by modern authors from different countries and allows readers to get acquainted with them. Visitors have an opportunity to see virtual communication possibilities between authors and readers, to observe so called synthesis of online literature forms that is an effective way for literary Internet discourse existence.

The genre analysis of electronic short stories has been offered in this article. Further it was substantiated that short e-stories are a typological variant of short stories of classical printed literature along with the Internet as its specific form of existence and its own concept of addressee (interactive polyaddressee).

Subsequently the content component of the analyzed electronic short stories is characterized by both common themes, namely social life of the coronavirus pandemic, and differences of the considered issues that is caused due to individual authorial stylistic features. The authors of the stories we analyzed, reproduce various problematic situations, violate complex of socio-cultural, philosophical, moral and ethical issues of the coronavirus pandemic, such as: doctor-patient relationship, vaccination against Covid-19, restrictive measures during the pandemic, movement "Dissidents" (Querdenker), etc.

Keywords: *online literature, literary platform, electronic short story, problem-thematic level of the work, subject, issue, literary Internet discourse.*

За останні три роки світ пережив бурхливі події, пов'язані з поширенням Covid-19, що торкнулося кожного: знайомі тяжко хворіли, близькі вмирали без належної медичної допомоги, держави намагалися зупинити пандемію часто за рахунок заходів, малозрозумілих широкому загалу, що врешті-решт спричинило масові демонстрації протесту проти карантинних обмежень у різних країнах світу. Обурювалися і діячі культури, насамперед через заборону масових заходів, як-то відвідини кінотеатрів або концертів, адже це позбавляло їх не тільки заробітку, а й прямого контакту з поціновувачами їхнього мистецтва, яких вони сприймали як співтворців. Митці слова змогли швидко пристосуватися до цих нових умов, тому що вже мали «віртуальну заміну» - мережеву літературу, де можна було безкоштовно, й, що важливо, без цензури, оприлюднювати свої твори на злободенні теми, відкрито висловлюватися щодо актуальних подій соціального життя та дискутувати з цього приводу з читачами. Тож не дивно, що саме літературні платформи на певний час уподібнилися літературним салонам, стали віртуальними посередниками в комунікації авторів та читачів.

Перші спроби осмислення природи мережевої літератури, її відмінностей від друкованої літератури, її ознак, форм її існування тощо відомі з кінця ХХ - початку ХХІ ст. (Завадський, 2006), (Завадський, 2009), (Бехта, Доскоч, 2016), (Дербеньова, 2013), (Захарченко, 2009), (Чередник, 2017), пізніше до них додалися розвідки щодо авторства, відносин між автором і читачем мережевої літератури (Драпак, 2015), щодо жанрів (Горошко, Землякова, 2011), (Хесс-Лютіх, 2005) тощо. Проте дотепер німецькомовні електронні короткі оповідання, розміщені на літературній платформі e-Stories.de і присвячені тематиці коронавірусу, не були матеріалом спеціального дослідження, що дає підстави вважати обрану нами тему дослідження актуальною.

При цьому ми маємо на меті охарактеризувати предметно-тематичний рівень німецькомовних електронних коротких оповідань шляхом аналізу порушених у них тем, проблемних ситуацій і проблемних питань. При цьому ми враховуватимемо результати наших спостережень щодо структури літературної платформи e-Stories.de та її місця у новітньому літературному Інтернет-дискурсі та запропонуємо наші міркування щодо жанрової природи електронного короткого оповідання. Об'єктом нашого дослідження постають розміщені на літературній платформі e-Stories.de німецькомовні електронні короткі оповідання «Der barmherzige Samariter» («Милосердний самарянин») С. Брауер, «Querdenker» («Інакомислячі») К. Вінера, «Die Corona-Impfbefürwörter...» («Прихильник вакцинації від коронавірусу...») Б. Вальднер та «Der ewige Patient» («Вічний пацієнт») І. Хіді, в яких висвітлюються різноманітні аспекти соціального життя Німеччини часів пандемії коронавірусу. Предметом нашого дослідження є проблемно-тематичний рівень вищезгаданих німецькомовних електронних коротких оповідань.

При проведенні нашого дослідження було застосовано комплекс літературознавчих методів, зокрема: історико-генетичний метод для встановлення зв'язку творів з історичним часом та соціальною ситуацією, а також з сучасним літературним процесом; типологічний метод для встановлення жанрових ознак німецькомовних електронних коротких оповідань; частково структурно-семантичний метод, зважаючи на здійснений нами аналіз проблемно-тематичного рівня вищезгаданих німецькомовних електронних коротких оповідань, а саме аналіз порушених у творах проблемних ситуацій та проблемних питань (Мірошниченко, Ніколенко, Маранцман, 2004).

Серед наявних на сьогодні форм існування мережевої літератури як напр., електронна бібліотека, веб-сторінка письменника, літературний проект, літературний конкурс, літературний блог тощо, особливе місце посідає літературна платформа e-Stories.de, заснована 14 вересня 1999 р. Йоргом Швабом. Її девізом є «Мова об'єднує – людей та культури» («Sprache verbindet - Menschen und Kulturen»), оскільки своїм основним завданням Йорг Шваб вважає посередництво через ознайомлення з культурними цінностями у встановленні прямих контактів між людьми поза їхньою віковою, статевою або етнічною приналежністю та налагодження порозуміння і дружніх стосунків між людьми (Schwab Jörg, 2022).

Успішна діяльність цієї літературної платформи на теренах Німеччини спричинила її вихід на міжнародний рівень у квітні 2004 року, коли вона повністю інтегрувалася у e-Stories.de. Завдяки цьому автори з більше ніж 100 країн отримали можливість оприлюднювати електронні короткі оповідання та вірші сімома мовами, наразі на цій літературній платформі розміщено близько 130.000 творів.

Ця літературна платформа структурована за такими рубриками, як: «Куточок для читання» («Leseecke»), «Автори» («Autoren»), «Спільнота» («Community»), «Поро нас» («Über uns»), «Контакти» («Kontakt»).

У рубриці «Куточок для читання» («Leseecke») можна знайомитися з презентованими на літературній платформі творами, як-то: короткі оповідання, вірші, радіовистави, описи подорожей, книги авторів літературної платформи тощо.

Рубрика «Автори» («Autoren») містить алфавітний покажчик авторів цієї літературної платформи, анкету для онлайн-реєстрації авторів-новачків, поради для авторів книжок, платний сервіс з редагування художніх творів і кваліфікаційних

робіт, посилання на товариство членів цієї літературної платформи з можливістю онлайн-реєстрації в ньому.

З рубрики «Спільнота» («Community») можна дізнатися останні новини щодо літературної платформи e-Stories.de., напр. щодо різноманітних заходів для авторів і читачів та їхніх строків, можна розмістити свою історію взаємодії з цією літературною платформою, також можна побачити інтерактивну мапу світу, де позначені країни її авторів.

Рубрики «Поро нас» («Über uns») та «Контакти» («Kontakt») є типовими для інтернет-ресурсів, в них міститься інформація щодо засновників літературної платформи e-Stories.de, їхні контакти, можливості для спонсорювання платформи тощо.

Безсумнівними перевагами для авторів цієї літературної платформи є:

- безкоштовність публікації;
- відсутність вимог щодо професійної літературної освіти;
- відсутність цензури;
- можливість вільного контакту з читачами та іншими авторами, що, крім іншого, сприяє вдосконаленню літературної майстерності.

Літературна платформа e-Stories.de пропонує своїм користувачам перехресну змістову рубрикацію творів:

- по-перше, всі твори поділені на 2 групи за жанровою приналежністю – вірші та короткі оповідання;
- по-друге, вони впорядковані відповідно до заявленої автором тематики, так серед коротких оповідань вирізняють 68 тематичних блоків, як напр. «Пригоди» (Abenteuer), «Автобіографічне» (Autobiographisches), «Література для дітей та молоді» (Kinder-und Jugendliteratur), «Корона/Ковід (SARS – Cov-2)» (Corona/Covid (SARS – Cov-2) тощо.

Основними формами оцінки оприлюдненого твору виступають читачькі коментарі до нього, розміщені після тексту твору, та їхня кількість, що відображається на домашній сторінці літературної платформи.

Крім коментаря, читачам дається можливість виставити оцінку за типовою для німецької школи шкалою від 1 до 6 з підказкою для іноземців, які мають інші системи оцінювання в школі, що «6» – «погано», «1» – «дуже добре».

Слід вказати, що коментарі доступні для читачів, зареєстрованих як члени товариства цієї літературної платформи, що дає змогу уникнути необґрунтованих, немотивованих оцінок твору та запобігти беззмістовним дискусіям щодо нього в мережі, що є безсумнівною перевагою для авторів.

Отже, літературна платформа e-Stories.de. є, з одного боку, електронною бібліотекою, що розміщує твори сучасних авторів різних країн і дає змогу читачам ознайомитися з ними. З іншого боку, вона, подібно до літературного блогу або літературного проекту, уможливує віртуальну комунікацію між автором та читачем і є таким чином ефективною формою існування літературного Інтернет-дискурсу.

Як ми вказали вище, на цій літературній платформі представлені два жанрові різновиди творів, серед яких нас зацікавило електронне коротке оповідання, яке ми вважаємо жанровою формою короткого оповідання класичної літератури з Інтернет-дискурсом як специфічною сферою його існування. З огляду на особливості сприймання жанр електронного короткого оповідання характеризується наявністю певної концепції адресата, на нашу думку, мова йде про типового для художньої літератури поліадресата з такими рисами, як:

- сталий інтерес до художньої літератури взагалі та до новітньої інтернет-літератури зокрема.
- Систематичне відвідування літературних сайтів, веб-сторінок письменників, участь у літературних проектах тощо.
- Наявність літературної освіти, щонайменше на рівні шкільної програми, що дає змогу автору викликати у читача «пам'ять жанру», згідно з якою ще до прочитання твору його читач, відповідно до авторського жанрового визначення, у

нашому випадку короткого оповідання, може здогадатися, що він читатиме оповідь про одну подію з життя героя, хронотопічно обмежену, фрагментарну тощо.

- Завдяки Інтернету читач має можливість безпосереднього контакту з автором щодо його твору, що може спонукати автора до певних змін у творі відповідно до читацьких уподобань або написати його продовження, тобто читач стає «активним», можна сказати «інтерактивним», реципієнтом твору, що властиво постмодерній літературі в принципі.

У змістовому плані проаналізовані нами електронні короткі оповідання характеризуються спільною тематикою – соціальним життям у Німеччині часів пандемії коронавірусу, адже саме ця хвороба та спричинені нею зміни в усіх без перебільшення сферах людського життя стала їхньою художньою реальністю. Також їм притаманний синтез різних родових начал, тобто тут органічно поєднані смисли епічного, ліричного та драматичного родів, що, крім іншого, дає змогу автору створити багатогранну концепцію літературного героя, нашого сучасника, який живе в об'єктивній реальності, рефлектує щодо себе в неї та бореться з тим у цій реальності, що стоїть на заваді його щастю.

Різняться ж ці твори своєю проблематикою, естетичним пафосом, особливостями відтворення художнього світу та структурно-композиційною побудовою, тобто тими складовими змістової форми, що прямо співвідносяться з унікальним, індивідуально-творчим началом автора кожного твору. З іншого боку, саме варіації такого роду дають підстави говорити про наявність окремих жанрових форм електронних коротких оповідань з тематикою коронавірусу.

Як ми зазначили вище, обрані нами для проблемно-тематичного аналізу електронні короткі оповідання мають спільну тематику, однак у них порушується низка різного роду проблем, що були спричинені або актуалізовані цією пандемією. Однією з таких моральних проблем є відносини між лікарем та пацієнтом, чому присвячено електронне коротке оповідання С. Брауер «Милосердний самарянин» («Der barmherzige Samariter»). На початку цього твору описано повсякдення лікарні, де працював головний герой, лікар Анжело, і де головним принципом роботи було прийняти якомога більше пацієнтів у найкоротший час «Möglichst viele Patienten in größtmöglich kurzer Zeit abarbeiten, das war die Realität» (Brauer, 2020). Ніхто не показував тут своїм пацієнтам співчуття та сердечність, бо для цього не було часу та за це не платили: «Mitgefühl und Herzenswärme waren hier im Krankenhaus nicht gefragt. Dazu fehlte die Zeit. Dafür wurde nicht gezahlt» (Brauer, 2020). Цю прагматичну модель відносин між лікарем і пацієнтом Анжело сприймав болісно, адже він вважав себе благословеним, бо як лікар мав допомагати людям: «Wie naiv er gewesen war, zu glauben, er könne ein Segen für die Menschheit sein, wenn er im weißen Kittel seinen Dienst tat» (Brauer, 2020).

Це внутрішнє протиріччя між панівним у лікарні байдужим ставленням до пацієнтів та піднесеним, дещо пафосним сприйняттям Анжело свого покликання як лікаря поглибилося під час пандемії коронавірусу, коли пацієнти шукали у нього як у лікаря допомоги, а кисневих апаратів не вистачало, наявні ж давали двом пацієнтам по черзі: «Menschen mit Atemnot blickten hilfeschend in seine Richtung. Nun gingen auch die Beatmungsgeräte aus und die vorhandenen wurden zwischen zwei Betten geschoben, um den Menschen dort abwechselnd ein bisschen Luft zukommen zu lassen» (Brauer, 2020). Вочевидь, авторка твору торкається і соціально значущої проблеми нестачі медичного обладнання, яка загострилася в часи пандемії коронавірусу.

Ще однією етичною проблемою для лікаря Анжело стає наказ «згори» рятувати життя тим пацієнтам, хто має шанс вижити: «Der Befehl von Oben, die hoffnungslosen Fälle auszusortieren um den anderen, die noch eine Chance hatten, ein Leben nach Corvit-19 zu geben, ging über seine Kräfte» (Brauer, 2020). Зрозуміло, що така ситуація є неприпустимою для лікаря, професійний та моральний обов'язок якого рятувати життя будь-кого, хто потребує допомоги. (Brauer, 2020).

Неочікуваним виходом з такої патової ситуації для Анжело стала його хвороба на ковід, при цьому замість відчаю та страху він радів з того, що нарешті зможе

допомогти невиліковно хворим, показавши їм свою любов: «Der Druck und die Belastung der letzten Wochen fielen von dem jungen Mann ab und statt Verzweiflung und Angst machte sich eine tiefe Freude in seinem Innern breit. Er riss sich lachend die Schutzbekleidung vom Körper, wusch sich und machte sich auf den Weg zu den hoffnungslosen Fällen. Die Liebe zu diesen Menschen trieb ihn» (Brauer, 2020).

Тому в фіналі оповідання Анжело втішає вмираючого Фернандо, говорячи про любов Бога до нього та обіцяючи йому звільнення від страждань та свою підтримку в цей момент: «Der Arzt sah seinem Patienten voller Herzensgüte in die Augen: „Du bist nicht allein, Jesus liebt dich und in kurzer Zeit wird er dich von deinem Leiden befreien. Ich bleibe hier und halte deine Hand.“ Er richtete Fernando auf und wiegte ihn in den Armen, küsste und tröstete ihn, wie eine Mutter ihr krankes Kind» (Brauer, 2020). Ця щира турбота та людяність з боку лікаря пом'якшує трагічність зображеної у творі смерті від Covid-19, напевно тому авторка і показала, як світилося від щастя обличчя вмираючого Фернандо: «Und ein glückliches Leuchten lag auf den Zügen des Sterbenden» (Brauer, 2020).

До заявленої у заголовку цього оповідання ремінісценції на біблійну історію про милосердного самарянина відсилає опис самотності ковід-хворих, які особливо важко сприймали відсутність фізичного контакту з близькими, а цей їхній стан важко переносив і лікар Анжело: «Es vergingen noch weitere Tage und die Einsamkeit der Patienten, die keine Besuche empfangen und keinen körperlichen Kontakt haben durften, konnte er nicht mehr ertragen» (Brauer, 2020). Як і в біблійній притчі, тут мовиться про моральну і певним чином філософську проблему «Хто є для нас близьким?», як і в Біблії, авторка твору вважає близькою не кровного родича, а ту людину, яка безкорисливо підтримує у важку хвилину.

Таким чином, С. Брауер зображає різні проблемні ситуації у відносинах лікаря з пацієнтами, в усіх таких ситуаціях головний герой оповідання лікар Анжело постає як носій вічних людських цінностей – співчуття, милосердя, безкорисливості, готовності допомогти нужденному, що відповідає рисам милосердного самарянина з біблійної притчі. Саме він стає по-справжньому близьким своїм пацієнтам, коли вони не мають фізичного контакту зі своїми рідними та друзями, лікує їх своєю любов'ю, тобто, як на проблемно-тематичному, так і на ідейному рівні є збіг з вищезгаданою біблійною притчею.

Отже, в електронному короткому оповіданні С. Брауер «Милосердний самарянин» домінує соціо-культурна проблематика, адже тут детально описується повсякдення лікарні та лікарів часів пандемії коронавірусу, також авторка порушує комплекс морально-етичних, соціальних та філософських проблем, як-то: гуманність і милосердя у ставленні лікаря до пацієнта, відсутність необхідного медичного обладнання, фізична та душевна близькість лікаря до пацієнта тощо.

По-іншому, очима пацієнта, відносини між лікарем і хворим відтворені в електронному короткому оповіданні «Вічний пацієнт» („Der ewige Patient“) І. Хіді, поштовхом до написання якого стало 400-річчя від дня народження відомого французького драматурга Ж.-Б. Мольєра, яке святкувалося 15 січня 2022 р. По суті це оповідання є авторською інтерпретацією всесвітньовідомої комедії Ж.-Б. Мольєра «Удаваний хворий», що, як відомо, містить кумедну й в той же час приховану критику тогочасної медицини та жадібних, корисливих лікарів: «Molière gelingt eine amüsante wie hintergründige Kritik an die Medizin und der geldgierigen Ärzteschaft seiner Zeit» (Hidy, 2020). І. Хіді називає п'єсу осудом тих лікарів, хто демонструє по відношенню до пацієнтів зарозумілість і пиху, що є актуальним і сьогодні: «Eine Rüge die, insofern sie Standesdünkel und Arroganz gegenüber den Patienten betrifft, auch noch heute aktuell ist» (Hidy, 2020).

Проблемна ситуація сліпої довіри пацієнта своєму лікарю тут виникає через Пургона, корисливого, жадібного, безсоромного лікаря, який зловживає сліпою вірою Аргана в хворобу, його бажанням одужати та його слухняністю, тому й призначає йому сумнівне лікування за завищеними цінами: «Sein Arzt Purgon weiß diesen Umstand geschäftstüchtig auszunutzen. Er verschreibt seinem gefügigen Klienten

fragwürdige Behandlungen zu weit übersteuerten Preisen. Geduldig befolgt Argan als ewiger Patient, alle Anordnungen seines Arztes und führt sie genauestens aus» (Hidy, 2020). Ж.-Б. Мольєр іронізує з таких лікарів, як Пургон, вустами Бєральда, брата пана Аргана, коли той зазначає, що дотепер всі хворі всупереч лікарям виживали завдяки своєму доброму здоров'ю: «Ein Gedanke der im Stück auftaucht, wenn Beralde über seinen Bruders Argan sagt, dass jener bislang nur wegen seiner guten Gesundheit die Ärzte überlebt habe» [(Hidy, 2020). Вочевидь, він закликає своїх читачів не уподібнюватися головному герою, не бути удаваним хворим, якого обманюватимуть корисливі та жадібні лікарі, що, до речі, співвідноситься з мольєрівським баченням комедії як засобу перевиховання людей: «Molière bezeichnet es als die Aufgabe der Komödie „die Menschen durch Unterhaltung zu verbessern.“ (Hidy, 2020). Ця ситуація стосується морально-етичної проблематики, коли заперечуються сліпа довіра пацієнта та зловживання нею з боку лікаря.

Також у цьому творі представлена ще одна проблемна ситуація як можлива відповідь на те, чому є такі лікарі, як Пургон. Мова йде про випускний екзамен на лікарському факультеті, під час якого ті, хто його складав, мали відповідати на всі питання однаково, тобто що всі хвороби мають лікуватися трьома способами: «Clysterium donare, Postea seignare, Ensuite purgare. (Klistieren, aderlassen, abführen.)» (Hidy, 2020). Така відповідь сприймалася професорами як правильна, тож екзамен був успішно складений, кандидат отримав капелюх як атрибут докторського ступеня та дозвіл чистити, пускати кров, колоти, різати, відокремлювати та безкарно вбивати, де йому заманеться: «Der Vorsitzende setzt ihm den Doktorhut auf und erteilt ihm feierlich die Ermächtigung: Purgandi, Seignandi, Percandi, Taillandi, Coupandi Et occidendi Impune per totam terram. Er darf von nun an getrost purgieren, zur Ader lassen, stechen, schneiden, trennen und ungestraft morden wo immer es ihm beliebt mag» (Hidy, 2020). Тож, у цьому випадку порушується соціально значуща проблема медичинської освіти, яка має не тільки навчити грамотному лікуванню, а й висвітлити етичний бік відносин між лікарем та пацієнтом, що не втратило своєї актуальності дотепер..

Отже, в електронному короткому оповіданні „Der ewige Patient“ («Вічний пацієнт») І.Хіді порушено морально-етичні проблеми у відносинах між лікарем та пацієнтом та соціальні проблеми медичної освіти як першопричину негативних відносин пацієнта та лікаря. Змістова складова цього оповідання дає підстави віднести його швидше до літературної критики, ніж до художньої літератури, адже в ньому поєднані складові літературної рецензії (аналіз комедії Ж.-Б. Мольєра «Удаваний хворий» та його оцінка) та літературного портрету Ж.-Б. Мольєра (опис особистого життя та характеристика творчого життя французького письменника), тож можна говорити про певний жанровий різновид електронного короткого оповідання з елементами літературної критики .

Пандемія коронавірусу увиразнила й такі соціально значущі проблеми, як відсутність критичного та аналітичного мислення серед звичайних громадян та неповажне, нетолерантне ставлення до думки іншого, що в своєму електронному короткому оповіданні «Інакомислячі» («Querdenker») порушив К. Вінер. Власне сама його назва пов'язана з неологізмом «Querdenker» на позначення тих, хто заперечує існування коронавірусу та виступає проти обмежувальних заходів, проти карантину, носіння масок тощо.

Персоніфікований герой-розповідач цього твору – звичайний інженер-будівельник, який опікується безпекою помешкань і по роботі зустрічав людей, які нехтують своєю безпекою. Своєю легковажністю і недовірою до думки фахівців, на його погляд, люди показують навіть в умовах прямої загрози життю, коли експерти з боєприпасів проводять евакуацію через знайдену бомбу: «Ähnlich verhält es sich bei Evakuierungsmaßnahmen nach einem Bombenfund, Auch da gibt es immer wieder Menschen, die den Kampfmittelexperten nicht trauen und die Gefahr mißachten» (Wiener, 2020). Вочевидь порушується проблема недовіри людей до думки фахівців, коли

люди не здатні аналізувати та критично осмислювати їхню інформацію, довіряючи бездоказовим, але зрозумілим та привабливим для них «теоріям».

«Інакомислячих» він характеризує як «стурбованих громадян» («besorgte Bürger»), його ж «турбують» правоекстремістські символи на їхніх мітингах, як-то: імперські військові прапори, картонні фігури людей у тюремному одязі та навіть манекени шибениць: «Auch ich bin besorgt. Vor allem ist das aber der Fall, wenn ich die Symbole sehe, die von rechtsextremen Randalierern auf den Kundgebungen der Querdenker vorangetragen werden: Reichskriegsflagge, Pappschilder von Menschen in Sträflingskleidung und Galgenatrappen» (Wiener, 2020)

Герой-розповідач розцінює такі факти як своєрідний заклик до вбивства, його дивує, що ці «стурбовані громадяни» не чинять спротив такому ідейно чужому поглиннанню їхніх демонстрацій: «Ich werte das als Mordhetze und habe noch nicht gehört, daß sich besorgte Bürger demonstrativ gegen die feindliche Übernahme ihrer Kundgebungen durch diese Elemente wehren» (Wiener, 2020)

Ця проблемна ситуація викликає в його пам'яті історичні події часів чуми та приходу націонал-соціалістів до влади у Німеччині у 1933 р., коли для захисту своїх інтересів «стурбовані громадяни» підтримали безпідставні звинувачення проти євреїв, а після викриття нацистських злочинів жалілися з того, що такого вони не хотіли: «Viele von ihnen waren besorgte Bürger, die glaubten, ihre Interessen auf diese Weise zu fördern. Es waren genau diejenigen, die nach der Offenbarung der Naziverbrechen beteuerten: „Das haben wir nicht gewollt“» (Wiener, 2020)

Ця алюзія на історичні події утворює асоціативний фон твору і є своєрідним відлунням поширеної у німецькій літературі з II половини XX століття теми провини Німеччини за розв'язання двох світових війн, однією з вагомих причин чого багато німецьких митців вважали саме позицію невтручання у політику з боку німецьких бюргерів.

Тронізує герой-розповідач і з настроїв «інакомислячих» на їхніх демонстраціях, де вони обмірковують наступну покупку в інтернет-магазині Амазон, не усвідомлюючи, що саме інтернет-торгівля має надприбутки у ці часи: «...bin aber überzeugt, daß viele Teilnehmer noch während der Demonstration überlegen, was sie denn wieder bei Amazon oder ähnlichen Gewinnern der Pandemie bestellen könnten» (Wiener, 2020)

Аналізуючи причини пандемії коронавірусу герой-розповідач торкається і соціально значущої проблематики «суспільства споживання», побудованого в Німеччині після другої світової війни, внаслідок чого задовольняються буд-які примхи сучасної людини, наприклад, полуниця взимку: «Die Menschen glauben, daß sie auch in unseren Breiten zu Weihnachten Erdbeeren essen müssen» (Wiener 2020)

Своє неприйняття ідеології цього суспільства він показує через абсурдність сумновідомої німецької бережливості, коли німцям здається, що купити нову сорочку дешевше, ніж випрати стару: «Ein schmutziges Hemd werfen sie lieber weg und kaufen ein neues, weil das billiger zu sein scheint als die Wäsche» (Wiener, 2020)

Отже, К. Вінер відтворив низку проблемних ситуацій, пов'язаних з рухом «інакомислячих», викрив причини, що сприяли формуванню цього руху, та показав можливі соціально небажані наслідки його подальшого існування, тож мова йде про соціальний та моральний типи проблематики. Свою думку він проілюстрував історичними прикладами із загальновідомими наслідками, що мало підсилити його аргументацію та переконати читачів у вірності його позиції, використавши при цьому своєрідну жанрову форму електронного короткого оповідання, подібну до есе.

Ще однією соціально та морально значущою проблемою, яка поляризувала сучасне німецьке суспільство, стала вакцинація проти коронавірусу, чому присвячено електронне коротке оповідання Б. Вальднер «Прихильники вакцинації від коронавірусу...» («Die Corona-Impfbefürworter...») (Waldner, 2021), побудоване на протиставленні поглядів прихильників та противників ковід-вакцинації. В його назві також є неологізм часів пандемії – «Impfbefürworter», під яким розуміються прихильники ковід-вакцинації.

Це оповідання починається з проблемної ситуації, пов'язаної з негативним досвідом спілкування героїні твору з прихильниками ковід-вакцинації, яких вона називає брехунами, тому що вони стверджують, що не мали реакції на вакцинацію, кажуть, що різноманітні ковід-вакцини всі однакові, та не можуть пригадати, коли, де, чим і як їм робили щеплення: «Sie haben keine Impfreaktionen oder leugnen sie, sagen, die diversen Impfstoffe seien alle dasselbe, können sich nicht erinnern, wann, wo, womit und wie sie geimpft wurden» (Waldner, 2021).

Вони не розповідають, де пункти вакцинації, бо їх не знають, вони радять спитати у влади, в Інтернеті, але, як це зробити і якою є їхня Інтернет-адреса, вони не знають, тому радять спитати сімейного лікаря: «Na, in der Impfstraße halt, und wo das ist, wissen sie nicht. Man muss sich dafür beim Land anmelden, im Internet, sagen sie, aber wie das geht, und die Internetadresse wissen sie auch nicht. Sie empfehlen, dass man einfach zum Hausarzt geht, sich beraten und impfen zu lassen» (Waldner, 2021).

Цьому негативу протистоїть її більш вдалий досвід спілкування з противниками ковід-вакцинації, тому що від них можна дещо дізнатися, напр.. що перед вакцинацією слід визначити кількість антитіл, інакше щеплення може нашкодити, проте цього не роблять: «Am liebsten sind mir die Impfgegner, da erfährt man so einiges: Vor einer Impfung müsste man die Anzahl der Antikörper bestimmen, weil die Impfung sonst gefährlich ist. Das wird aber nicht gemacht» (Waldner, 2021).

Антивакцинатори твердять, що щеплення шкідливе для тих, хто перехворів на ковід, адже в їхньому організмі достатня кількість антитіл, які будуть боротися зі щепленням, або ж щеплення знищить ці антитела, тобто покаже зворотню реакцію: «Wer genesen ist, hat eine hohe Antikörperzahl und daher auf die Impfung eine hohe Impfreaktion, da der Körper versucht, die Impfung abzuwehren, oder die Impfung die Antikörper bekämpft, also dann ins Gegenteil wirkt» (Waldner., 2021). Через це вони і закликають тих, хто перехворів, не щепитися, щоб не руйнувати власний захист організму: «Man wird sich nicht die eigene Abwehr zusammenhauen lassen!» (Waldner., 2021).

Також вони знають про побічні реакції від ковід-вакцинації, як-то: біль у руці, почервоніння з кропив'ячкою, яке в передпліччі стає гарячим та свербить, вакциновані щонайменше один день прикуті до ліжка, не можуть встати на ноги, відчувають повне нездужання, мають запаморочення, головний біль, слабкість тощо: «Die Impf-Symptome sind Schmerzen im Arm, Rötungen mit Nesselausschlag, die heiß werden am Oberarm und jucken, und mindestens einen Tag Bettlägerigkeit, wo die frisch Geimpften nicht in der Lage sind, auf die Beine zu kommen mit totalem Krankheitsgefühl, Schwindel, Kopfweh, Kraftlosigkeit...» (Waldner., 2021).

Вони відверто говорять і про її ризик, адже щеплення – це подвійне тілесне ушкодження, тому що, по-перше, гострою голкою проколюють м'язи передпліччя, по-друге, вводять рідину, яка може зашкодити організму й викликати між іншим запалення серцевого м'яза: «Eine Impfung ist nicht ungefährlich. Sie ist eine doppelte Körpervletzung: Es wird mit einem spitzen Gegenstand, also einer Hohlnadel, in das Muskelfleisch des Oberarmes gestochen und eine Flüssigkeit eingebracht, die einen Wirkstoff enthält, die dem Körper schaden kann und zu einer Herzmuskelentzündung unter anderem führen kann» (Waldner., 2021).

При цьому укол можуть зробити неправильно, чим спричинять пошкодження м'язів, а у гіршому випадку навіть пошкодження мозку: «Es kann sogar falsch gestochen werden und der Wirkstoff falsch eingebracht werden, dass es zu einem Muskelschaden und schlimmsten Falles zu einem Gehirnschaden kommt» (Waldner , 2021).

Ще одним аргументом проти ковід-вакцинації є те, що навіть після щеплення можна захворіти на ковід і інфікувати інших: «Diese Impfung ist nicht unbedenklich und bringt überhaupt nix. Man kann trotzdem Corona kriegen und andere anstecken.“» (Waldner, 2021).

У цьому протистоянні думок щодо ковід-вакцинації вочевидь перемагають антивакцинатори, судячи з їхньої відкритості до спілкування та з кількості

наведених ними аргументів. Цим зумовлена й позиція героїні оповідання, яка виступає проти ковід-вакцинації, адже, за її словами, довіру не побудуєш на брехні прихильників ковід-вакцинації: «Also, da verzichte ich gerne auf alles, wenn es so geheimnisvoll zugeht. Das ist mir nicht koscher genug. Mit Leugnen kann man keine Vertrauensbasis aufbauen» (Waldner, 2021).

Таке її рішення співвідноситься і з наступною проблемною ситуацією, пов'язаною з державною політикою щодо ковід-вакцинації, зокрема прихильники ковід-вакцинації реагують на аргументи свої супротивників емоційно, без жодних доказів своєї позиції, стверджуючи, що все це – нісенітниця, вистава та залякування на користь однієї політичної партії: «Alles nur Unsinn und Theater und Abschreckung zu Gunsten einer politischen Partei, sagen die Impfbefürworter» (Waldner, 2021).

На цей закид антивакцинатори зауважують, що мова йде не про політичну партію, а про здоров'я людей: «Die Impfgegner sagen, es geht nicht um die Partei. Es geht um die Gesundheit des Individuums» (Waldner, 2021). На що прихильники ковід-вакцинації зазначають, що партія підтримує тільки антивакцинаторів, а люди самі мають розуміти, чому це так: «Die Partei unterstützt nur die Impfgegner. Na, da soll man sich auskennen!» (Waldner, 2021).

Надалі вона критикує політику заборон для невакцинованих, адже заборона відвідувати свята, концерти, футбольні матчі і т.і. таких, як вона, не торкнеться, вони все одно туди не ходять: «Man wird die Ungeimpften von allem ausschließen, von der Nachtgastronomie, na und, ich gehe ja sowieso nie hin, von großen Events, wie Konzerten, Fußballspielen, örtlichen Festveranstaltungen, na und, ich gehe ja sowieso nie hin» (Waldner, 2021).

Негативно вона ставиться і до запропонованого урядом бонусу в 100 євро для вакцинованих, тому що вважає це замалою сумою та всесвітнім експериментом з примусу до вакцинації: «Nicht einmal für 100 Euro lasse ich mich impfen, denn dann halte ich es erst recht für eine weltweite Versuchsstudie. Außerdem bringen mir 100 Euro nichts» (Waldner, 2021).

Така її позиція, крім вищезазначеного, пов'язана і з подіями її особистого життя, коли сусіди вкрали в неї багато грошей, а на кухні підмішали отруту в їжу та розпилили отруту в саду, від чого померли всі її близькі. Втративши все, вона по-іншому ставиться до грошей і речей: «Wenn man so viel verloren hat, denkt man in ganz anderen Dimensionen. Man hat dann auch ein anderes Verhältnis zu Geld und Sachen» (Waldner, 2021).

Таким чином, електронне коротке оповідання Б. Вальднер «Прихильники вакцинації від коронавірусу...» порушує низку соціально значущих та морально-етичних проблем, пов'язаних з вакцинацією проти ковіду, а саме: відсутність чіткої інформаційної політики щодо вакцинації з боку держави, внаслідок чого людина не може отримати необхідну інформацію щодо доцільності вакцинації, місця вакцинації, наявних вакцин і їхніх побічних ефектів тощо. Не знаючи позиції держави щодо вакцинації законослухняні, дисципліновані німці вимушені приховувати цю інформацію навіть від своїх родичів. Іншою проблемою є політика заборон з боку держави без зрозумілих людям пояснень їхньої доцільності. Навіть заміна цієї тактики на матеріальне заохочення за вакцинацію сприймається негативно, насамперед через незначну, як для прагматичних німців, суму. Ще однією проблемою є підтримка антивакцинаторів з боку політичних партій з незрозумілих для звичайних громадян причин.

Отже, літературна платформа e-Stories.de. поєднує в собі риси електронної бібліотеки та літературного блогу, оскільки пропонує для ознайомлення твори сучасних читачів та уможлиблює віртуальну комунікацію між авторами та читачами, саме такий синтез форм існування мережевої літератури є ефективною формою існування літературного Інтернет-дискурсу.

Зроблений нами жанровий аналіз електронного короткого оповідання дає підстави говорити про те, що воно є типологічним різновидом короткого оповідання

класичної друкованої літератури з Інтернетом як специфічною формою його існування та з власною концепцією адресата (інтерактивний поліадресат).

Здійснений нами аналіз проблемно-тематичного рівня німецькомовних електронних коротких оповідань з тематикою коронавірусу показав, що в них домінує конкретно-історична тематика, а саме соціальне життя у Німеччині часів пандемії коронавірусу, та порушується низка соціо-культурних, філософських та морально-етичних проблем, як-то: відносини між лікарем та пацієнтом, медична освіта, брак медичного обладнання, вакцинація проти Covid-19, обмежувальні заходи у часи пандемії, рух «інакомислячих» (Querdenker) тощо.

Перспективи подальших досліджень німецькомовних електронних коротких оповідань вбачаємо в деталізації зроблених нами спостережень щодо їхньої жанрової природи та щодо їхніх жанрових форм, насамперед за рахунок аналізу їхньої структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бехта І., Доскоц І. Специфіка репрезентації художнього нарративу в структурі електронної комунікації. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2016. № 5 (1). С. 24-26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2016_5%281%29_7 (дата звернення: 10.12.2021).
2. Горошко Е. И., Землякова Е. А. Виртуальное жанроведение: становление теоретической парадигмы / Е. И. Горошко, Е. А. Землякова // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации*. 2011. Том 24(63). №1. Часть 1 . С. 225 – 237
3. Дербеньова Л. В. Літературний комп'ютерний феномен у комунікативно-мережевій культурній парадигмі. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 76. С. 151–153.
4. Драпак Г. Ідентичність читача: відтексту до гіпертексту : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06. Тернопіль. 2015. 176 с.
5. Завадський Ю.Р. Виртуальна література. Нарис типології та поетики: Монографія. Тернопіль. 2009. 130 с.
6. Завадський Ю. Р. Типологія і поетика мережевої літератури і сучасне західне мистецтво : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2006. 21 с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06zyrszl.zip> (дата звернення: 10.12.2021).
7. Захарченко А. Мережева література: досвід мімікрії. ЛітАкцент. 2009. URL: <http://litakcent.com/2009/03/20/merezheva-literatura-dosvid-mimikriji.html> (дата звернення: 10.12.2021).
8. Мірошниченко Л.Ф., Ніколенко О.М., Маранцман В.Г. "Слідом за автором", пообразний, проблемно-тематичний шляхи аналізів. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6. С. 24–29.
9. Чередник Л. А. Інтернет-література як феномен ХХІ століття. Інформація та соціум: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (28 квітня 2017, Вінниця). Вінниця. 2017. С.42-45
10. Brauer Sabine. Der barmherzige Samariter. URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?47478> (дата звернення: 12.02.2022).
11. Hess-Lüttich Ernest W. B. Netzliteratur – ein neues Genre? URL: <https://core.ac.uk> (дата звернення: 10.03.2022).
12. Hidy Istvan. Der ewige Patient. URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?48744> (дата звернення: 10.02.2022).
13. Schwab Jörg. Über e-Stories.de - Unsere Leistungen und Philosophie. URL:<https://www.e-stories.de/ueber-uns.phtml> (дата звернення: 10.02.2022).
14. Waldner Brigitte. Die Corona-Impfbefürworter... URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?49954> (дата звернення: 12.02.2022).
15. Wiener Karl. Querdenker. URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?48770> (дата звернення: 10.02.2022).

REFERENCES

1. Bexta I., Doskoch I. Specy`fika reprezentaciyi xudozhn`ogo naraty`vu v strukturi elektronnoyi komunikaciyi. Naukovy`j visny`k Drogozby`cz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filologichni nauky`. Movoznavstvo». 2016. # 5 (1). S. 24-26.
2. Goroshko E. Y., Zemlyakova E. A. Vy`rtual`noe zhanrovedeny`e: stanovleny`e teorety`cheskoj parady`gmy / E. Y. Goroshko, E. A. Zemlyakova //Uchenye zapysky` Tavry`cheskogo nacy`onal`nogo uny`versy`teta y`m. V. Y. Vernadskogo. Sery`ya: Fy`lology`ya. Socy`al`nye kommuny`kacy`y`. 2011. Tom 24(63). #1. Chast` 1 . S. 225 – 237
3. Derben`ova L. V. Literaturny`j komp'yuterny`j fenomen u komunikaty`vno–merezhevij kul`turnij parady`gmi. Gileya: naukovy`j visny`k. 2013. # 76. S. 151–153.
4. Drapak G. Identy`chnist`chy`tacha: vidtekstu do gipertekstu : dy`s... .. kand. filol. nauk : specz. 10.01.06. Ternopil`. 2015. 176 s.
5. Zavads`ky`j Yu.R. Virtual`na literatura. Nary`s ty`pologiyi ta poety`ky`: Monografiya. Ternopil`. 2009. 130 s.
6. Zavads`ky`j Yu. R. Ty`pologiya i poety`ka merezhevoyi literatury` i suchasne zaxidne my`stecztvo : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: 10.01.06. Ternopil`, 2006. 21 s. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06zyrszl.zip>
7. Zaxarchenko A. Merezheva literatura: dosvid mimikriji. LitAkcent. 2009. URL: <http://litakcent.com/2009/03/20/merezheva-literatura-dosvid-mimikriji.html>
8. Miroshny`chenko L.F., Nikolenko O.M., Maranczman V.G. "Slidom za avtorom", poobrazny`j, problemno-tematy`chny`j shlyaxy` analiziv. Vsesvitnya literatura v serednix navchal`ny`x zakladax Ukrayiny`. 2004. # 6. S. 24–29.
9. Cheredny`k L. A. Internet-literatura yak fenomen XXI stolittya. Informaciya ta socium: materialy` II Mizhnarodnoi naukovy`-prakty`chnoi konferenciyi (28 kvitnya 2017, Vinny`cya). Vinny`cya. 2017. S.42-45
10. Brauer Sabine. Der barmherzige Samariter. URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?47478>
11. Hess-Lüttich Ernest W. B. Netzliteratur – ein neues Genre? URL: <https://core.ac.uk>
12. Hidy Istvan. Der ewige Patient. URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?48744>
13. Schwab Jörg. Über e-Stories.de - Unsere Leistungen und Philosophie. URL:<https://www.e-stories.de/ueber-uns.phtml>
14. Waldner Brigitte. Die Corona-Impfbefürworter... URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?49954>
15. Wiener Karl. Querdenker. URL: <https://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?48770>

Received: 12 May, 2022

ГЕНДЕРНІ НАРАТИВИ В МАС-МЕДІА: ФЕМІНІТИВИ vs МАСКУЛІНАТИВИ

Сидоренко Ольга,

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID ID 0000-0002-5507-2867

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40000, Україна.

sadovnikova@journ.sumdu.edu.ua

Бондаренко Олена,

кандидат філологічних наук

ORCID ID 0000-0002-2369-774X

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40000, Україна

ol.bondarenko@journ.sumdu.edu.ua

Садимака Марина,

студентка

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40000, Україна

smarisha2406@gmail.com

У статті описано тенденції використанні фемінітивів і маскулінативів у медіадискурсі з огляду на їхні лексико-семантичні й формально-граматичні властивості в контексті дотримання гендерно коректного мовлення.

Застосування описового методу дало змогу схарактеризувати формально-граматичні й лексико-семантичні властивості фемінітивів і маскулінативів; 2) аналіз словникових дефініцій сприяв установленню лексико-семантичних груп репрезентантів соціальної статі в мові мас-медіа; 3) метод моделювання дав змогу визначити лексико-граматичні моделі вербалізаторів соціальної статі; 4) контекстуально-інтерпретаційний метод дозволив виявити стереотипні тенденції у функціонуванні фемінітивів і маскулінативів.

Засобом досягнення гендерно коректної комунікації є гендерночутливе мовлення – використання мовних ресурсів, зокрема фемінної лексики на позначення осіб жіночої статі за родом діяльності або за професією, з метою уникнення гендерної дискримінації в медіамовленні зокрема. Українська мова має значний потенціал для дотримання гендерно коректного мовлення: гендерні лексеми, представлені грамемами чоловічого або жіночого роду; бігендерні – з граматичного погляду розщеплені на дві родові форми, позбавлені іманентних ознак фемінності / маскулінності, проте здатні називати як осіб жіночої, так і чоловічої статі за родом діяльності чи професією; агендерні, яким властива системна незалежність гендерних характеристик від граматичного роду, можуть виражатися будь-якими родовими грамамами.

У мас-медійному дискурсі спостерігається тенденція до активізації фемінітивів, що є яскравим виявом мовної політики, спрямованої на розширення цієї лексико-семантичної групи, утвердження гендерної культури в мові. Водночас вживання фемінітивів у мові ЗМІ не стало системним: наявні лексичні лакуни в найменуваннях жіночих професій, гендерна асиметрія (граматична й семантична), що пояснюються ситуативно-прагматичними використанням бігендерних та

агендерних лексем як найменувань осіб жіночої статі за їх соціальними ролями; наявні прояви стереотипних уявлень про соціальні ролі чоловіка і жінки.

Ключові слова: медіамовлення, фемінітиви, маскулінативи, гендерночутливе мовлення, мовний андроцентризм, гендерна асиметрія.

GENDER NARRATIVES IN THE MASS MEDIA: FEMINITIVES vs MASCULINATIVES

Sydorenko Olha,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

ORCID ID 0000-0002-5507-2867

Sumy State University

Rymskogo-Korsakova Str., 2, 40007, Sumy, Ukraine

o.sadovnikova@journ.sumdu.edu.ua

Bondarenko Olena,

Candidate of Sciences in Philology

ORCID ID 0000-0002-2369-774X

Sumy State University

Rymskogo-Korsakova Str., 2, 40007, Sumy, Ukraine

ol.bondarenko@journ.sumdu.edu.ua

Sadymaka Maryna,

student

Sumy State University

Rymskogo-Korsakova Str., 2, 40007, Sumy, Ukraine

smarisha2406@gmail.com

Abstract. *The article describes the trends in the use of feminitives and masculinatives in media discourse in view of their lexical-semantic and formal-grammatical properties in the context of observing gender-correct speech.*

The application of the descriptive method made it possible to characterize the formal-grammatical and lexical-semantic properties of feminine and masculine forms; 2) the analysis of dictionary definitions contributed to the establishment of lexical-semantic groups of representatives of social gender in the language of mass media; 3) the modeling method made it possible to determine the lexical-grammatical models of verbalizers of social gender; 4) the contextual-interpretive method made it possible to reveal stereotypical tendencies in the functioning of feminitives and masculinatives.

A means of achieving gender-correct communication is gender-sensitive speech - the use of language resources, in particular, feminine vocabulary to designate women by occupation or profession, with the aim of avoiding gender discrimination in media speech in particular. The Ukrainian language has a significant potential for maintaining gender-correct speech: gender lexemes represented by masculine or feminine grammes; bigender - from a grammatical point of view, split into two generic forms, devoid of immanent signs of femininity / masculinity, but able to name both female and male persons by type of activity or profession; agender, which are characterized by the systematic independence of gender characteristics from the grammatical gender, can be expressed by any gender grammes.

In the mass media discourse, there is a tendency to activate feminisms, which is a vivid manifestation of the language policy aimed at expanding this lexical-semantic group, establishing a gender culture in the language. At the same time, the use of feminitives in the language of mass media has not become systematic: there are lexical gaps in the names of women's professions, gender asymmetry (grammatical and semantic), which are explained by the situational-pragmatic use of bigender and agender tokens as names of women according to their social roles; there are manifestations of stereotypical ideas about the social roles of men and women.

Key words: media speech, femininity, masculinity, gender-sensitive speech, linguistic androcentrism, gender asymmetry.

Вступ

Медійне мовлення зорієнтоване передусім на масове інформування, що визначає соціальну спрямованість комунікації. Медійний дискурс, будучи частиною соціокультури, з одного боку, стає транслятором гендерних асоціацій і стереотипів, а з іншого – може бути й конструктором гендеру: сприяти гендерній самоідентифікації, формувати систему цінностей і норм жіночої та чоловічої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними в процесі соціалізації. Гендер як продукт культури і соціальних відносин актуалізується в різноманітних контекстах комунікації і виявляється на всіх мовних рівнях, зокрема в універсальній семантичній категорії статі, що корелює з граматичною категорією роду іменників – найменувань істот. В українській мові лексико-граматичні маркери жіночої і чоловічої статі утворюють гендерні парадигми на основі спільної семи «мужність/жіночість» й оформляються за допомогою відповідних словотворчих засобів. непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) у різних сферах життя. Водночас у функційно-прагматичній площині україномовного наукового й ділового дискурсів більшою мірою, а також і в медійному середовищі на тлі активізації фемінних утворень на позначення соціальних ролей спостерігаємо гендерну асиметрію, що проявляється через андроцентризм в гендерній категоризації світу: культурна традиція приводить суспільну суб'єктивність до єдиної «чоловічої» норми, що являє собою прийняття «чоловічих» нормативних уявлень та життєвих моделей як єдиних універсальних соціальних і життєвих моделей, а іменники чоловічого роду, відповідно, концентрують загальне уявлення про людину, позначаючи її соціальну або професійну належність незалежно від статі. Автори Теоретичної морфології української мови І. Вихованець, К. Городенська [Вихованець, 2004: 87-88] акцентують на тому, що протиставлення чоловічий рід – жіночий рід ґрунтується на семантичній диференціації, на реальному розрізненні істот, на ґрунті природного розрізнення їх за статтю. І хоча в такому підході відсутня власне гендерна диференціація статі, але позитивним у плані гендерної рівноваги є те, що в іменниках – назвах роду занять, діяльності, посад, звань людини, як-от: директор, депутат, конструктор, доцент, юрист, математик тощо, звичайно співвідносних із формою чоловічого роду, потрібно вбачати, наголошують лінгвісти, омонімічні форми чоловічого і жіночого роду, з граматичного погляду розщеплені на дві родові форми. Зауваження в навчальному посібнику з української мови про те, що співвідносні з іменниками чоловічого роду форми жіночого роду, утворені за допомогою суфіксів -к-, -иц-, -ис-, -ес- (робітниця, вихователька, інспектриса, клоунеса) «вживаються в усіх стилях, окрім наукового й, особливо, офіційно-ділового» [Шкурятяна, 2000: 265], швидше вказує на стильові обмеження щодо вживання фемінітивів, проте не на «сексистську дискримінацію жінок: гендерні стереотипи суспільства стосовно професійної діяльності жіночої статі» [Андрійченко, 2014], та мовний сексизм – вираження мовними засобами тенденційних поглядів і переконань, які принижують, вилучають, недооцінюють та стереотипізують особу за ознакою статі (найчастіше жінок) [Малахова, 2016: 54], як подекуди наголошують прихильники фемінізму. Водночас посилення ролі жінок у соціально-політичному житті обґрунтовує поширення у різних соціальних дискурсах фемінітивів, які виокремилися в українському лексиконі в окрему семантико-словотвірну групу, норми творення яких було кодифіковано в Українському правописі редакції 2019 року.

Фемінітиви як граматична альтернатива чоловічому роду щодо назв осіб за соціальною або професійною ознакою в сучасній українській мові належать до однієї з найбільш активних і динамічних категорій, що розвивається під впливом як позамовних (поширення феміністичних настроїв у суспільстві), так і власне мовних

чинників. Огляд наукових джерел з питань функційно-стилістичного, комінкативно-прагматичного потенціалу фемінітивів і маскулінативів засвідчує значну зацікавленість лінгвістів з цього питання. Так, мовностилістичні засоби актуалізації гендерних понять розглядала В. Слінчук, питання гендерночутливого мовлення, мовного сексизму досліджували О. Малахова та О. Марущенко, лексико-граматичні й функційно-семантичні засоби актуалізації соціальної статі в медіадискурсі опрацьовувала О. Сидоренко. Сьогодні активізувалася мовотворчість в рамках медіамовлення, зокрема щодо утворення й використання фемфнітивів, що відбилося в проблематиці наукового дискурсу. Фемінітиви з огляду на словотвірні, лексико-семантичні та стилістичні особливості їх творення і вживання досліджувалися в роботах І. Фекети, С. Семенюка, Я. Пузиренко. Розвиток жіночих особових номінацій на діахронічному чи синхронічному зрізах досліджували М. Брус, А. Архангельська, А. Нелюба.

Актуальність роботи зумовлена: 1) інтересом до проблеми реконструкції в мові через фемінітиви гендерних ознак особистості; 2) підвищеною увагою до мовних механізмів унормування функціонування фемінітивів і маскулінативів; 3) акцентуванням на тому, що гендерночутлива мова є засобом оптимізації медіаповідомлень з погляду гендерної рівності; 4) важливою роллю ЗМІ у формуванні мовних смаків соціуму та гендерної культури особистості.

Мета публікації – виявити тенденції у використанні фемінітивів і маскулінативів у медіадискурсі з огляду на їхні лексико-семантичні й граматичні властивості в контексті загальної гендерної культури. **Об'єктом** дослідження стали фемінітиви і маскулінативи як мовні засоби репрезентації соціальної статі в медіадискурсі. **Предметом** – лексико-граматичні й функційно-семантичні ознаки мовних репрезентантів соціальної статі в медіадискурсі.

Матеріали та методи дослідження

Теоретико-методологічною основою наукової роботи стали праці з теорії гендеру (Ш. Берн, О. Есперсен, Р. Лакофф), напрацювання з гендерної лінгвістики (Ж. Деррід, Т. де Лорето, А. Архангельська, Т. Космеда, О. Малахова, І. Фекета та інші). У роботі застосовувалася комплексна методика дослідження фемінітивів і маскулінативів як засобів репрезентації соціальної статі в медіадискурсі у лексико-семантичному, граматичному й функційно-стилістичному аспектах, яка охоплювала: 1) описовий метод, що дав змогу схарактеризувати формально-граматичні й лексико-семантичні властивості фемінітивів і маскулінативів; 2) аналіз словникових дефініцій застосовувався для встановлення лексико-семантичних груп засобів репрезентації соціальної статі у мові мас-медіа; 3) метод моделювання – для визначення граматичних моделей вербалізаторів соціальної статі; 4) контекстуально-інтерпретаційний метод дозволив виявити стереотипні тенденції у функціонуванні фемінітивів і маскулінативів.

Фактичним матеріалом дослідження стали мікроконтексти, у яких функціонують фемінітиви і маскулінативи, дібрані шляхом довільної вибірки з текстів інтернет-видань «День», «Дзеркало тижня», таблоїду «Правда», мультимедійної платформи Укрінформ, онлайн-видання Zik та ін.

Обговорення

Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків пріоритетним завданням розвитку українського суспільства визначає «досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі...» (ст. 6). Медіадискурс є відображенням реальності, але не лише фіксує і передає інформацію, але й формує світогляд споживачів інформації. Медіа сьогодні є інформаційно-комунікативною платформою для поширенні ідей толерантності, політики недискримінації,

ненасильства та подолання сексизму – саме такий шлях нині обирають передові світові медіа. Українські ЗМІ докладають всіх зусиль, щоб відповідати міжнародним професійним стандартам, проте в медіадискурсі трапляються елементи мови ворожнечі, дискримінації, сексизму та гендерної асиметрії, тобто непропорційної представленості соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) у різних сферах життя. Гендерна асиметрія виявляється через андроцентризм в гендерній категоризації світу: культурна традиція приводить суспільну суб'єктивність до єдиної «чоловічої» норми, що являє собою прийняття «чоловічих» нормативних уявлень та життєвих моделей як єдиних універсальних соціальних і життєвих моделей.

Однією з причин мовного андроцентризму є двочленна/тричленна категорія роду в граматичній системі національної мови. Категорія роду «поєднує семантико-граматичний зміст назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості та формально-граматичний зміст назв неістот і складається з грамам чоловічого, жіночого і середнього роду» [Вихованець, 2004: 85]. Розмежування назв істот за граматичним родом ґрунтується на семантичному чиннику, що виявляється в здатності іменників позначати істот чоловічої статі, істот жіночої статі, а також акцентувати на ознаках недорослості, тобто нейтралізувати ознаки статі. Центральною грамемою категорії роду лінгвісти вважають грамему чоловічого роду. Грамемі жіночого роду властива словотвірна продуктивність назв жіночої статі на основі первинних грамам чоловічого роду [Вихованець, 2004: 86].

Наявність в семантичній структурі сем «мужність» – «жіночність» є критерієм поділу назв осіб на гендерні, бігендерні та агендерні. Гендерними вважаємо такі лексеми: 1) що виражають стать семантично: семи фемінності / маскулінності зафіксовані узуально й змістовно однаково виявляються як у сигніфікативному, так і в денотативно-референтному плані (батько, мати, дочка, красуня, господиня, багач тощо); 2) які у сигніфікативному плані є «безстатевими», але в денотативно-референтному – мають зафіксовану узуально здатність називати особу чоловічої (кипарис, щеня, повідло, чайник, орел) або жіночої (серденько, зірочка, діамант, вогонь, гарба, фіалка тощо) статі. Для агендерних іменників властива системна незалежність гендерних характеристик лексеми від граматичного роду. У таких іменників в лексичному значенні немає внутрішньої, іманентно властивої, семи жіночності або мужності. При цьому граматичний рід є непринциповим для позначення чоловіка чи жінки. Агендерні іменники можуть мати будь-яку родову граматичну ознаку: воєвода, денді, кит – чоловічого роду; дитя, базікало – середнього; особа, ворона – жіночого [Сидоренко, Немеш, 20018]. Агендерними є іменники спільного роду, оскільки вони характеризують осіб не за гендерними, а за внутрішніми або зовнішніми ознаками, це «предметно-ознакові імена, що вирізняються ... здатністю виражати оцінні відтінки значення» [Халіман, 2011: 173]. Іменники, що позначають назви осіб за родом діяльності, занять, посад, позбавлені іманентних ознак фемінності / маскулінності, проте здатні називати як осіб жіночої, так і чоловічої статі, а тому можемо вважати їх бігендерними. Проте для переважної більшості іменників чоловічого роду – найменувань істот – властива функція узагальненого й гендерно нейтрального називання предметів. Поза гендерно маркованою контекстно-денотативною ситуацією такі іменники є агендерними. Як слушно зауважує В. Труб, в апелятивних парах іменники чоловічого роду формі множини, на відміну від жіночого, є гендерно немаркованими, оскільки у такому випадку звертання адресоване будь-якому слухачеві незалежно від статі [Труб, 2006].

У медіадискурсі під впливом ситуативного контексту можуть актуалізуватися гендерні семи агендерних та бігендерних іменників – назв осіб чоловічої і жіночої статі – або нейтралізуватися гендерні ознаки іменників чоловічого роду.

Семантично агендерними є іменники чоловічого роду, у семантичній структурі яких відсутня сема «мужність»: виконавці, шанувальники, співаки, викладачі, дніпряни, читачі (День), фермери, партнер, прокурор, адвокат, ментор, лідер, міністр, проектувальники, виробники, ветерани, українець, поляк, президент, пенсіонери,

громадянин, радник, автори, директор, експерти, освітяни, користувачі, аналітики (Дзеркало тижня). Мікроконтексти, у яких функціонують наведені лексеми, дозволяють сприймати їхню семантику узагальнено, як таку, що стосується обох соціальних статей – чоловічої і жіночої. На синтаксичному рівні відсутні маркери граматичного роду, які виявляються в узгодженні прикметникових і дієслівних форм з іменниками, що, у свою чергу, пом'якшує мовленнєву реалізацію мовного сексизму. Дієслова у формі множини підкреслюють агендерний статус таких лексем. Наприклад: «Зараз у пресі й на сторінках Фейсбуку багато експертів і освітян жваво обговорюють це питання, перебуваючи в очікуванні»; «У своїй спробі спростити процедуру приватизації автори законопроекту запропонували визначити стартову ціну об'єкта малої приватизації на основі фінансової звітності компанії» (Дзеркало тижня).

У медіатекстах функціонують іменники чоловічого роду, узуально позбавлені гендерної семи «мужність», але вона стає функційно актуальною під впливом семантичного або граматичного мікроконтексту: археолог Борис Мозолевський, директор музею Микола Кушнір, митрополит Олександр Драбинко, представник ЄС Мішель Барньє, кінооператор Ігор Іванов, экс-парламентар Єгор Фірсов (День), науковий консультант Віктор Мусяка, директор Олег Устенко, спікер ХДС Стефан Маєр, генерал Костянтин Чівенга, Президент США Дональд Трамп, державний секретар США Рекс Тіллерсон, віце-президент Майк Пенс, Клер Споттісвуд – математик і економіст (Дзеркало тижня). Чоловіча гендерна сема бігендерних іменників на позначення професій і роду діяльності осіб актуалізується під впливом маскулінної семи, притаманної семантичній структурі імен чоловіків. Крім того, такій актуалізації сприяє і граматичний контекст, зокрема форми минулого часу дієслів та прикметників чоловічого роду: «Археолог мав особливий методологічний підхід» (День); «Хіба міг би такий м'якотілий лідер одноосібно керувати країною 37 років?»; «Британський журналіст... Роберт Гест писав» (Дзеркало тижня).

Групу іменників чоловічого роду з актуальною жіночою семантикою представляють бігендерні іменники, узуально позбавлені гендерної семи «жіночність», але яка стала актуальною під впливом семантичного або граматичного мікроконтексту: координатор Наталія Шуліка, психотерапевт Тетяна Крайнова, головний редактор «Дня» Лариса Івшина, радник голови ХОДА Світлана Резван (День), старший лікар Наталія Стахова, директор фонду Ірина Бекешкіна, координатор Ольга Айвазовська, канцлер Ангела Меркель, Експерт Олена Бородіна, режисер Олеся Моргунець-Ісаєнко (Дзеркало тижня). Гендерна семантика таких бігендерних іменників на позначення професій і роду діяльності осіб актуалізується під впливом семи «жіночність», притаманної семантичній структурі імен жінок.

Активно в мас-медіа функціонують іменники, у яких граматичний рід корелює з гендерною семантикою, тобто жіноча сема зафіксована узуально й реалізована контекстуально: актриса, співачка, дослідниця, актриса, режисерка, повірниця, майстриня, поетка, журналістка (День), заступниця очільника, вчителька, учасниця, медична сестра (Дзеркало тижня). Як показав аналіз медіавидань за 2017-2018 рр., фемінітиви в кількісному плані представлені значно менше, ніж інші групи вербалізаторів соціальної статі, що свідчить не тільки про мовну гендерну асиметрію, але й про проблемно-тематичну у висвітленні жінки як соціально активної статі.

Крім того, спостерігаємо прояви гендерних стереотипів навіть у функціонуванні жіночих граем, коли поряд з ними виживаються бігендерні граеми чоловічого роду з актуальною жіночою семою, що мають граматичний відповідник жіночого роду. Наприклад: «Вона прекрасна актриса й режисер» (День). За словником української мови, слово «режисер» вживається лише в чоловічому роді [СУМ, Т. 8, с. 485], однак в українських ЗМІ функціонує й жіночий рід цього слова: «Режисерка "Диво-жінки" побила рекорд у США» (BBC Україна.); «Легендарна режисерка отримала почесного "Оскара" з рук Джолі» (ukrinform.ua.); «Режисерка з України стане членом журі кіноакадемії Оскар» (Zik); «останні шість років Роговцева ділить сцену з донькою та режисеркою Катериною Степанковою»

(День). «З поетичними підрядниками допомогла українська **дослідниця** перекладу Ганна Косів, фаховий **знавець** англійської мови (День). Академічний словник української мови жіночого роду слова «знавець» не фіксує [СУМ, Т. 3, с. 636.]. Однак в медіа уже функціює слово «знавчиня», наприклад: «Своїм рецептом краси та гарного настрою **знавчиня** світських пліток поділилася з журналом "Отдохни"» (tabloid.pravda.com.ua); «Рада за переможців і сподіваюся зустрітися з усіма на другому етапі, навесні», – прокоментувала турнір дніпровська **знавчиня** Ірина Садовникова (dniprograd.org.).

У медіадискурсі гендерні стереотипи щодо соціалізації жінки виявляються в тому, що автори журналістських матеріалів у співвідносній парі чоловічого / жіночого роду віддають перевагу іменникам чоловічого роду: «На зустріч із популярною українською актрисою прийшли більш ніж тисяча **шанувальників**»; «...разом із Кіркбі на сцену вийшли близько **десятка** молодих українських **співаків**»; «Тут зустрілися **викладачі** інклюзивної школи, **викладачі** центрів для дітей з обмеженими можливостями, незрячих дітей, дитячих садків» (День); «Рівний **партнер** перетворюється подекуди на **ментора** і "цивілізатора", а **адвокат** – на **прокурора**» (Дзеркало тижня). Підкреслимо, словники пропонують гендерні пари, де іменники семантично є тотожними, а відрізняються гендерними ознаками: шанувальник / шанувальниця – «хто виявляє шану до когось, чого-небудь» [СУМ, Т. 11, с. 405]; співак / співачка – «хто займається співом професійно» [СУМ, Т. 9, с. 513]; партнер / партнерка – «компаньйон, товариш у якій-небудь справі, у якому-небудь занятті» [СУМ, Т. 6, с. 79]; Вільний словник української мови пропонує гендерну пару адвоката до слова адвокат [СУМ, Т. 1, с. 19] – «юрист, що захищає обвинуваченого або веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань». Гендерною парою до слова прокурор є розмовне прокурорша (жінка-прокурор) – «підтримує державне обвинувачення в суді» [СУМ, Т. 8, с. 211], що за граматики-стилістичними нормами є недоречним в офіційному й науковому стилі, але не забороняється в публіцистичному, проте стилістично маркується як таке, що належить до зниженої лексики. Слово ментор на сьогодні не має гендерної пари і вживається лише як іменник чоловічого роду: «наставник, керівник, вихователь». У іменника поліціант на позначення «особи, що служить у поліції» [СУМ, Т. 7, с. 84] з'явилася гендерна пара – неологізм із таким же значенням – поліціантка. Функціонування цього слова в текстах мас-медіа засвідчує, що фемінінність та маскулінінність протиставлені одне одному в площині якісної оцінки. «Свої думки щодо перемовин у Мінську робить головний **поліціант** у країні» (День); «**Поліціант** затримав грабіжника за кілька хвилин завдяки перехожим, які вказували йому напрямком» (Інформаційний акцент); «Коломійський поліціант виховав чемпіонку Європи з важкої атлетики» (galka.if.ua); «Колишня **поліціантка** відмовилася працювати в "Муніципальній варті" (Франківчани.); «**Найкрасивіша** поліціантка столиці відзначила ювілей (ZNAJ.UA); «**Найсексуальніша** поліціантка Києва оштрафувала водія Bentley» (Обозреватель); «Луцька поліціантка заперечує, що приїхала на роботу **нетверезою**» (Слово Волині). У наведених прикладах оцінка осіб за гендерними ознаками не позбавлена стереотипів: якщо емоційно нейтральна властива для характеристики як особи жіночої, так і чоловічої статі; то позитивний оцінний контекст мають висловлювання про **поліціанта**, де розкриваються його професійні, соціально значущі риси; тоді як **поліціантку** автори повідомлень оцінюють переважно з позицій фізіологічних особливостей жіночої статі і часто з негативно-іронічним контекстом.

Наведені приклади засвідчили, що в мові мас-медіа простежується традиційний, патріархатний підхід до висвітлення питань соціальної реалізації осіб жіночої і чоловічої статі, що проявляється через загальну тенденцію журналістського мовлення до гендерної асиметрії, зумовлену традиційним андроцентризмом мови. А відтак важливим є питання дотримання принципів гендерно коректної комунікації в мас-медіа, що вимагає відмови від дискурсів патріархатного типу і заміну їх якісно новими, автори яких не лише

продемонструють розуміння теоретичних постулатів гендерології, порушуватимуть соціально важливі проблеми, пов'язані з питаннями статі, але й здатні дотримуватися норм і правил гендерно коректного письма.

Ситуація в українському мовленні поступово змінюється на користь активного слововживання іменників жіночого роду як вербалізаторів соціальної статі, чому, на нашу думку, сприяла кодифікація норм словотворення фемінітивів в оновленій редакції Українського правопису 2019 року. Вагому роль у поширенні словотвірних новацій, формуванні культури гендерно коректного мовлення виконують мас-медіа. Як уважає голова Національної комісії зі стандартів державної мови Орися Демська, «насправді присутність фемінітивів у мові є маркерами гендерної рівності в суспільстві. Якщо чоловік і жінка можуть виконувати однакові функції і нести однакову відповідальність в соціальній, державній, громадській сфері, це завжди відображено в мові. А в українському суспільстві, для якого демократичний устрій є типовим, фемінітиви в мові мають дуже давню традицію. Інша річ, що за радянський період у нас явно домінувала маскулінна політична культура, яка не потребувала забезпечення жіночими назвами. Але на сьогодні ми говоримо про гендерну рівність і гендерну справедливість, яка, відповідно, відобразатиметься в мові. У суспільствах, де гендерна справедливість вже давно існує, це засвідчено в мові, принаймні в німецькій і польській точно» (Gazeta.ua, 27 серпня 2020).

Моніторинг текстових матеріалів газети «День» (червень 2019 – грудень 2020) щодо функціонування фемінітивів/маскулінативів засвідчив тенденцію до активізації саме феміної лексики: *Нашу країну представляла Тетяна Літвінова, українська журналістка й ведуча телеканалу “Еспресо”*; *Професорка помітила, що очевидці подій викривлюють їх, тому фахівцям важливо помічати ці проблеми*; *Мисткиня громадської організації «Етномайстерня «Коло», відома на Вінниччині вишивальниця Анастасія Фоміна за час карантину відтворила дві сорочки за роботами Василя Тропініна*; *Переможця визначило професійне журі українських кінематографістів: продюсерка та директорка Одеського міжнародного кінофестивалю Юлія Сінкевич, ...*; *Столик став одним із безперечних фаворитів виставки, а дизайнерка отримала пропозицію співпраці від всесвітньо відомого французького бренду*; *Узяли участь і доповідачки з Інституту літератури Г. Улара та Н. Сквіра*; *Зокрема чи не найбільш яскравою минулого тижня була розмова з неймовірною в усіх сенсах людиною і суперогою філологинею Світланою Ковтюх.*

Предметом нашого зацікавлення стали найбільш уживані спільнокореневі іменники жіночого і чоловічого роду, що використовувалися для називання осіб жіночої статі за родом діяльності: журналістка/журналіст, професорка/професор, мисткиня/митець, директорка/директор, депутатка/депутат, вихователька/вихователь, кореспондентка/кореспондент, авторка/автор, студентка/студент, лікарка/лікар, дизайнерка/дизайнер, продавчиня/продавець, радниця/радник, редакторка/редактор, доповідачка/доповідач, організаторка/організатор, філологиня/філолог, медпрацівниця/медпрацівник, лекторка/лектор, соціологиня/соціолог, медичка/медик. Найбільш активно автори медіатекстів використовувалися такі фемінітиви (за кількістю слововживань) журналістка – 68, мисткиня – 70, депутатка – 92, авторка – 96, редакторка – 99, директорка – 103. Найменше: медіапрацівниця – 0, філологиня – 6, продавчиня – 11. Семантичні й словотвірні особливості цих слів не вплинули на активність слововживання. Практично всі ці лексеми є загальноновживаними, належать традиційному українському узусу, що засвідчено в одинадцятитомному тлумачному словнику української мови. Новотворами є лише дизайнерка, філологиня, медіапрацівниця. Інша ситуація щодо використання маскулінативів – словотвірних корелятивів проаналізованих фемінітивів – на позначення осіб жіночої статі. Незначну активність виявили лише такі лексеми, як журналіст – 4, професор – 6, митець – 1, директор – 5, кореспондент – 11, дизайнер – 8, філолог – 2. Як бачимо, маскулінативи як назви осіб жіночої статі втрачають свої позиції. Загальні статистичні підрахунки дають підстави для аналогічного висновку: фемінітиви – 445 випадків слововживань, маскулінативи – 47. Крім того,

спостерігається й часова тенденція до активізації фемінної лексики – від 15 слововживань до 69 на місяць. Таким чином, можемо говорити про те, що, з одного боку, правописне унормування словотворення назв осіб жіночої статі за родом діяльності чи професією сприяло утвердженню гендерно коректного мовлення в мас-медіа, а з іншого – практика медіамовлення сприяла тому, що фемінітиви стали активною частиною українського узусу.

Висновки та перспективи

Засобом досягнення гендерно коректної комунікації є гендерночутливе мовлення – використання мовних ресурсів, зокрема фемінної лексики на позначення осіб жіночої статі за родом діяльності або за професією, з метою уникнення гендерної дискримінації в медіамовленні зокрема. Українська мова має значний потенціал для дотримання гендерно коректного мовлення – *гендерні* лексеми, представлені грамами чоловічого або жіночого роду: 1) у яких семи фемінності / маскулінності зафіксовані узусально й змістовно однаково виявляються в сигніфікативному і денотативно-референтному плані; 2) які в сигніфікативному плані є «безстатевими», але в денотативно-референтному – мають зафіксовану узусально здатність називати особу чоловічої або жіночої статі; *бігендерні* – з граматичного погляду розщеплені на дві родові форми, позбавлені іманентних ознак фемінності / маскулінності, проте здатні називати як осіб жіночої, так і чоловічої статі за родом діяльності чи професією; *агендерні*, яким властива системна незалежність гендерних характеристик від граматичного роду, можуть виражатися будь-якими родовими грамами.

На сьогодні спостерігається тенденція до активізації фемінітивів у мас-медійному дискурсі, що є яскравим виявом мовної політики, спрямованої на розширення цієї лексико-семантичної групи, утвердження гендерної культури в мові.

Проте вживання фемінітивів у мові ЗМІ не стало системним: наявні лексичні лакуни в найменуваннях жіночих професій, гендерна асиметрія (граматична й семантична), що пояснюються ситуативно-прагматичними використаннями бігендерних та агендерних лексем як найменувань осіб жіночої статі за їх соціальними ролями; наявні прояви стереотипних уявлень про соціальні ролі чоловіка і жінки. А відтак важливим є питання дотримання принципів гендерно коректної комунікації в мас-медіа, що вимагає відмови від дискурсів патріархатного типу і заміну їх якісно новими, автори яких не лише продемонструють розуміння теоретичних постулатів гендерології, порушуватимуть соціально важливі проблеми, пов'язані з питаннями статі, але й будуть здатні дотримуватися норм і правил гендерно коректного письма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійченко Ю. В. Особливості лінгвістичного сексизму в іспанських жартах, загадках, прислів'ях. Ю. В. Андрійченко. Нова філологія. 2014. № 62. С. 118-122.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Малахова О. А. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручників. О. А. Малахова, О. А. Марущенко, Т. В. Дрожжина, Т. В. Коробкіна. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали. Київ: Педагогічна думка, 2016. С. 48–56.
4. Садовнікова О. Художня актуалізація концепту «Кохання» у творах Юрія Винничука. О. Садовнікова, М. Лагута. Журналістська освіта в Україні: світові професійні стандарти : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. Суми, 2016. С. 177–180.

5. Сидоренко О. Вербалізація соціальної статі в медіадискурсі: лексико-граматичний і функціонально-семантичний аспекти. О. Сидоренко, В. Немеш. Філологічні трактати. 2018. Т. 10, № 4. С. 86-94.
6. Сидоренко О. Гендерні варіації художнього осмислення концепту «Любов» у сучасній прозі. О. Сидоренко, М. Лагута. Філологічні трактати. 2017. Т. 9, № 4. С. 86-94.
7. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
8. Труб В. М. Про гендерні особливості деяких частин мови. В. М. Труб. Ucrainika II. Současná ucrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Olomouc, 2006. p. 281–291.
9. Халіман О. В. Оцінні значення іменників спільного роду як проблема лексикографування. О. В. Халіман. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». Вип. 17. Т. 2. № 11. 2011. С. 172–179.
10. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова: навч. Посібник. Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. Київ: Літера, 2000. 688 с.

REFERENCES

1. Andriichenko Yu. V. Osoblyvosti linhvistychnoho seksyzmu v ispanskykh zhartakh, zahadkakh, prysliviakh. Yu. V. Andriichenko. Nova filolohiia. 2014. № 62. S. 118-122.
2. Vykhovanets I. R. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akadem. hramatyka ukr. Movy. I. Vykhovanets, K. Horodenska; Za red. I. Vykhovantsia. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary», 2004. 400 s.
3. Malakhova O. A. Teoretyko-metodolohichni zasady hendernoi ekspertyzy pidruchnykiv. O. A. Malakhova, O. A. Marushchenko, T. V. Drozhzhyna, T. V. Korobkina. Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: instruktyvno-metodychni materialy. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2016. S. 48–56.
4. Sadovnikova O. Khudozhnia aktualizatsiia kontseptu «Kokhannia» u tvorakh Yuriia Vynnychuka. O. Sadovnikova, M. Lahuta. Zhurnalistska osvita v Ukraini: svitovi profesiini standarty : materialy KhII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Sumy, 2016. S. 177–180.
5. Sydorenko O. Verbalizatsiia sotsialnoi stati v mediadyskursi: leksyko-hramatychnyi i funktsionalno-semantychnyi aspekty. O. Sydorenko, V. Nemesh. Filolohichni traktaty. 2018. Т. 10, № 4. S. 86-94.
6. Sydorenko O. Henderni variatsii khudozhnoho osmyslennia kontseptu «Liubov» u suchasni prozi. O. Sydorenko, M. Lahuta. Filolohichni traktaty. 2017. Т. 9, № 4. S. 86-94.
7. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1970-1980.
8. Trub V. M. Pro henderni osoblyvosti deiakykh chastyn movy. V. M. Trub. Ucrainika II. Současná ucrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Olomouc, 2006. p. 281–291.
9. Khaliman O. V. Otsinni znachennia imennykiv spilnogo rodu yak problema leksykohrafuvannia. O. V. Khaliman. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia «Movoznavstvo». Vyp. 17. Т. 2. № 11. 2011. S. 172–179.
10. Shkuratiana N. H. Suchasna ukrainska literaturna mova: navch. Posibnyk. N. H. Shkuratiana, S. V. Shevchuk. Kyiv: Litera, 2000. 688 s.

Received: 11 March, 2022

ПОЕТИКА ПСИХОАНАЛІЗУ У РАННІЙ ПРОЗІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА**Черниш Анна,**кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української літератури
ORCID ID 0000-0001-6183-7312Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 02000, Україна
anna_chernysh@ukr.net

У статті проаналізовано поетику психоаналізу у ранній прозовій творчості С. Процюка. Систему психоаналітичних кодів у збірках повістей та оповідань «Шибениця для ніжності» та «Серафими і мізантропи» складають категорії деструкції, аморальності, неврозів, конфліктів, страхів, наявність яких дозволяє інтерпретувати ранню прозу українського письменника психологічними творами, епікою психоаналітичного спрямування та епікою з психоаналітичними конструктами. Виявлено, що рання прозова творчість С. Процюка вагомо вплинула на формування авторської унікальної поетики та стилю, розбудованих на засадах психоаналізу у його великій епіці («Інфекція», «Тотем», «Жертвопринесення», «Руйнування ляльки», «Пальці поміж піском» та ін.). Досліджено, що психоаналітичні конструкти у збірках «Шибениця для ніжності» та «Серафими і мізантропи» представлені хаотично і досить неоднорідно, що засвідчує процес вироблення і становлення авторського стилю. Прийоми самопізнання, самокопирсання, інсайтування, самокритики, самозізнання і чесності з собою закономірно підсилені складними категоріями страху, невпевненості, деструкції, аморальності, відчаю, а також психозами, неврозами, збоченими фантазіями і суїцидальними думками персонажів ранньої епіки С. Процюка. Психоаналітичній типізації героїв сприяє уведення у структуру тексту термінів психіатричного характеру, що формують тло психоаналізу, умотивовуючи окремі з учинків персонажів творів. Рання творчість С. Процюка відзначається антиімперськими мотивами як одним із базових чинників формувань невдоволення, супротиву, несвідомого опротивлення й опору системі, девальвації суспільних цінностей тощо. Психоаналітичного звучання у творах набувають невротична закоханість («Шибениця для ніжності»), нерозділене кохання («Крапля Береша»), душевні та психічні перипетії учасників любовного трикутника («Червона троянда, Чорна троянда»), саморуйнація та мізантропія («Викрадені монологи»). Психоаналітичні конструкти повістей формують новий тип героя у літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст., що містить психоаналітичні засновки, коди, детермінанти, – героя-лузера, героя-відлюдника, героя-психотика як доволі продуктивних персонажів у епічному доробку С. Процюка, чю психічну організацію письменник майстерно характеризує низкою психоаналітичних засобів, прийомів та інструментів.

Ключові слова: психоаналіз, психоаналітичний конструкт, конфлікт, несвідоме, страх.

POETICS OF PSYCHOANALYSIS IN THE EARLY PROSE OF STEPAN PROTSYUK**Chernysh Anna,**PhD in Philology, Doctoral Student
M. Dragomanov National Pedagogical University

Abstract. *The article is dedicated to the poetics of psychoanalysis in the early prose works of S. Protsyuk. The system of psychoanalytic codes in the collections of novels and short stories “The Gallows for Tenderness” and “Seraphims and Misanthropes” consists of categories of destruction, immorality, neurosis, conflict, fear, the presence of which allows to interpret the early prose of Ukrainian writers by psychological works. It is revealed that S. Protsyuk’s early prose works significantly influenced the formation of the author’s unique poetics and style, built on the principles of psychoanalysis in his great epic (“Infection”, “Totem”, “Sacrifice”, “Doll Destruction”, “Fingers between the sand” etc.). It is investigated that psychoanalytic constructs in the collections “Gallows for Tenderness” and “Seraphims and Misanthropes” are not presented systematically and quite heterogeneously, which indicates the process of development and formation of the author’s style. Techniques of self-knowledge, self-copying, insight, self-criticism and honesty with oneself are naturally reinforced by complex categories of fear, insecurity, destruction, immorality, despair, psychosis, neurosis, perverted fantasies and suicidal thoughts of early epic characters. Psychoanalytic typification of characters is facilitated by the introduction into the structure of the text of psychiatric terms that form the background of psychoanalysis, motivating some of the actions of the characters in the works. S. Protsyuk’s early work is marked by anti-imperial motives as one of the basic factors in the formation of dissatisfaction, resistance, unconscious resistance and resistance to the system, devaluation of social values and more. Psychoanalytic sounding in the works is acquired by neurotic love (“Gallows for Tenderness”), undivided love (“Drop of Beresh”), mental and psychological vicissitudes of the participants of the love triangle (“Red Rose”, “Black Rose”), “Self-destruction and Monologues”). Psychoanalytic constructs of novels form a new type of hero in the literature of the late XX – early XXI centuries the writer skillfully characterizes the mental organization of a number of psychoanalytic tools, techniques and tools.*

Key words: *psychoanalysis, psychoanalytic construct, conflict, unconscious, fear.*

Вступ

Прозовий період творчості Степана Процюка почався з 1996 р. із виходом збірок оповідань і повістей «Переступ у вакуумі» (1996), «Шибениця для ніжності» (2001), «Серафими і мізантропи» (2002). 2002 р. вийшов перший роман «Інфекція», згодом з’явилися романи «Тотем» (2005), «Жертвопринесення» (2007), повість «Бийся головою до стіни» (2010), «Руйнування ляльки» (2011), «Десятий рядок» (2014), «Під крилами великої Матері» (2015), «Гравам не можна помирати» (2017), «Пальці поміж піском» (2020). Прозова творчість С. Процюка відзначається поглибленим психологізмом, оригінальною хронотопією, міфоархетипними детермінантами. Його проза – своєрідний синтез елементів психоаналізу й екзистенціалізму. У ній головно звучать антиколоніальні мотиви, збереження національної ідентичності, а також виразно задекларовані проблеми моральної деструкції і невротизації суспільства, що украй актуально у період формування і становлення національної ідентичності нації. Відтак рання творчість С. Процюка актуалізує важливі для подальшого студіювання й обговорення теми – позбавлення від досвіду імперського й подолання тиску колоніального в українців, процес психічної самоорганізації та способів порозуміння із собою.

Мета статті – виявити і проаналізувати психоаналітичні конструкти у ранній прозі С. Процюка, що розкривають і доповнюють дискурс психоаналізу в українській літературі кінця XX – початку XXI ст.

Процюк Степан Васильович відомий також і як автор кількох поетичних збірок, біографічних романів, низки художніх повістей і романів, дитячих оповідань, а також декількох збірок есе. Дебютував у художній літературі у 1990-х у складі

літературного гурту «Нова дегенерація» разом із І. Андрусяком та І. Ципердюком. Автор поетичної антології «На вістрі двох правд» (1992), збірок «Апологетика на світанку» (1996), «Завжди і ніколи» (1999).

Літературний поетичний досвід моделювання деструкції, апокаліптики, простору безнадії та трагедійності підготував платформу для вишуканої інтелектуальної прози С. Процюка. Оскільки у середині 90-х «Нова дегенерація» виконала свою місію» (Андрусак, 2006: 453) – поетично «констатувати “дегенеративність” світу» (Андрусак, 2006: 453), С. Процюк спробував себе у прозі, що лише стихійно і доволі не чітко продовжувала продукувати заявлені поетологічні прийоми психологізації та психоаналітичного кодування тексту. Його перші прозові збірки «Переступ у вакуумі» (1996), «Шибениця для ніжності» (2001), «Серафими та мізантропи» (2002) стилістично близькі до романів «Інфекція», «Тотем», «Жертвопринесення», «Травам не можна помирати» та ін., однак психоаналітичні елементи заявлені ще не вповні розлого. Відтак означаємо ці тексти психологічними творами, епікою психоаналітичного спрямування та епікою з психоаналітичними конструктами, на відміну від романів, у яких простежується домінанта психоаналізу.

Матеріали та методи дослідження

Об'єктами дослідження стали збірки С. Процюка «Шибениця для ніжності» та «Серафими і мізантропи», що разом із поетичним доробком автора засвідчують ранній період творчості. Предметом дослідження є коди та конструкти психоаналізу у зазначених збірках, однак через стилістичну неоднорідність та не уповні вироблений психоаналітичний підхід до моделювання персонажів були обрані лише найпоказовіші із творів, в яких виразно задекларовано психоаналітичний підхід. Аналіз, синтез, опис, інтерпретація склали методологічну основу дослідження. Застосування психоаналітичного методу дешифрування текстів вимагає інтерференції засад літературознавства, психології, психіатрії і медицини задля дослідження глибинних психічних процесів, що рухають думками, почуттями і вчинками персонажів аналізованих творів. Застосовано окремі аспекти оніричної інтерпретації текстів і постколоніального прочитання як допоміжних у психоаналітичному студіюванні ранньої творчості С. Процюка.

Обговорення

Творчий доробок С. Процюка потрапляє у коло зацікавлень багатьох науковців, чії студії розкривають окремі аспекти його біографістики (Андрусак, 2011; Карп'юк, 2013; Лях, 2014; Скорина, 2010; Стрільчик, 2019; Юрчук, 2016 та ін.), психоаналітичних романів (Пастух, 2016; Пухонська, 2016; Соловей, 2017 та ін.), літератури для дітей та юнацтва (Качак, 2018 та ін.). Однак власне психоаналітичний підхід до прочитання текстів українського письменника залишається малодослідженим, відтак украй актуальним вектором інтерпретації.

Результати дослідження

Збірка «Шибениця для ніжності» (2001) складається з декількох повістей, у яких психоаналітичне представлено досить неоднорідно. Так, скажімо, повісті «Love story» та «Шибениця для ніжності» виповнені помітними психоаналітичними конструктами, у той час, як повісті «Vaе victis», «Імени Твого ради» та «Там, де поплутані кольори» варто інтерпретувати епікою психоаналітичного спрямування, в якій наявні окремі аспекти або коди психоаналізу, що у структурі твору не відіграють вагомої ролі. Натомість екзистенційне поетологічно важить у цих творах значно більше, ніж психоаналітичне.

Повість «Love story» розбудована на засадах сповідальності та самопізнання «чоловіка того віку і зовнішності, коли можна сказати: тридцять, а можна – сорок п'ять років» (Процюк, 2001: 3), означуючи вагомі коди для психоаналітичного прочитання. У творі опис зовнішності героя та зовнішня атрибутика (одяг, предмети, погода, інтер'єр тощо) нівелюються, поступаючись простору психічного. Сюжет

повісті прив'язаний не до конкретних подій із життя персонажа-оповідача, а до його внутрішнього світу, переживань та емоцій, викликаних сумною любовною історією.

Складні асоціативні образи, конфлікт між Я-уявним і Я-реальним, сексуальні та збоченні фантазії, психози, депресія, суїцидальні мотиви, глибока зацікленість на жінці як об'єкті захоплення і поклоніння, самокопісування – важливі психоаналітичні елементи повісті. Прикметно, що С. Процюк подає доволі широкий спектр термінів психіатричного характеру, покликаних виформувати тло психоаналізу, спрямовуючи реципієнта на відповідне психоаналітичне прочитання – «анамнез» (Процюк, 2001: 13), «абулічний синдром» (Процюк, 2001: 13), «відрухова некрофобія» (Процюк, 2001: 13), «шизуха» (Процюк, 2001: 13), «депресивне спустошення» (Процюк, 2001: 13), «невротична закоханість» (Процюк, 2001: 21), «психогенні особливості» (Процюк, 2001: 21), «астенічно-депресивний синдром» (Процюк, 2001: 21), «стійко фіксована фетишизація об'єкта» (Процюк, 2001: 25) тощо. Перелік психіатричних термінів, як видається, доволі ускладнює процес читання твору, однак доволі чітко структурує комплекс психічних чинників психотипізації персонажа. Прийоми «діагностування» персонажів притаманні повістям С. Процюка і майже відсутні у його романах, у яких конкретний «діагноз» / «клініка» / «хвороба» / «патологія» представлені розлогим поетологічним діапазоном метафор, асоціацій, символів, образів, у такий спосіб розширюючи інтерпретаційне поле твору.

Сомнамбулічно-непритомний стан персонажа зумовлює появу образу лікаря Йозефа Менгеле, доволі продуктивно використовуваного автором і в подальших його епічних творах – «Десятий рядок», «Тотем», «Травам не можна помирати». Образ лікаря в аналізованій повісті та у подальших творах С. Процюка – стійка метафора болю, страждання та знущань над почуттями людей.

Важливого психоаналітичного наповнення повісті додають елементи самостпостереження персонажа за своїми психічними станами та процес самокартання за м'яку і ніжну вдачу: «Я ганчірка, а не хлопець, якщо заволодіти собою не могу, марячи підтоптанною тіткою» (Процюк, 2001: 15). Нерозділене кохання до жінки з холодним не українським іменем (анігіляція художнього прийому ономастики вагомо продукує значимі стильові аспекти – увагу до внутрішнього світу та специфікацію наративної тактики) розвинуло стани внутрішньої невдоволеності, самозненавидіння, самокартання, призвело до знецінення себе, заниження своєї самооцінки, непомірної самокритики, зробивши персонажа заручником дивних почуттів: «Я помітив наростання у своєму естві химерної кривої кардіограми – від альтруїстичних осянь до вкраплень незрозумілої, темної, неконтрольованої, м'яко кажучи, неприязні до неї. Мене це страшенно мучило, доводило до розпачу, бо яка може бути ненависть до найдорожчої людини, дорожчої від себе, батька-матері, Батьківщини; що це таке зі мною, Боже?» (Процюк, 2001: 20-21). Отож, нерозділене кохання склало каркас доволі тривалої і глибокої травми як найістотнішого психоаналітичного конструкта повісті «Love story».

Категорія травми визначальна і для повісті С. Процюка «Шибениця для ніжності», в якій психоаналітичне тло твору представлено значно розлогіше. У творі акцентовано на ролі неусвідомленого у психічному розвитку індивіда, виразно звучать антиколоніальні мотиви, майстерно обіграний оніричний простір, розбудована складна система архетипів, широко представлено екзистенційну категорію страху – домінанти, що помітно вирізняють повість «Шибениця для ніжності» з-поміж інших ранніх епічних творів письменника. Жанрове уточнення твору – сповідь сорокарічного – присутньо розширює і специфікує психоаналітику твору, головним текстовим прийомом якого є сповідь з елементами самоаналізу, ретроспекції та спроба примиритися зі своїм минулим. Відтак базовий текстуальний прийом виговорення як вивільнення своїх образ є водночас і психоаналітичним конструктом і стрижневим елементом архітектоніки повісті, що покроково розкриває етапні періоди у житті Дем'яна, проговорюючи які персонаж пропрацьовує свої травми і страхи.

Метафора назви твору – шибениця для ніжності – спонукає до пошуку системи кодів, що умотивовують процес «змертвіння» позитивної людської якості. Глибинний «страх гомосоветікуса» (Процюк, 2001: 181), спочатку неусвідомлений, згодом цілком зрозумілий, але від того не менш небезпечний для Дем'яна, вагомо увиразнений у повісті спостереженнями над суспільно-політичною атмосферою, механізмами тоталітарної системи, що «переломлює хребти юнакам і юнкам, аби вони на всю оставшуюся ходили, спаралізовані страхом і байдужістю» (Процюк, 2001: 197), жалем за невідбулою і скаліченою Україною, дискурс якої представлено у творі образом тоталітарного в'язня з тавром зрадника й інакодумця дядька Петра та його побратимів.

Внутрішній невідкладний контроль страх змаління перед імперією виражає несвідоме опротивлення й опір системі, що дбайливо упильнювала батьків, сусідів, родичів Дем'яна, завжди готових до осуду, відречення, колінкування. Страх розправи і зневаги виформувані у героя з самого дитинства, в якому образ законслухняного і зразкового батька як вірного носія ідеології покари й осуду наділений правом розправлятися і знущатися. Повсякчасна муштра і напруга тривожно відображалися у снах Дем'яна, неусвідомлено для нього самого здійснюючи процес перенесення дитячого страху покари через символ-тригер масивної металевої зірки батькового ремня: «“Ты что, Демьян, родителей не слушаешься? Да мы тебе сейчас покажем, откуда начинается Родина!” Из його шапки злетіла п'ятикутна зірка, почала сміятися і колоти мене – в руки, живіт, очі. Я стікаю кровю, а п'ять кутів зірки повалили мене на підлогу і вже хочуть проштрикнути, аби я запам'ятав собі, що Родина може бути не тільки лагідна і ніжна» (Процюк, 2001: 159).

Сім'я, нажахана розпавою над родичем Петром за політичне інакодумство, несвідомо для Дем'яна стала осередком зародження глибинного невідконтрольного моторошного страху зробити помилку, оступитися, проявити свою інакшість. Цей страх упосліджено нуртував Дем'яна аж до його сорокаріччя, що стало відправною точкою переосмислення себе і вивільнення від тиску «отроцького страху» (Процюк, 2001: 181). Ревізуючи своє життя, персонаж здійснює чимало інсайтів як психоаналітичних кодів свого усвідомлення, прийняття, примирення. Такі «психічні осяяння», здійснені комплексом активних дій себе-оздоровлення – проговоренням, гештальт-терапією, самокритикою, болісним зізнанням своїх промахів і поразок – взірцево витворюють психоаналітичне тло повісті, композиційно і поетологічно розполовинюючи текст, що складається з двох частин, – на текст про Дем'яна несвідомого своїх травм і Дем'яна осмисленого й оздоровленого.

Вагомим психоаналітичним звучанням набувають й інші конструкти – невротична закоханість, нерозділене кохання до Зоряни, думки про суїцид як результат нерозділеного кохання, зрештою, найбільша з образ Дем'янового життя – аборт як символ неповаги і нелюбові, призвівши до «болісної мовчанки віднині дисонансних душ» (Процюк, 2001: 199). Згадка про аборт як «вічно присутній біль» (Процюк, 2001: 199) апофеозно доповнює дискурс трагізму і втрат у житті Дем'яна, формуючи утривавлене відчуття гріха і стійку образу на Зоряну.

Тема нерозділеного кохання магістрально звучить і в оповіданні С. Процюка «Крапля Береша» зі збірки «Серафими і мізантропи» (2002). Щоправда, твір позбавлений вагомим психоаналітичних конструктів, однак композиційно представлений системою спогадів із різними фокусами сприйняття і доволі строкатою нарративною концепцією. Оповідання, на відміну від інших невеликих епічних полотен С. Процюка, містять на сновидні картини, що є чи не єдиними важелями формування психоаналітичного спрямування твору.

Онїрика оповідання «Крапля Береша» моделює незначний тиск несвідомого і страху у взаєминах між десятикласницею Дариною і вчителем історії Северином Івановичем. Її сні продукують виразну систему богоподібного уявлення коханого, промовисто задекларованого позицією ката, наділеного владою розправи над нею (побиття об шкільну дошку, волочіння її закривавленого тіла за його конем, згвалтування в образі кажана). Онїричний дискурс твору посилено суїцидальними

думками героїні від нерозділеного кохання. Думки про самогубство викликані радше неконтрольованими емоціями, аніж нав'язливою хвороботворчою манією, що вагомо послаблює психоаналітичне тло твору, натомість насичуючи його доволі сильним емоційним мотивом стражденної любові: «Чи ви мене хоч трішки, хоч градинку любите? Він мовчатиме, а я тоді від сорому і безсилля пішки забреду у якесь поле за містом і не повернуся ні до батьків, ні до школи, *же з любови нич добре не бив ат* (письмівка автора. – А. Ч.)...» (Процюк, 2002: 43).

Зрештою, нерозділене кохання між учителем історії Северином Івановичем – Краплею Береша – та його ученицею Дариною Марченко відзначається виразною дидактикою наочності про змінність і нестабільність юнацької психіки. Уникаючи психоаналітичної патетики, залежності героїв від внутрішніх конфліктів, неврозів, психозів, депресивно-маніакальних станів, травм як виразних конструктів і детермінант романів С. Процюка, письменник зводить усе до закономірного психічного явища у підлітково-юнацькому віці – зміни почуття закоханості на жалість, тобто деконцентрацію уваги на об'єкті-фетиші, що рятує Дарину від психічної травми, страждань і можливих розладів її психічної системи. Відтак оповідання «Крапля Береша», як, зрештою, і деякі інші зі збірки «Серафими і мізантропи» («Галюциногенна квітка», «Три рецепти амораліста», «Трагіфарс з елементами драматургії») інтерпретуємо як твори психоаналітичного спрямування.

На відміну від оповідання «Крапля Береша», художні твори «Червона троянда, чорна троянда», «Викрадені монологи», «Переступ у вакуумі» містять присутні психоаналітичні конструкти – неврози, конфлікти, неусвідомлене, внутрішні конфлікти, параноїдально-шизоїдні нахили, потяг до танатичного. Власне навіть сама назва збірки – «Серафими і мізантропи» – містить психоаналітичні алюзії: наявність ангельського та диявольського у людині, скорельоване з категоріями лібідозного й танатичного у психоаналізі.

Повість «Червона троянда, чорна троянда» (Фройдистська повість) сюжетно розкриває тему любовного трикутника, моделюючи психостани кожного з персонажів цієї побутової драми. У центрі оповіді – душевні та любовні перипетії Якова, життя якого обтяжене спокусами, зрадами, душевними протиріччями й алкогольною залежністю. Він – типовий невротик, зациклений на своїх комплексах, дитячих травмах, конфліктах і невдачах. Чи не вперше у своїй прозовій творчості С. Процюк виразно моделює психотип невротичного героя-лузера з автодеструктивними нахилами.

Автор уводить у текст поняття несвідомого як значимого конструкту психічної природи персонажа, майстерно поєднуючи важливі чинники саморуйнування Якова – його психічне деструктивне несвідоме й алкоголь: «[...] текли із Якових уст, як чорна річка, як чорна фанатична троянда, брудні потоки слівес, *зачерпнутих із темряви п'яної свідомості* (письмівка наша. – А. Ч.)» (Процюк, 2002: 5). Ця повість доволі органічно вмонтовується у художній дискурс української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. з акцентуацією на проблемах перехідного періоду й типології персонажа із задатками лузера, ескапіста, психотика, що продуктивно заявлені у текстах Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, О. Забужко, Є. Пашковського та ін.

У повісті активно задіяні поняття та категорії психоаналізу, психіатрії, медицини, творячи присутнє психічне тло твору – «приступ люті і ненависті» (Процюк, 2002: 6), «збоченське бажання» (Процюк, 2002: 7), «параноїк» (Процюк, 2002: 7), «трагіфарсова двоїстість» (Процюк, 2002: 9), «припадок женомізантропії» (Процюк, 2002: 14), «істеричний напад» (Процюк, 2002: 20), «параноїдальна еротоманія» (Процюк, 2002: 21), «істерія» (Процюк, 2002: 32), «невроз» (Процюк, 2002: 33). Прикметно, що у збірках «Шибениця для ніжності» та «Серафими і мізантропи»

С. Процюк вводить медичні та психіатричні поняття, терміни, категорії, що варто розуміти як знаки психоаналізу в літературі, своєрідні підказки до дешифрування, векторами інтерпретації тексту. Безумовно, його епіка слугує зразком інтелектуальної літератури, засвідчуючи спроможність постмодерного тексту

вступати в інтерактивні, інтердисциплінарні, кроскультурні контакти. До того ж, активне впровадження подібного прийому лексичного «омедицинення» витворює якісний бекграунд художнього клінічного тексту, специфікує нарративні стратегії та інтерпретаційні моделі твору.

Людиноненависництво, метафорично зведене С. Процюком до поняття мізантропії у збірці «Серафими і мізантропи», як провідний мотив повісті «Червона троянда, чорна троянда» узалежнений від ряду психічних чинників у психорозвитку, процесі ініціації та ідентифікації Якова – його алкогольної залежності, розчаруванні у коханні, буттєвій безмістовності, дитячих образах, авторитарності батька, шкільному булінгу тощо. Психічному розбалансуванню, поступовому моральному звироднінню і деструктивності вагомо сприяла і множинність персонажних альтер-его: «Яків жахався відкриттю у собі несподіваних інших «я», про які не думалося за тлушею буденності» (Процюк, 2002: 22). Однак імперативом психічної деструкції Якова Василенка, як висновує автор твору, є щось значно вагомніше, «таємниче і неназване, якийсь тягар нелюдського розчарування» (Процюк, 2002: 34). Ймовірно, неприйняття інших та людиноненависництво фатально спроектувалося у неусвідомлену установку саморуйнації. Відтак повість «Червона троянда, чорна троянда» по суті формує не лише психоаналітичний дискурс української літератури перехідного періоду, а й вагомо означає філософські виміри співіснування і взаємодії у світі, означає вектори гармонійного розвитку людини.

Внутрішнім конфліктам, поступовій саморуйнації та мізантропії присвячене й оповідання «Викрадені монологи», що радше нагадують уривки зі сповіді перед самим собою, позаяк жанровий код твору, розбудований за принципом художньої мемуаристики, якнайпотужніше декларує принцип сповідальності, чесності з собою, самоаналізу. Уривки зі щоденника професора алгебри лише частково оприявнюють систему внутрішніх конфліктів – ненависть до свого предмета попри високі професійні досягнення як результат опротивлення і професійного вигорання, відчуття власної самоцінності виключно за рахунок посади, неконтрольованість поведінки. Користуючись своєю посадою, професор отримував психічне вдоволення від відчуття своєї вищості, обраності, ерудованості, неусвідомлено для себе помщаючись студентству за ненависть до алгебри: «Переломлюю їхній опір, гвалтую їхню стійкість і набираюся вітаїзму, із жертви стаючи катом» (Процюк, 2002: 64). Деструктивний характер його життєвої живильної енергії детермінований несвідомим, що прагне домінування, верховенства і пригнічення інших у слабких або залежних життєвих ситуаціях. Прояви своєрідної диявольчості, мізантропії, авторитарності є нічим іншим як процесом психічного заміщення і витіснення руйнівних і болісних для нього тем – невдоволення своїм заняттям, відсутністю сім'ї, страхом перед реальними жінками, бо ж професору значно приємніше «займатися уявним сексом» (Процюк, 2002: 66-67), що забезпечує його від ніяковиння, змаління і симуляції почуттів.

Відсутність причинно-наслідкових зв'язків у формуванні психотипу героя-відлюдника, брак життєвих фактів про дитинство, юність, родину, власне, як і сюжетна непослідовність і неповнота (відсутність зачину як такого, виключення ймовірності кульмінації у щоденниково-епістолярному творі, відкритий фінал) натомість доволі промовисто акцентує на значимих для психоаналітичної інтерпретації елементах типологізації персонажа, що й формує своєрідність тексту з психоаналітичною домінантою. Однак не всі твори зі збірок «Шибениця для ніжності» та «Серафими і мізантропи» однаковою мірою наповнені психоаналітичними конструктами, що радше засвідчує стильовий поступ письменника та спроби вписатися у закономірний літературний процес у формуванні нового типу героя перехідного періоду. Прикметно, що психоаналітичні та екзистенційні категорії травми та страху як основоположні у романах С. Процюка задекларовані лише штрихово і не систематично, що також радше свідчить про поступове переосмислення власного життєвого досвіду, ціннісних імперативів і наслідків серйозних зрушень у суспільно-політичній сфері незалежної України.

Висновки та перспективи

Загалом рання епіка С. Процюка витримана у притаманній йому стильовій манері – розмислово-філософській, психоаналітичній, езистенційній, дискусійній. Така література розрахована на підготовлену й інтелектуально обізнану аудиторію, здатну відчитати складні теми, що потребують активного проговорення – досвід совковості, комплекси і страхи, психічні вади і патології, гібридну або втрачену ідентичність тощо, щоб мінімізувати їхній травматичний вплив на сучасного українця. Його проза проговорює болісними симптомами, що потребують ревізії та оздоровлення.

Отже, поетика психоаналізу у ранній прозі С. Процюка представлена досить розлого, хоч і не так системно, як у його великій епіці («Тотем», «Руйнування ляльки», «Жертвопринесення» та ін.). Психоаналітичний дискурс розбудований на засадах інсайтування, самокопирсання, самокартань, уваги до внутрішнього світу, переживань та емоцій персонажів. Вагомого психоаналітичного значення набувають інтимні теми, сексуальні та збоченні фантазії, психози, депресія, суїцидальні мотиви як коди до процесів деструкції та деперсоналізації у збірках «Шибениця для ніжності» та «Серафими і мізантропи». Вже у ранній епіці С. Процюка майстерно обіграний оніричний простір, розбудована складна система архетипів, широко представлено екзистенційну категорію страху, що й визначило подальші стилетворчі вектори текстоткладання його романів. Помітними психоаналітичними конструктами у ранній прозі українського письменника виступає моделювання неврозів, конфліктів, категорії неусвідомленого, внутрішніх конфліктів, параноїдально-шизоїдних нахилів, потягу до танатичного. В окремих повістях С. Процюка («Love story», «Червона троянда, чорна троянда», «Викрадені монолози», «Переступ у вакуумі») виразно звучать поняття та категорії психоаналізу, психіатрії, медицини, творячи присутнє психічне тло твору. Складна система архетипів, онірики, хронотопу, наратології помітна вже у ранній прозі С. Процюка, доволі продуктивно поглиблювана і в його великій епіці, становить перспективу для подальшого студювання творчого доробку українського письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрусак, 2006 – Андрусак І. Сучасна українська література кінця ХХ – початку ХХІ ст.: хрестоматія. Київ: Школа, 2006. 463 с.
- Андрусак, 2011 – Андрусак І. Процюк описав психологічні травми Винниченка, його сексуальні досвіди, взаємини із жінками. УНІАН. 30 листопада 2011. <https://www.unian.ua/culture/576105-protsyuk-opisav-psihologichni-travmi-vinnichenka-yogo-seksualni-dosvidi-vzaemini-z-jinkami.html>
- Карп'юк, 2013 – Карп'юк В. «Чорне яблуко» Степана Процюка. Літературний дайджест. 23 липня 2013. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2013/07/23/141532.html>
- Качак, 2018 – Качак Т. Проза Степана Процюка для дітей та юнацтва. *Дивослово*. 2018. № 5. С. 49-55.
- Лях, 2014 – Лях Т. «Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника» Степана Процюка як метафізична модель біографії митця. *Питання літературознавства*. 2014. Вип. 90. С. 237-250.
- Пастух, 2016 – Пастух Б. Одвічні суперечності серця: проза Степана Процюка. Брустури: Дискурсус, 2016. 94 с.
- Процюк, 2002 – Процюк С. Серафими і мізантропи. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2002. 100 с.
- Процюк, 2001 – Процюк С. Шибениця для ніжності. Тернопіль: Джура, 2001. 200 с.
- Пухонська, 2016 – Пухонська О. Єромайдан як виклик посттоталітарній пам'яті (за романом С. Процюка «Під крилами великої Матері»). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2016. № 1 (17). С. 203–208.

- Скорина, 2010 – Скорина Л. Троянда і біль: історія життя на грані. *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 107-113.
- Соловей, 2017 – Соловей О. Оргазм і відчай: Випадок Степана Процюка (Пролегомени до вивчення творчості). Вінниця: Простір Літератури, 2017. 136 с.
- Стрільчик, 2019 – Стрільчик Б. Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева, Андрія Жураківського). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. Івано-Франківськ, 2019. 196 с.
- Юрчук, 2016 – Юрчук О. В. «Білий хлопчик у білій сорочці плакав»: психоаналітичні студії над творчістю Василя Стефаника. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2. С. 193-199.

REFERENCES

- Andrusyak, 2006 – Andrusyak I. (2006). Suchasna ukrainska literatura kintsia XX – pochatku XXI st.. [Modern Ukrainian literature of the late XX – early XXI centuries: a textbook]. Kiyiv: Shkola. 463 s. [in Ukrainian]
- Andrusyak, 2011 – Andrusyak I. (2011). Protsiuk opysav psykholohichni travmy Vynnychenka, yoho seksualni dosvidy, vzaiemyny iz zhinkamy. [Protsyuk described Vynnychenko's psychological traumas, his sexual experiences and his relationships with women]. UNIAN, 30 of November. [in Ukrainian]
- Karpyuk , 2013 – Karp'yuk V. (2013). «Chorne yabluko» Stepana Protsiuka. ["Black Apple" by Stepan Protsyuk]. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2013/07/23/141532.html> [in Ukrainian]
- Kachak, 2018 – Kachak T. (2018). Proza Stepana Protsiuka dlia ditei ta yunatstva. [Prose by Stepan Protsyuk for Children and Youth]. Divoslovo. # 5, Pp. 49-55. [in Ukrainian]
- Lyakh, 2014 – Lyah T. (2014). «Trojanda rytualnoho boliu: roman pro Vasylia Stefanyka» Stepana Protsiuka yak metafizychna model biohrafii myttsia. [Stepan Protsyuk's "Rose of Ritual Pain: A Novel about Vasyl Stefanyk" as a Metaphysical Model of the Artist's Biography]. Questions of Literary Criticism. # 90, pp. 90. Pp. 237-250. [in Ukrainian]
- Pastukh, 2016 – Pastuh B. (2016). Odvichni superechnosti sertsia: proza Stepana Protsiuka. [Eternal Contradictions of the Heart: Prose by Stepan Protsyuk]. Brustury: Discourse, 94 p. [in Ukrainian]
- Protsyuk, 2002 – Procyuk S. (2002). Protsiuk S. Serafymy i mizantropy. [Seraphims and misanthropes]. Tipovit, 100 p. [in Ukrainian]
- Protsyuk, 2001 – Protsiuk S. (2001). Shybenytsia dlia nizhnosti. [Gallows for Tenderness]. Ternopil: Jura. 200 p. [in Ukrainian]
- Puhonska, 2016 – Pukhonska O. (2016). Yeromaidan yak vyklyk posttotalitarnii pam'iaty (za romanom S. Protsiuka «Pid krylamy velykoi Materi»). [Yeromaidan as a Challenge to Post-totalitarian Memory (According to S. Protsyuk's Novel "Under the Wings of the Great Mother")]. Scientific Bulletin of VO Sukhomlinsky MNU. Philological Sciences (Literary Studies). # 1 (17). Pp. 203-208. [in Ukrainian]
- Skoryna, 2010 – Skoryna L. (2010). Trojanda i bil: istoriia zhyttia na hrani. [Rose and Pain: the Story of Life on the Verge]. Word and Time. # 9. Pp. 107-113. [in Ukrainian]
- Solovey, 2017 – Solovei O. (2017). Orgazm i vidchai: Vypadok Stepana Protsiuka (Prolegomeny do vyvchennia tvorchosty). [Orgasm and Despair: The Case of Stepan Protsyuk (Prolegoms to the Study of Creativity)]. Vinnytsia: Space of Literature. 136 p. [in Ukrainian]
- Strilchuk, 2019 – Strilchuk B. (2019). Onirychnyi dyskurs suchasnoi ukrainskoi prozy (na materialy romaniv Stepana Protsiuka, Volodymyra Yeshkilieva, Andriia

Zhurakivskoho). Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk za spetsialnistiu 10.01.01 – ukrainska literatura. [Oneiric Discourse of Modern Ukrainian Prose (Based on Novels by Stepan Protsyuk, Volodymyr Eshkilev, Andriy Zhurakivsky)]. Ivano-Frankivsk. 196 p. [in Ukrainian]

Yurchuk, 2016 – Iurchuk O. (2016). «Bilyi khlopchuk u bilii sorochtsi plakav»: psykhoanalitichni studii nad tvorchistiu Vasylia Stefanyka. ["White Boy in a White Shirt Cried": Psychoanalytic Studies on the Work of Vasyl Stefanyk]. Prykarpattia Bulletin of the NTSh. Word. # 2. Pp. 193-196. [in Ukrainian]

Received: 22 May, 2022

ГІПЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ДИСТИНКТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО СЛОВНИКОВОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ

Черниш Оксана,

кандидат філологічних наук, доцент,

ORCID ID 0000-0002-2010-200X

Державний університет «Житомирська політехніка»

10005, вул. Чуднівська, 103, Житомир, Україна

chernyshoxana@gmail.com

Наукову розвідку присвячено аналізу гіпертекстуальності як характерної ознаки сучасного англomовного словникового Інтернет-дискурсу. Розглянуто передумови виникнення гіпертекстуальності та її значення у сучасній лінгвістиці, зокрема в аспекті укладання термінологічних довідкових джерел. Визначено сутність цього поняття та розглянуто підходи до його трактування. Проаналізовано підходи до визначення поняття «гіпертекст», зосереджено увагу на його дистинктивних характеристиках, зокрема неієрархічність, когезійній закритості, нелінійності, потенційності, мультимедійності, мультилінійності, відкритості, неоднорідності та множинності віртуальних структур. Розглянуто типи гіпертекстових систем (бібліографічні, аналітичні, довідкові, експериментальні). Встановлено, що такі переваги гіпертексту як адаптабельність, можливість швидкого розголосу та поширення, економічність визначають першість віртуального тексту над традиційним. Досліджено типи гіпертекстів (динамічні, статистичні, ієрархічні, сіткові). Наголошено на важливості гіпертекстуальності при укладанні електронного словника. Встановлено, що гіпертекстові технології допомагають ефективно систематизувати інформацію на основі виражених внутрішніх зв'язків як безпосередньо текст, так й ілюстрації, графіки, фотографії, малюнки, аудіо- та відеоматеріали, що сприяє кращому сприйняттю та осмисленню інформації читачами. Доведено, що при розробці глобальної структури взаємозв'язків між інформаційними блоками необхідно врахувати можливі зв'язки як усередині електронного словника, так і з зовнішніми інформаційними ресурсами. Охарактеризовано типи гіперпосилань (локальні, глобальні) та встановлено їх роль у словниковій статті. Обґрунтовано, що електронний словник за своєю суттю є гіпертекстом. Адже безпосередньо гіпертекстова система електронних словників уможливує ефективне представлення матеріалу у поєднанні тексту, таблиць, графіків, діаграм, ілюстрацій, анімацій, аудіо- та відеоматеріалів, а також використання інформаційного моделювання і навігації. Висвітлено перспективу подальших наукових розвідок, що вбачаються у детальному аналізі особливостей словникової статті електронного довідкового видання.

Ключові слова: гіпертекстуальність, гіпертекст, гіперпосилання, словникова стаття, Інтернет-дискурс.

HYPertextUALITY AS A DISTINCTIVE FEATURE OF MODERN ENGLISH DICTIONARY INTERNET DISCOURSE

Chernysh Oksana,

Ph.D. in Philological Sciences

ORCID ID 0000-0002-2010-200X

Zhytomir Polytechnic State University

103, Chudnivska str., Zhytomir, 10005, Ukraine

chernyshoxana@gmail.com

Abstract. *The scientific article deals with analyzing hypertextuality as a characteristic feature of the modern English dictionary Internet discourse. It highlights the prerequisites of hypertextuality and its importance in modern linguistics, in particular in the aspect of e-dictionary compilation. It determines the idea of the concept and outlines the approaches to its interpretation. Moreover, the research analyzes the approaches to define hypertext. In addition, it focuses on its distinctive characteristics. They include non-hierarchy, cohesive closedness, nonlinearity, potentiality, multimedia, multilinearity, openness, heterogeneity, and multiplicity of virtual structures. The article considers the types of hypertext systems (bibliographic, analytical, reference, experimental). It establishes that such advantages of hypertext as adaptability, the possibility of fast publicity and distribution, and economy determine the superiority of virtual text over the traditional one. The investigation studies the typology of hypertexts (dynamic, statistical, hierarchical, grid). It outlines the importance of hypertextuality in electronic dictionary compilation. It emphasizes the significance of hypertext technologies to systematize information effectively based on solid internal connections, both text, and illustrations, graphics, photographs, drawings, audio, and video, which help readers better understand information. The article proves that in developing a global structure of relationships between information blocks, it is necessary to consider possible connections both within the electronic dictionary and with external information resources. It characterizes the types of hyperlinks (local, global) and considers their role in a dictionary entry. Finally, it proves that an electronic dictionary is essentially hypertext. After all, the hypertext system of electronic dictionaries allows effective presentation of material in a combination of text, tables, graphs, diagrams, illustrations, animations, audio, and video materials, as well as the use of information modeling and navigation. The prospect of further scientific research lies in the detailed analysis of dictionary entry distinctive features.*

Key words: *hypertextuality, hypertext, hyperlinks, dictionary entry, Internet discourse.*

Вступ

У XXI столітті невіддільний розвиток інформаційних технологій та всеохоплююча сила Інтернету зумовлює важливість спрямувати фокус лінгвістичних досліджень на достеменно вивчення особливостей Інтернет-дискурсу, його жанрово-стильової палітри, структурних та комунікативно-прагматичних особливостей.

Інформаційно-технологічна революція, стрімка діджиталізація суспільства та низка інших факторів сприяють необхідності появи все нових і нових мережевих довідкових джерел, які є ефективним ресурсом у здобутті необхідних знань, уможливленні економічної та наукової співпраці, реалізації спільних міжнародних проєктів, а отже, покращення умов життя, збагачення наукової скарбниці та прогресу усього людства вцілому.

Сучасні довідкові джерела набувають нової форми мультимедійних продуктів, що ефективно поєднують необхідну текстову інформацію з графічною, аудіо- та відеоматеріалами, а також дозволяють отримувати інформацію, використовуючи різноманітні смислові схеми та природні можливості людини. Відповідно вважаємо за необхідне дослідити особливості електронних довідкових джерел. Відтак **метою** цієї наукової розвідки є детальний аналіз гіпертекстуальності як дистинктивної ознаки сучасного англомовного словникового Інтернет-дискурсу.

Матеріали та методи дослідження

Мета наукової статті передбачає аналіз сучасних англомовних електронних словників та потребує використання низки методів дослідження, а саме описового методу, порівняльного та системного аналізу лінгвістичних наукових джерел для визначення сутності базових понять наукової розвідки, а також подальшого узагальнення наукових надбань у галузі дослідження. У роботі використовувалися методи аналізу, синтезу та концептуалізації для розробки концепції та визначення основних положень подальшого наукового дослідження.

Обговорення

Гіпертекстуальність як дистинктивну характеристику сучасного інформаційного простору вивчають провідні українські та зарубіжні вчені. Зокрема значним є внесок І. Бехта, А. Баранова, Г. Воронка, О.В. Дєдової, Г. Драпак, Л. Епштейна, О. Ковальова, О. Коляса, С. Корнєва, М. Кузнєцова, Є.О. Попова, Р.К. Потапової, Г. Рябової, С.А. Стройкової, М. Суботіної, А. Татаренко, С. Чемеркіна та інших. Зокрема гіпертекст розглядається як комп'ютерна технологія та об'єкт лінгвістичного аналізу (С.Г. Чемеркіна), здійснюється типологізація гіперпосилань відповідно до формально-семантичних критеріїв (С.Л. Кушнерук, С.Г. Носовець), аналізуються формальні та семантичні аспекти функціонування гіпертексту з мас-медіа (О.В. Дєдова, А.Р. Утяшев), досліджуються функції гіпертекстових зв'язків і Інтернет-текстах (К. Іванова), окреслюється комунікативна та стилістична значимість гіперпосилань (С.Г. Чемеркін) тощо. Відтак впродовж останніх років поняття «гіпертекстуальність» стає полісемантичним і багаторівневим та досліджується одразу ж у декількох парадигмах.

Результати дослідження

Наразі гіпертекстуальність уважється новою текстуальністю, принципом мережевої взаємодії тексту (Татаренко, 2011: 102). Під гіпертекстуальністю розуміють спосіб розширення та увиразнення формальної побудови тексту (Татаренко, 2011: 112), представлення та унаочнення існуючих у тексті зв'язків (Сокол, 2002: 38; Бехта 2004: 39). Це будь-який взаємозв'язок, що без тлумачень пов'язує один текст (гіпертекст) із попереднім текстом (підтекстом) (Graham, 2000: 108). Гіпертекстуальність значно розширює можливості сприйняття Інтернет-дискурсу, адже нелінійна організація тексту надає змогу вирішувати послідовність ознайомлення з повідомленням самостійно. Відтак кожен читач самостійно активує низку гіперпосилання щоразу формує новий варіант гіпертексту з індивідуальним змістом (Ковальова, 2018: 59).

Уперше термін «гіпертекст» у 1965 році використав американський математик, філософ, геній інформаційних технологій Теодор Нельсон на позначення текстів, що існують в електронній формі. Проект системи «Ксанаду», яким опікувався Т. Нельсон, мав на меті введення сукупності текстів та технічного уможливлення їхнього миттєвого вилучення, а також фіксації послідовності перегляду. Відтак тексти та система переходу до них отримала назву гіпертексту. Однак безпосередньо принципи побудови гіпертексту пов'язують з ім'ям наукового радника колишнього президента США Ф. Рузвельта, керівника Управління наукових досліджень США В. Бушем. Саме він спроектував нову концепцію навігації у значних текстових масивах.

У 80-ті роки ХХ століття поняття «гіпертекст» почали вживати у філологічному контексті завдяки відомому структуралісту та наратологу Ж. Женетт. Поступово зі стрімким розвитком новітніх інформаційних технологій гіпертекст заповнив лінгвістичні обрії та почав вивчатися з точки зору різних парадигм мовознавства як принципово новий спосіб представлення текстової інформації.

Відтак гіпертекст визначають по-різному: від особливого способу представлення та організації тексту, нового типу тексту, що за низкою ознак протиставляється традиційному тексту до нового способу, інструменту й технології розуміння тексту (Баранов, 1993).

Гіпертекст також трактують як:

- як особливий метод побудови інформаційних систем, що забезпечує безпосередній доступ до інформації на підставі логічного зв'язку між її боками та гіперпосилань на зовнішні інформаційні ресурси (Селіванова, 2011: 85);
- новим способом соціокультурної комунікації (Карьмова, 2002);

- будь-який словник чи енциклопедія, кожна стаття якої відсилає до інших статей цього ж словника (Руднев, 2009: 84-85);
- модифікація кіберпростору, його базова складова (Рітц-Ракул, 2009: 15);
- елементом акту комунікації (Разов, 2005);
- систему представлення текстової та мультимедійної інформації у вигляді мережі текстових та інших файлів, побудованої на принципах нелінійної, асоціативно-фрагментарної та сіткової презентації інформації; (Селіванова, 2011: 85);
- своєрідним текстом, що становить систему, ієрархію текстів, які одночасно становлять єдність й безліч текстів (Руднев, 1999: 69);
- особливий універсальний інтерфейс, що вирізняється високим ступенем інтерактивності посиланнями на зовнішні інформаційні ресурси; (Селіванова, 2011: 85);
- текстом, що створюється та сприймається безпосередньо в Інтернет-дискурсі (Muzzali-Luratti, 2007; Storrer 2004);
- електронний текст, що реалізується у віртуальному просторі комп'ютерних комунікацій і характеризується нелінійністю, варіативністю, сутність якого детермінується відсутністю обмежень лінійного простору, а також інтерактивними можливостями, якому притаманні плюралізм дискурсів та відмова від фіксації тексту (Татаренко, 2011: 113);
- своєрідним інструментом аранжування вторинного текстового простору (Кузнецова, 2014: 110);

Гіпертекст визначають як текст, скомпонований з блоків слів (фрагментів), поєднаних множинними зв'язками у відкритій, постійно незакінченій текстуальності, охарактеризованій у термінах зв'язок, вузол, мережа тощо (Landow, 2006: 2). Ці фрагменти можна читати різними рівноцінними шляхами в залежності від інтересів читача, який може самотужки прокласти маршрут, використовуючи гіперпосилання, які виконують функцію своєрідних вказівок на інші фрагменти тексту, пов'язані з усім поточним фрагментом або конкретним вузлом (Визель, 1999: 170). Це складне лінгвоінформаційну утворення, існування якого можливе в кіберсередовищі, яке має навігаційний апарат, оформлений через гіперпосилання і мовне / немовні "лінки", які актуалізують такі текстові категорії, як зв'язність та цілісність (Попов 2015: 171). Це модель організації електронного тексту, яка вирізняється специфічною структурованістю і розгалуженою системою програмно підтримуваних внутрішньотекстових і міжтекстових переходів та передбачає можливість читачького інтерактивного впливу на послідовність відтворення композиційних одиниць (Дєдова 2008: 11).

У межах теорії гіпертекстуальності виокремлюють три підходи до визначення гіпертексту (Воронка, 2015: 244), а саме:

- гіпертекст як особлива смислова організація інформації;
- технічний засіб представлення інформації в електронних документах;
- поєднання смислової й технічної організації інформації.

Виокремлюють наступні типи гіпертекстових систем (Селіванова, 2011: 86):

- бібліотечні (з можливістю редагування блоків та коментарем);
- аналітичні проектування багаторівневих стадій і шляхів розв'язання питань);
- довідкові (перегляд значних масивів інформації для пошуку необхідних даних);
- експериментальні (креативний потенціал).

Гіпертекст характеризується низкою дистинктивних особливостей (Селіванова, 2011: 86), а саме:

- когезійна закритість (відносна тематична завершеність);
- відсутність зв'язків з іншими блоками;
- неієрархічність, що проявляється у відсутності головних та допоміжних інформаційних блоків;

- дисперсність структури. Цифровий текст не обмежений місцем та часом, оскільки має дисперсивну природу. Дисперсність полягає у представленні інформації у вигляді своєрідних фрагментів-гнізд, доступ до яких можливий з будь-якої ланки. Такий текст можна копіювати, переміщувати, при цьому не змінюючи якості й інших характеристик;
- нелінійність, яка унеможлиблює ознайомлення з текстом у визначеному напрямі, оскільки його не існує. Натомість необхідно вгадати авторську логіку у послідовності дискурсивного викладу (Коляса, 2009: 47). Крім того, в гіпертексті відсутня безпосередньо ієрархічна структура, немає сталого початку та кінця, а також відсутня замкнутість, яка є характеристикою традиційного тексту (Субботін, 1994: 32).
- множинність віртуальних структур;
- відкритістю, що дозволяє додавати нові інформаційні блоки;
- мультилінійність, що передбачає ступеневе розгортання;
- гіперпосилання, що розуміються як навігаційний апарат гіпертексту (Попова, 2015: 171). Це диференційна ознака гіпертексту, що організовує його структуру й забезпечує функціональність (Носовець, 2011: 127);
- неоднорідністю як наявності інформації різних типів у вузлах графа (текстів, фотографій, схем, таблиць, діаграм, малюнків, аудіо- та відеороликів тощо);
- мультимедійність, що сигніфікує про відсутність автора у традиційному розумінні, натомість адресантом є колектив, що додає необхідні компоненти та обирає шляхи перегляду відповідної інформації. Мультимедійність також передбачає використання певних засобів впливу на читача, як лінгвістичних (відповідних технік оповіді, стилістика), так і друкарських (шрифт, ілюстрації тощо). Відповідно мультимедійність це важливий і необхідний принцип організації електронного довідкового видання (Воронка, 2015: 240).

До переваг гіпертексту також відносять адаптабельність, можливість швидкого розгосолу та поширення, економічність (Драпак, 2014: 109), що і визначають першість віртуального тексту над традиційним.

За способами побудови гіпертексту поділяють на (Селіванова, 2011: 86):

- ієрархічні, що мають родо-видову структуру та обмежену можливість переходу між компонентами;
- сіткові, що мають сіткову побудову та не лімітовані родо-видовою ієрархією;
- статистичні, які характеризуються стабільним складом та змістом;
- динамічні, що постійно оновлюються та змінюються.

Оскільки електронний словник розрахований на фрагментарне сприйняття, нелінійна організація інформації є особливо важливою. Наявність системи посилань на зовнішню та внутрішню інформацію перетворює електронний словник на розгалужену систему інформаційних блоків, що і становлять гіпертекст. Саме гіпертекстові технології уможливають ефективно систематизувати інформацію на основі виражених внутрішніх зв'язках як безпосередньо текст, так й ілюстрації, графіки, фотографії, малюнки, аудіо- та відеоматеріали, що сприяють кращому сприйняттю та осмисленню інформації. Відповідно така система гіпертекстуальних зв'язків позитивно впливає на ефективність взаємодії читацької аудиторії й довідкового видання.

Саме нелінійний текст електронного словника підлягає формальному членуванню на частини (блоки), що характеризуються смисловою завершеністю, цілісністю та когерентністю, таким чином, відповідають вимогам, які висуваються до словникових статей як окремих інформаційних блоків електронного довідкового видання. Відтак гіпертекст з можливістю розгалуження є незамінним при укладанні довідників, енциклопедій та словників (Корнев, 1998: 32).

Відповідно укладання електронного словника потребує осмислення зв'язків та навігаційної системи, що дозволить читачеві вільно рухатися в інформаційному просторі довідкового видання. Такі зв'язки виконують роль функціонального

механізму, що конгломерує ідеї, думки, факти й смислові системи, що й детермінує зв'язки інформаційних блоків та спосіб руху інформаційним полем й отримання інформації (Лорія, 1998: 16).

При розробці глобальної структури взаємозв'язків між інформаційними блоками варто пам'ятати про можливі зв'язки як усередині електронного словника, так і з зовнішніми інформаційними ресурсами. Відповідно гіперпосилання можуть бути двох типів (Воронка, 2015: 244):

- локальні (внутрішні) – посилання всередині словникової статті, посилання на інші статті та додатки. Локальні гіперпосилання легко встановлюються, однак потребують систематичного контролю та врегулювання;
- глобальні (зовнішні) – посилання на інші електронні інформаційні ресурси; Варто бути обережним та не використовувати посилання на ресурси, що зазнають частих змін. Натомість слід створити базу даних, що буде постійно актуалізуватися.

Відтак гіперпосилання виконують функцію маркерів вибору смислової перспективи, які взаємодіють з інформаційними потребами читача, відповідають на його інтереси та систему цінностей (Красноярова, 2001).

Отже, електронний словник безпосередньо за своїм визначенням є гіпертекстом. Саме гіпертекстова система електронних словників уможлиблює ефективне представлення матеріалу у поєднанні тексту, таблиць, графіків, діаграм, ілюстрацій, анімацій, аудіо- та відоматеріалів, а також використання інформаційного моделювання і навігації.

Висновки та перспективи

Таким чином, гіпертекстуальністю вважаємо особливість електронного словника, детерміновану ознаками гіпертексту, що передбачає нелінійність, дисперсність та мультимедійність. Гіпертекстуальність вважається якісною трансформацією безпосередньо природи тексту, адже сприяє візуальній багатоплановості, а отже, покращує сприйняття інформації, що надається. Перспектива подальших наукових розвідок вбачається у детальному аналізі особливостей словникової статті електронного довідкового видання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста. Ростов-на-Дону: Издво Рост. ун-та, 1993. 182 с.
2. Бехта І.А. Гіпертекст – альтернативна модель конвенційного тексту у постмодерністську епоху. *Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць*. Вип. 11. Книга 1. Київ. 2004. С. 38-41.
3. Визель М. Гипертексты по ту и эту сторону экрана. *Иностранная Литература*. 1999. № 10. С. 169-177.
4. Воронка Г.В. Гіпертекст як елемент мультимедійного довідкового видання. *Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 2. С. 26-33. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_2_5
5. Дедова О.В. Теория гипертекста и гипертекстовые практики в Рунете. М.: МАКС Пресс, 2008. 284 с.
6. Карымова М.Г. Гипертекст в философии постмодернизма. *Вестник ТюмГУ*. 2002. № 1. С. 64-69.
7. Ковальова О.К. Стилiстичнi особливостi гiпертекстових посилань у французьких iнтернет-ЗМI. *Вiсник КНЛУ. Серiя Фiлологiя*. Т. 21. № 1. 2018. С. 58-68.
8. Коляса О.В. Гіпертекстуальні риси постмодерністського художнього твору. *Наукові праці. «Філологія. Літературознавство»*. Т. 124. Вип. 111. 2009. С.46-49.

9. Корнев С. «Сетевая литература» и завершение постмодернизма: Интернет как место обитания литературы. *Новое литературное обозрение*. 1998. № 32. С. 29-47.
10. Красноярова О. От книжного текста к гипертексту. Научно-культурологический журнал. 2001. № 13(231). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2978&level1=main&level2=articles>
11. Кузнецова М.О. Гіпертекстуальність як іманентна характеристика вторинного дискурсу англомовних текстів сучасної маскультури. *Нова філологія*. 2014. № 66. С. 107-110. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2014_66_24
12. Лория А.В. Электронное издание на базе гипертекста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М.. 1998. 23 с.
13. Носовец С.Г. Гипертекстовые ссылки в Интернет-СМИ: опыт типологической характеристики. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. № 17 (232). 2002. С. 127-131.
14. Попов Е. А. Подходы к изучению гипертекста. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2015. № 1. С. 167–171.
15. Разов О.С. Гипертекст как элемент акта коммуникации. *Антропологическое измерение глобализационных процессов*. Владимир. 2005. С. 44–47.
16. Рітц-Ракул К. Поетика гіперроману у культурологічній та літературно-критичній перспективі (на прикладі романів М. Джойса, С. Моултропа, Ш. Джексон, М. Каверлі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Дніпропетровськ, 2009. 21 с
17. Руднев В. П. Гипертекст. Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. М. : Аграф, 1999. С. 69–72.
18. Руднев В. Энциклопедический словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты. Изд. 3-е, испр. и доп. М.: Аграф, 2009. 544 с
19. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Докілля-К. 2011. 844 с.
20. Субботин М.М. Гипертекст. Новая форма письменной коммуникации. *Итоги науки и техники*. М.: ВИНТИ. 1994. С. 32
21. Landow G. Hypertext 3.0: Critical theory and new media in an era of globalization. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 2006. 436 p.

REFERENCES

1. Baranov, A.G (1993). *Funktionalno-pragmaticheskaya kontseptsiya teksta [Functional-pragmatic concept of the text]*. Rostov-na-donu. Izdvo. Rost. un-ta. [in Russian].
2. Bekhta, I.A. (2004). Hipertekst – alternatyvna model konventsiiinoho tekstu u postmodernistsku epokhu [Hypertext is an alternative model of conventional text in the postmodern era]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu. Zb. nauk. prats. Vyp. 11. Knyha 1*. 38-41 [in Ukrainian].
3. Vizel, M. (1999). Giperteksty po tu i etu storonu ekrana [Hypertext on this and that side of the screen]. *Inostrannaya literatura – Foreign Literature*, 10, 69-177 [in Russian].
4. Voronka, H.V. (2015). Hipertekst yak element multymediinoho dovidkovoho vydannia [Hypertext as an element of a multimedia reference publication]. *Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii druzarstva]. Serii: Sotsialni komunikatsii – Scientific notes [Ukrainian Academy of Printing]. Series: Social Communications*, 2, 26-33 [in Ukrainian].
5. Dedova, O.V. (2008). *Teoriya giperteksta i gipertekstovyye praktiki v Runete [Hypertext theory and hypertext practices in Runet]*. М.. [in Russian].

6. Karyimova, M.G. (2002). Gipertekst v filosofii postmodernizma [Hypertext in the philosophy of postmodernism]. *Vestnik TyumGU – Bulletin of Tyumen State University*, 1, 64-69 [in Russian].
7. Kovalova, O.K. (2018). Stylistychni osoblyvosti hipertekstovykh posylan u frantsuzkykh internet-ZMI [Stylistic features of hypertext links in the French online media]. *Visnyk KNLU. Seriya Filolohiia – Bulletin of the KNLU. Philology Series*, 21, 1, 58-68 [in Ukrainian].
8. Koliasa, O.V. (2009). Hipertekstualni rysy postmodernistskoho khudozhnoho tvoruu [Hypertextual features of postmodern work of art]. *Naukovi pratsi. «Filolohiia. Literaturoznavstvo» – Scientific works. «Philology. Literary Studies»*, 124, 111, 46-49 [in Ukrainian].
9. Kornev, S. (1998). «Setevaya literatura» i zavershenie postmodernizma: Internet kak mesto obitaniya literatury [«Network Literature» and the completion of postmodernism: the Internet as a place for literature.]. *Novoe literaturnoe obozrenie – New Literary Review*, 32, 29-47 [in Russian].
10. Krasnoyarova, O. (2001). Ot knizhnogo teksta k gipertekstu [From book text to hypertext]. *Nauchno-kulturologicheskii zhurnal – Scientific and Cultural Journal*, 13 (231). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2978&level1=main&level2=articles> [in Russian].
11. Kuznetsova, M.O. (2014). Hipertekstualnist yak imanentna kharakterystyka vtorynnoho diskursu anhlomovnykh tekstiv suchasnoi maskultury [Hypertextuality as an immanent characteristic of the secondary discourse of English texts of modern masculinity]. *Nova filolohiia – New Philology*, 66, 107-110. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2014_66_24 [in Ukrainian].
12. Loriya, A.V. (1998). Elektronnoe izdanie na baze giperteksta [Electronic edition based on hypertext]. *Extended abstract of candidate's thesis*. M.. [in Russian].
13. Nosovets, S.G. (2002). Gipertekstovyye ssylki v Internet-SMI: opyt tipologicheskoy harakteristiki [Hypertext links in Internet media: experience of typological characteristics]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya. Iskusstvovedenie – Bulletin of the Chelyabinsk State University. Philology. Art history*, 17 (232), 127-131. [in Russian].
14. Popov, E.A. (2015). Podhody k izucheniyu giperteksta [Approaches to the study of hypertext]. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina – Bulletin of the Leningrad State University. A. S. Pushkin*, 1, 167–171 [in Russian].
15. Razov, O.S. (2005). Gipertekst kak element akta kommunikatsii [Hypertext as an element of the act of communication]. *Antropologicheskoe izmerenie globalizatsionnykh protsessov – Anthropological dimension of globalization processes*, 44–47 [in Russian].
16. Ritts-Rakul, K. (2009). Poetyka hiperromanu u kulturolohichnii ta literaturno-krytychnii perspektyvi (na prykladi romaniv M. Dzhoisa, S. Moultopa, Sh. Dzhekson, M. Kaverli) [Poetics of the hypernovel in cultural and literary-critical perspectives (on the basis of novels by M. Joyce, S. Moulthrop, S. Jackson, M. Coverley)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk, 21 s. [in Ukrainian].
17. Rudnev, V. P. (1999). *Gipertekst. Slovar kulturyi XX veka: Klyuchevyye ponyatiya i teksty [Hypertext. Dictionary of 20th Century Culture: Key Concepts and Texts]*. M.: Agraf [in Russian].
18. Rudnev, V. (2009). Entsiklopedicheskiy slovar kulturyi XX veka. Klyuchevyye ponyatiya i teksty [Encyclopedic dictionary of culture of the XX century. Key concepts and texts]. M.: Agraf [in Russian].

19. Selivanova, O.O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic Encyclopedia]*. Poltava: Dokillia-K [in Ukrainian].
20. Subbotin, M.M. (1994). Gipertekst. Novaya forma pismennoy kommunikatsii [Hypertext. A new form of written communication]. *Itogi nauki i tehniki – Results of science and technology*, 32. [in Russian].
21. Landow, G. (2006). *Hypertext 3.0: Critical theory and new media in an era of globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press [in English].

Received: 03 March, 2022

МОВНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОБ'ЄКТИВНОСТІ В НОВИНИХ СТАТТЯХ ПРО КОРОНАВІРУС

Чуланова Галина,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID ID 0000-0001-9961-03-08

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40002, Україна

g.chulanova@gf.sumdu.edu.ua

Іващенко Владислава,

магістр

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40002, Україна

evasribne@gmail.com

Стаття присвячена дослідженню засобів створення ефектів об'єктивності в новинних статтях про коронавірус. В роботі теоретично обґрунтовані мовні засоби, що репрезентують ефекти об'єктивності, які дозволили класифікувати їх, відповідно до рівня ефекту об'єктивності. В статті практично підтверджено широке застосування мовних засобів, що репрезентують навмисне створений ефект об'єктивності у 25 новинних статтях BBC, які ми проаналізували. Ми довели, що ефект об'єктивності в новинних статтях про коронавірус досягається через використання певних мовних засобів відповідно до ступеня ефекту об'єктивності: високого, середнього та низького.

*Це дослідження проілюструвало те, що новинні статті про коронавірус насправді є суб'єктивними, але їхня суб'єктивність замаскована за допомогою різноманітних лінгвістичних засобів, що створюють ефект об'єктивності. Серед них: подання статистики без посилання на будь-які джерела, кількісна характеристика з допомогою іменників множини, слів *more/less*, узагальнені обставини місця та часу, використання непрямої мови з униканням пригадування мовця або використання прямої мови - цитування.*

Ключові слова: ефект об'єктивності, мовні засоби, новинні статті, коронавірус, суб'єктивність.

LINGUISTIC MEANS OF CREATING OBJECTIVITY EFFECTS IN NEWS ARTICLES ABOUT THE CORONAVIRUS

Chulanova Halyna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID ID 0000-0001-9961-03-08

Sumy State University

Rymaskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine

g.chulanova@gf.sumdu.edu.ua

Ivashchenko Vladyslava,

Student of Master course

Sumy State University

Rymaskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine

evasribne@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the study of the means of creating objectivity effects in news articles about the coronavirus. The paper theoretically substantiates the linguistic means that represent the objectivity effects, which allowed to classify them according to the level of the objectivity effect.*

The article practically confirms the widespread use of language tools that represent the deliberately created objectivity effect in the 25 BBC news articles we have analyzed.

We have shown that the objectivity effect in coronavirus news articles is achieved through the use of certain language tools according to the degree of objectivity effect: high, medium and low.

This study illustrates that news articles about the coronavirus are in fact subjective, but their subjectivity is masked by a variety of linguistic means that create the objectivity effect. These include the presentation of statistics without reference to any source, quantitative characterization using plural nouns, words more / less, generalized circumstances of place and time, the use of indirect speech to avoid mentioning the speaker or the use of direct speech - citation.

Keywords: *objectivity effect, language tools, news articles, coronavirus, subjectivity.*

Introduction

The news the society reads is about bursting issues. As the amount of people that are ill with coronavirus increases, the news articles about its widespread are getting more readership audience. It's a hot question how to cope with the disease. People are likely to get to know the symptoms, the rules how to behave when they or their close are ill. They need the information of the general situation. And these are the news that can provide people with data (Alba-Juez, 2017: 81).

In a quickly-developing society people wish to finish everything as fast as possible and at the same time they look for several resources. In order to shed light on it, we will analyze the news articles, their objectivity in particular. According to many people experiences there are some unreliable or reliable to some extent news. They are informative but may be subjective (Chaiuk, Dunaievskaya, 2020: 184).

The insecurity feeling is increasing nowadays. Sociologists study the fear culture and provide the theoretical background on how the media presents the news connected with coronavirus outbreak and cause the audience's anxiety ((Alba-Juez, 2017: 82).

The **topicality** of the research consists in the fact of unveiling objectivity effects in news about coronavirus.

The course paper **aims** to study the linguistic means used to create objectivity effects in news about coronavirus.

Materials and research methods

The material of the research is the Coronavirus news on English news site namely BBC [<https://www.bbc.com/news/>].

The aim and the tasks of the research paper presuppose the application of the following general **scientific methods**: the method of random sampling so as to single out constructions denoting effect of objectivity; quantitative method in order to count the most frequently used constructions. The specific **linguistic methods** are as follows: definitional approach for defining terms relevant to the topic; classification method for dividing constructions into different groups; the method of generalization for formulation of names of groups of constructions and for making conclusions.

Numerous examples to each of three levels of objectivity: low, middle and the high one have been found on BBC website. The low objectivity level falls into 4 subgroups: denoting lack of source, possibilities, imprecise place or time and considerations.

The next large group is the middle objectivity effect level. There belong examples of linguistic means found in the analyzed articles that can impress readers more than those from the first group and make them think of information given in the news as of the objective one. Here the speaker is omitted. It can be either complete or partial omission.

Speaking about complete omission of the speaker, in the news there are names of countries, organizations or collaborative words denoting groups of people are used instead of concrete ones.

In partial omission the speaker's name is given without his position at work, or a company they work for in some news items while in the others there are only their positions and no names.

The last and the largest is the group of linguistic means denoting a high objectivity effect level. It is created by the wide usage of quotes. They consist of real words the speakers had previously said and normally do not have any impurities. That allows the readership to acquire the essence of the given words without any obstruction. Moreover, respected and famous writers won't risk their positions at work and change words using quotes. Though quotes are belonging to the high level of objectivity, they are subjective in their nature as well. Quotations are used to persuade the reader to rely on the given information, but it happens very often that the words are provided out of context even with the contrary meaning as a consequence.

Many news writers publish news describing the situation with Covid-19 and employ different linguistic means to create the objectivity effect.

Scientific basis

The definition of the news text includes two aspects: news text is about something new and it is related to the readers' lives. Taking into account both aspects the conclusion is that the news text is a text containing news about recent events from life that is familiar, required and needed for the readers. There is a huge variation of news texts' topics: about health, about officials, about war conflicts etc. They may be about the most specific things like a new version of iPhone and more general like the level of poverty in the country. They may be connected with a particular person or with the society overall (Palczewski, 2018).

The criteria for the news item are the following: originality, uniqueness, interest or significance, and writing about people. News texts are used to inform readers about events of the day which are considered newsworthy or important (Niblock, 2005: 74).

The common suggestion is that there must be not more than 20 words in a sentence. The recommendation is that each sentence must be limited to no more than three separate ideas (Palczewski, 2018).

As for the sentence structure it's needed to use active voice in news, so readers can remember them. A subordinate clause is omitted to start a sentence with.

Of course, lively language is more preferred than clichés as the language of a reader is more important than the author's. However, if it's impossible to avoid using a new word, it must be followed immediately with an explanation (Набок А. И).

Moreover, there exist such manipulations of creating an effect of objectivity as using general nouns instead of real people, generalized adjectives, absence of quotation, no proof or a real resource of information. If above-mentioned peculiarities of English news texts are kept, then the news draw audience's attention and make them interesting and easy for reading (Юркова, 2020).

Research results

In news texts on the BBC site we have found various linguistic means creating objectivity effect. All of them fall into three large groups denoting: a low objectivity level (25 %), a middle objectivity level (19 %) and a high objectivity level (56 %). Linguistic means denoting statistics lacking a source. They take the central position in describing low objectivity level in news about coronavirus as they are numerous. Taking into account that fact that numbers and per cent can make people trust the author, this approach is prevailing.

It is commonly used to give statistic data of the amount of the dead people due to coronavirus in nowadays news. Usually it is presented with the help of numbers as graphical signs, or nouns "numbers", "dozens", "hundreds" and even the word "confirmed" is used when there is no reference to the confirmative source. Also scalar are applies such as: fewer, less, more and over.

A bright example of the statistic provided with no further reference to the source of it is: One in 1000 of the entire UK population has already died after being infected with coronavirus during the pandemic (12 <Hopefully next year we'll be living a normal life>). Such statistic is used preferably at the beginning of the articles, as it causes an interest for reading them.

The next widespread statistics is about the number of people who are tested and found ill. As we can see in a further example, this statistic is not confirmed in some news as well. A surgeon at Merseyside hospital has tested positive for coronavirus (5 <Aintree hospital surgeon tests positive>). A second member of staff at a Merseyside hospital has tested positive for coronavirus, after a surgeon was also diagnosed (9). Both presented examples are about the same hospital and the amount of ill staff. There is no citation of the resource in both of them. The second instance is taken only two days later after the first item is published. It remains unclear whether the author intentionally does not prove the words or it is a coincidence.

Readers have a strong interest to the question of vaccination. So, the statistic of the amount of vaccinated people is used in many news articles as a trigger. It is written with the help of numbers and they are rounded to the numbers that are easy to remember as “a million”, “a hundred”, “a thousand” etc.

While analyzing the way the journalists are minded to evoke strong emotions in their readers, we found such a kind of writing that makes the readers feel afraid. Authors write about something terrible and as they have no background, they use words as “a further possibility”, “could be”, “might also be”, “is likely to be”, or “it could mean”. So, there are two subgroups according to the words used: using modals – 18 examples (16,6%) and the word “possibility” – 6 examples (5, 6%).

Possible meaning of a developing situation is in the next case: Practically, it could mean an end to going to the pub or to the restaurants for the duration of the circuit breaker (McCormac). Here we can see an author's opinion since there is not any official claim corresponding to this.

There is a range of news items describing some issues that are hot among the audience. Still, not having enough information about the events, the texts are published with unclear adverbial modifiers of place as the following: “across”, “during the evening”, “in (a country name)”, or “throughout ...”. It takes 2,7 % (7 examples) out of this group.

These so-called considerations may touch means of treatment: There are some drugs that have truly brutal consequences on the body, but are still approved because they are considered worth the risk (Gallagher). It's unclear who considers that treatment worth the risk of somebody's death actually, and why somebody must agree with this.

In the represented speech there is an information like “he/she said that”. If it is a reliable news resource, there is at least briefly said who is the speaker. His position at work, where he works and his name are preferable.

There are two subgroups. The first is complete omission of the speaker – 36 examples (55,4%), and the second one is partial – 29 examples (44,6 %). The following substitutes belong to the first subgroup (they are applied instead of the required as): the name of the country- 1 example (0,4 %), the collective name or organizations – 17 examples (26%), and generalized nouns denoting some groups of people with no personalization – 19 examples (29 %).

The name of the country creates an objectivity effect. It is given as though somebody is saying it. But who is not clear for a thoughtful reader: The United Arab Emirates is the first country to rate a front-running Chinese vaccine for Covid-19, saying it was 86% effective in a phase-three trial (3 <China jab 86 % effective, UAE says>). It is a vivid example of how the name of a country is used instead of a real speaker.

In the news there can be some generalizations or collaborative names used. Scientists advising the UK government say spending six seconds at a distance of 1m from someone is the same as spending one minute at a distance of 2m (4 <1 m distancing is possible in NI from Monday>). It is impossible to get what scientists are there in that piece of, nothing about their nationality, a field of science, organization they are working for etc.

is said. *Regulators have advised that anyone with a history of significant allergic reactions should not have the Pfizer/BioNTech jab* (Connolly). Unknown from the context regulators decided who should not have the vaccine.

There exist such sayings with the person mentioned when only some part of usually provided information is presented. In some cases, there are only names, that may be not familiar to an average reader – 8 examples (12,3%), or only profession titles with no name – 21 examples (32,3 %).

The position without name can mislead as in the example below. In this case when several nations are mentioned it is not directly that this person belongs to the UK: *The prime minister has told leaders of the devolved nations that he is committed to a UK-wide approach to tackling coronavirus "even if different parts of the UK begin to move at slightly different speeds", Downing Street said* (7 <Urges 'caution' on lockdown easing>). For the UK's readers it may sound normal as they know their ministers as supposed. However, the representatives of the other countries may need more information to accept this as the objective one.

Firsthand interviews are very often observed in journalism. News write a person's real name and then quote them directly. As most reputable journalists can't risk their job by fabricating a quote, those quotes are mostly reliable. Outlets generally only withhold names if identifying a person would endanger them.

To conclude, quotes seem to be the most reliable source of information used by journalists. They directly show what a definite person has said. And it seems to have no room for a personal attitude of the author. Though, the quotes that are taken out of context to prove the necessary point of view as well not fully objective.

Conclusions

Today we have a large selection of news texts dedicated to coronavirus topics. However, they only seem to be objective. They are subjective indeed though different linguistic means are used to create the objectivity effect.

Such criteria for the news item as originality, uniqueness, interest or significance are applied to news texts. They are used to inform readers about events of the day that are newsworthy or important. Above-mentioned information ensures that a great choice of linguistic means help journalists to cultivate a fear culture, share fake news and create objectivity effect.

Perspectives of further investigation of the given topic consists in the necessity of profound studying of the other linguistic means of creating objectivity effect in news about coronavirus that are not included in this paper due to the limit of volume and in studying other spheres of creating objectivity effect in English news texts on other topics.

REFERENCES

1. Alba-Juez, Laura. Evaluation in the Headlines of Tabloids and Broadsheets: A Comparative Study. *Evaluation in Media Discourse: European Perspectives*, no. November, 2017, pp. 81–82.
2. Chaiuk, T. A., Dunaievskaya, O. V. 2020. Producing the Fear Culture in Media: An Examination on Coronavirus Discourse. *Journal of History Culture and Art Research*, 9 (2), 184-194.
3. M. Palczewski The term news-its concept and definition in Anglo-Saxon tradition. A review and classification attempt Article · July 2018
4. S. Niblock, Practice and Theory: What Is News? [in:] *Print Journalism. A critical introduction*, ed. R. Keeble, New York 2005, p. 73–82.
5. *The Concise Oxford English Dictionary 2011*, Pages 1696, Oxford University Press.
6. Набок А. І. Вербалізація ефектів об'єктивності та суб'єктивності в англomовному новинному інтернет-дискурсі: когнітивно-риторичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2018. 9-11 с.
7. Юркова О. Маніпуляції, фейки, конспірологія, особисті дані людей – як українські медіа повідомляють про коронавірус. І як потрібно робити [online

- resource]/ O. Юркова. 2020. URL: <https://texty.org.ua/articles/100492/manipulyaciyi-fejky-konspirolohiya-osobysti-dani-lyudej-yak-ukrayinski-media-povidomlyayut-pro-koronavirus-i-yak-potribno-robyty/>
8. Connolly M. Coronavirus vaccine: Belfast care home residents receive Covid-19 jab [online resource]/ M. Connolly. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-55246895>
  9. Coronavirus vaccine: China jab 86% effective, UAE says [online resource]. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-55250560>
  10. Coronavirus: Aintree hospital surgeon tests positive [online resource]. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-england-merseyside-51822307>
  11. Coronavirus: urges 'caution' on lockdown easing [online resource]. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-52568698>
  12. Coronavirus: Second hospital worker tests positive [online resource]. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-england-merseyside-51852743>
  13. Covid-19 vaccine: 'Hopefully next year we'll be living a normal life' [online resource]. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-55230423>
  14. Covid-19: Latest figures for Norfolk, Suffolk and Essex [online resource]. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-england-norfolk-54452133>
  15. Cuddy A. Covid: Students and retirees form longdistance friendships [online resource]/ A. Cuddy. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-55235378>
  16. McCormac J. Coronavirus Q&A: How would a circuit breaker work for NI? [online resource] / J. McCormac. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-54433182>

Received: 14 March, 2022

КАТЕГОРІЇ ОПИСІВ У РОМАНІ ТЕРРІ ПРАТЧЕТТА «ВІЛЬНІ МАЛОЛЮДЦІ»

Чуланова Галина,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID ID 0000-0001-9961-03-08

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40002, Україна

g.chulanova@gf.sumdu.edu.ua

Лисенко Діана,

студентка

Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40002, Україна

dianalysenko2@gmail.com

Стаття досліджує характерні категорії описів персонажів, що розкривають психологічні та емоційні властивості фантастичних героїв, їх темперамент, морально-етичні якості та перекладацькі граматичні трансформації, що використовують перекладачі для адаптування творів. Переклад фантастичної літератури, з її описами та сюжетами, стає досить популярним та приваблює сучасного читача індивідуальними особливостями цього жанру. Перекладачі здебільшого застосовують такі перекладацькі трансформації, як використання різноманітних тропів, стилістичних фігур, красномовних імен, засобів фонетичної та синтаксичної виразності, можливостей словотвору тощо. Кожен перекладач вносить свій літературний підхід до перекладу та застосовує свої улюблені прийоми. У творах фентезі вдало передаються не тільки портретні характеристики героїв, а і описи природи, фантастичних предметів, одягу, їжі тощо. Також вдало зображено психо-емоційний стан героя у порівнянні з природними явищами та предметними особливостями, що занурюють читача у пригодницький світ. Саме такі особливості перекладу зацікавили нас у дослідженні та спонукали на порівняльний аналіз оригіналу та перекладу.

***Ключові слова:** фентезі, опис, категорія опису, портретна характеристика, образ героя, прагматична адаптація, перекладацькі трансформації.*

CATEGORIES OF DESCRIPTIONS IN TERRY PRATCHETT'S NOVEL "THE WEE FREE MEN"

Chulanova Halyna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID ID 0000-0001-9961-03-08

Sumy State University

Rymaskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine

g.chulanova@gf.sumdu.edu.ua

Lysenko Diana,

student

Sumy State University

Rymaskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine

dianalysenko2@gmail.com

©Chulanova H., Lysenko D., 2022

Abstract. *The article explores the characteristic categories of character descriptions that reveal the psychological and emotional properties of fantasy characters, their temperament, moral and ethical qualities and translation grammatical transformations used by translators to adapt works. The translation of fiction, with its descriptions and plots, is becoming quite popular and attracts the modern reader with individual features of this genre. Translators mostly use such translation transformations as the use of various paths, stylistic figures, eloquent names, means of phonetic and syntactic expression, word-formation possibilities, etc. Each translator brings his own literary approach to translation and uses his favorite techniques. In fantasy works, not only the portrait characteristics of the heroes are successfully conveyed, but also the descriptions of nature, fantastic objects, clothes, food, etc. The psycho-emotional state of the hero is also successfully depicted in comparison with natural phenomena and subject features that immerse the reader in the adventure world. Such features of translation interested us in the research and prompted a comparative analysis of the original and the translation.*

Key words: *fantasy, description, description category, portrait description, image of the hero, pragmatic adaptation, translation transformations.*

Вступ

Останнім часом на українському книжковому ринку відбувається збільшення попиту на україномовну літературу. За даними Всеукраїнського соціологічного дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання» Українського інституту книги у 2021 році, з'ясувалось, що фентезі є популярними серед читачів і займає 15% від читацького попиту. Активне зацікавлення україномовними книгами виникло як наслідок популяризації української книги та вмілого перекладу українськими перекладачами іноземних творів. Починаючи з 2018 року і дотепер Видавництво Старого Лева видає перекладені романи з циклу «Плаский Світ» всесвітньовідомого британського автора Террі Пратчетта. Наше дослідження присвячено роману з цієї серії «Вільні малолюдці» у перекладі М. Говоської. Автор наділяє персонажів, географічні назви тощо певними неповторними рисами, що приваблюють своєю неоднозначністю. В творах простежується гумор та елементи пародії. Ці ознаки цікавлять не тільки читачів, а й перекладачів. Основним завданням при перекладі є якомога точніше відтворити ці складові, зберігаючи унікальний та неповторний стиль письменника.

Актуальність обраної теми базується на збільшенні кількості читачів україномовного перекладу, зокрема творів жанру фентезі, популяризації читання не лише української літератури, а й світової, в тому числі творів Террі Пратчетта з циклу «Плаский Світ» та збільшенні практичних навичок перекладу для подальшої філологічної діяльності. Тому у творах Т. Пратчетта, а саме у романі «Вільні малолюдці», актуальною є проблема відтворення та адаптування у перекладі художньої літератури мовних одиниць опису персонажів, тварин, істот, одягу, магічних речей тощо.

Об'єктом є особливості перекладу з англійської мови категорій описів та застосування граматичних трансформацій у фентезійному романі Т. Пратчетта «Вільні малолюдці».

Метою цієї роботи є дослідження відтворення та прагматичного адаптування при перекладі опису фентезійних персонажів. А також урахування їх зовнішності, одягу, характеру, фентезійних рис, етнокультурної складової різних народів та виявлення основних категорій та методів українського перекладу на прикладі роману Т. Пратчетта «Вільні малолюдці».

Вирішення поставленої мети було досягнуто шляхом вирішення поставлених **завдань:**

1. Розглянути характерні особливості жанру фентезі та визначити його жанрово-стилістичні категорії.
2. Охарактеризувати основні труднощі та проблеми, що виникають під час перекладу опису персонажів (зовнішність, одяг, характер, фентезійні риси тощо).

3. Виявити основну специфіку і загальні аспекти відтворення образів у творах жанру фентезі на основі роману Т. Пратчетта «Вільні малолюдці».

4. Проаналізувати основні перекладацькі трансформації у романі Т. Пратчетта «Вільні малолюдці».

Для досягнення поставленої мети використовувалися загальні та індивідуальні **методи:** перекладацький та зіставний лінгвістичний аналіз опису категорій фентезійних персонажів, предметів та природних явищ. Використання методів зіставного та контекстуального аналізу в поєднанні з методом порівняння та описового методу для того щоб визначити ступінь адаптивності перекладів при застосуванні тих чи інших перекладацьких трансформацій у порівнянні з оригіналом.

Матеріалом дослідження послужив роман Т. Pratchett «The Wee Free Men» та його переклад українською Т. Пратчетт «Вільні малолюдці» (перекладач М.Госовська).

Виклад основного матеріалу

Як окремий вид літератури жанр фентезі почав зароджуватись на рубежі XIX–XX ст. Головні джерела творів цього жанру – французька «фейна» казка, скандинавський і кельтський фольклор. Засновниками жанру фентезі можна назвати –Х. Уолпола, У. Морріса, Дж. Б. Кейбелла, Е. Блеквуда. Найбільш значною фігурою раннього періоду є британський письменник та поет Едвард Дансені, автор збірки «Боги Пегани». Він започаткував цикл про чарівний світ та створив власну міфологію, що заснована на ірландському епосі. Розрізняють дві групи авторів, яких вважають засновниками жанру фентезі. За походженням їх можна розділити на американську та британську школи. До американської групи відносяться Роберт Ірвін Говард, Кларк Ештон Сміт і Говард Філіп Лавкафт (Бовсунівська, 2009: 443).

До британської школи основоположників фентезі входять троє письменників, які пов'язані між собою не тільки творчими поглядами, а й дружніми і духовними зв'язками. Це такі письменники, як Клайв Стейплз Люїс, Чарльз Уільямс і Джон Рональд Руел Толкін. Люїс увійшов до історії як засновник дитячого фентезі, написавши знаменитий цикл романів «Хроніки Нарнії». Романи Уільямса, наповнені філософським і релігійним змістом і відображають, як правило, боротьбу людей за оволодіння якимись магічними речами, що вирішують долю світу (наприклад, чаша Святого Грааля, корона царя Соломона або священні карти Таро тощо). Але, так званою «Біблією» фентезі вважають роман професора англосакської літератури Оксфордського університету Джона Рональда Руела Толкіна (1892-1973) «Володар Кілець» (Бовсунівська, 2009: 445). Спираючись на основоположників жанру фентезі почав стрімко розвиватись та набувати популярності. Цей жанр відрізняється своїми самобутніми рисами. Також фантастична образність притаманна таким фольклорним та літературним жанрам, як казка, епос, алегорія, легенда, гротеск, утопія, сатира. Всі ці види літератури дуже індивідуальні та приваблюють читачів тим, що відбувається відштовхування від реального світу та занурення у фантастичний.

Фентезі – своєрідне з'єднання казки, фантастики та пригодницького лицарського роману. Можна виділити такі жанрові ознаки фентезі:

1. неіснуючий світ, що володіє властивостями, неможливими в нашій реальності;
2. магія і фольклорні персонажі як необхідний елемент;
3. авантюрний сюжет (як правило – пошук, мандрівка, війна тощо);
4. середньовічний антураж;
5. приховане протиставлення технології і чарівництва на користь останнього;
6. героїчні вчинки героїв і їх переживання;
7. протистояння добра і зла;
8. наявність потойбічного світу та його проявів;
9. повна свобода дій автора: він може повернути сюжет найнесподіванішим чином, оскільки чарівний світ фентезі припускає, що в ньому можливо все. Ця

остання жанрова особливість – одна з найбільш важливих (Кадуріна та ін., 2015: 95-96).

Твори, що належать до жанру фентезі, мають свої мовні особливості. Це супроводжується тим, що вигадані предмети, речі, події не мають подібних мовних характеристик. Письменникам доводиться вигадувати нові мовні одиниці, які називають фантастичні предмети та явища, які частково або повністю замінюють об'єкти нашої дійсності. Так виникають нові слова та їх визначення. Жанр фентезі дуже цікавий та різноманітний, а також має свої специфічні особливості у перекладі. Це пояснюється тим, що цьому жанру присутній комплексний характер та індивідуальність. Перед перекладачем постає непросте завдання – зберегти сюжетну лінію оригіналу, власний стиль автора та враження і асоціації, що своїми образами, які виникають під час прочитання творів, вражають сучасного читача. Таким чином переклад літератури жанру фентезі є одним із найскладніших завдань для перекладача, бо пов'язаний безпосередньо з передачею національно-культурних та мовних аспектів, реалій, традицій, звичаїв, а також унікальністю зображуваних фантастичних світів, які є відтворенням уяви автора. Ці описи повинні бути перекладені так яскраво, як подано в оригіналі, щоб читач повністю занурився у фантастично-пригодницький світ, а головне – став віртуальним учасником подій, що відбуваються у творі. Сучасні перекладачі безпосередньо розуміють всі аспекти, що можуть виникнути при перекладі текстів оригіналу: «Відсутність необхідного національно-культурного, соціально-історичного, етнографічного фону стає на заваді упізнанню алюзій та розумінню асоціацій читачами тексту перекладу» (Шапошник, 2013: 289).

Існують фактори, що впливають на роботу перекладачів під час перекладу творів жанру фентезі. Це залежить від того, що автори різних країн та національностей створюють свої фантастичні образи керуючись легендами, міфами, казками своєї країни або регіону. Перекладачам потрібно звертати увагу на ці моменти, а також на особливості фольклору та менталітету національностей і орієнтуватися на середньостатистичного читача. Перекладач може скористатися еквівалентами, аналогами, транслітерацією, калькуванням, або ж вдається до адаптації чи одомашнення – заміни елементів іншомовної системи на образи рідної культури цільової аудиторії – для кращого розуміння тексту. Враховуючи ці особливості, перекладачі адаптують фентезійний світ творів до сучасного читача певної національності, часто замінюючи образи одних героїв на інші, вже відомі читачеві. Тільки з урахуванням усіх аспектів та нюансів образів філолог може досягти успішного перекладу: «Перекладач може виявитись не готовим до розшифровки задуму автора і повинен відтворити його мовою перекладу таким чином, щоб був він зрозумілий читачеві» (Воробйова, 2016: 103). Особливі труднощі виникають при перекладі описів фантастичних героїв, що розкриваються у поєднанні їх з явищами природи. Описи незвичайних предметів, одягу, взуття, зовнішніх та внутрішніх ознак особливо потребують уваги. Саме портретна характеристика героя є дуже складною при перекладі.

Мовленнєвий портрет персонажа привертає багато уваги дослідників художнього тексту. Крім того, художній діалог є основною частиною мовленнєвої характеристики та відіграє найважливішу роль при формуванні образу персонажа. Опис героя та його вчинків потребує професійного підходу у відтворенні мовного матеріалу. Стилiстичні засоби, які правильно підібрані, допомагають розкрити образ героя. Навіть заміна одного слова іншим може неправильно передати образ. О. Галич вважає, що образ персонажа є сумою мовних зображальних засобів. Дослідник підкреслює, що «образ дійової особи створює її портрет, костюм, мову, вчинки, характеристики з боку інших персонажів» (Галич та ін., 2009: 143).

В. Лесин та О. Пулинець розглядають портрет не лише як опис зовнішнього вигляду, але й характеристику психологічних та емоційних властивостей людини, її темпераменту та морально-етичних якостей. Вони наголошують на тому, що

здебільшого характер героя відповідає його зовнішньому виглядові (портретові) (Лесин, Пулинець, 1971: 329).

Проводячи аналіз твору, можна виділити наступні категорії видів описів:

1. Опис зовнішніх та внутрішніх ознак людей, тварин, істот:

Tiffany felt Ratbag stir. He might be fat and lazy, but he was lightning fast when it came to leaping on small creatures (9, с.23). Тіфані відчула, що Щуроміх крутиться у ві сні. Може, він ї товстий і ледачий, але спритний, як блискавка, коли треба плигнути на маленьку істоту (7, с.53).

"Jenny Green-Teeth. A water-dwelling monster with big teeth and claws and eyes like soup plates," said Tiffany (9, с.12). Зеленозуба Дженні. Глибоководне чудовисько з великими іклами та кігтями, і очима, завбільшки з тарілку супу (7, с.23).

2. Опис природних явищ:

They call it the Chalk. Green downlands roll under the hot midsummer sun. From up here the flocks of sheep, moving slowly, drift over the short turf like clouds on a green sky. Here and there sheepdogs speed over the grass like shooting stars. And then, as the eyes pull back, it is a long green mound, lying like a great whale on the world... (9, с.7-9). Край зветься Крейдяним. Середина літа, під жарким сонцем розкинулись зелені долини. Отари овець повільно брели дереном, як хмарки в зелені неба. То тут, то там кометами шугали вівчарки. А ось — як трохи прижмуритись — зелений пагорб, наче кит на землі... (7, с.10)

Tiffany had walked along the steep track from the farm into the village hundreds of times. It was less than half a mile long, and over the centuries the carts had worn it down so that it was more like a gully in the chalk and ran like a milky stream in wet weather (9, с.27). Тіфані сотні разів йшла звивистою стежкою, що вела з ферми до села. Пів милі завдовжки і з проторованими впродовж століть коліями, більше схожими на яри, що у дощову погоду стікали по цьому крейдяному ґрунті молочними струмками (7, 63).

3. Опис предметів, магічних речей;

It was a round basket, no bigger than half a coconut shell, coated with something to block up the holes and make it float (9, с.7). Це була кругла корзинка, не більша за шкаралупку кокоса, дірки залатані чимось, щоб не набиралась вода, і конструкція могла триматись на поверхні (7, с.7-8).

Miss Tick did have a pointy hat, but it was a stealth hat and pointed only when she wanted it to (9, с.10). Міс Тік мала гостроверхого капелюха, але то був нишко-капелюх, який настовбурчував вершок тільки, коли вона веліла (7, с.17).

4. Опис одягу та взуття:

Start with the boots. They are big and heavy boots, much repaired by her father, and they belonged to various sisters before her; she wears several pairs of socks to keep them on. They are big (9, с.7). Ось її черевики: великі важкі черевики, батько їх лапав-перелатав, вони колись, до неї, належали усім її сестрам; вона одягає декілька пар шкарпеток, щоб черевики не спадали. Вони завеликі (7, с.10).

Then there is the dress. It has been owned by many sisters as well and has been taken up, taken out, taken down, and taken in by her mother so many times that it really ought to have been taken away. But Tiffany rather likes it. It comes down to her ankles and, whatever color it had been to start with, is now a milky blue that is, incidentally, exactly the same color as the butterflies skittering beside the path. (9, с.7). Ось її сукня. Вона теж належала її сестрам. Мама її вишивала, вкорочувала, подовжувала і попускала стільки разів, що її вже давно було час пустити на лахміття. Та вона подобалася Тіфані. Вона накриває литки і, якого б вона не була кольору на початку, тепер вона молочно-блакитна, — на диво, достоту такого ж кольору, як бабки, що кружляють обабіч стежки (7, с.19).

Отже, в романі Т. Пратчетта «Вільні малолюдці» перекладачем дуже вдало передано описи різних категорій. Зокрема, переважають описи персонажів, предметів та одягу. За допомогою художніх описів вдало передано фантастичну сюжетну лінію твору.

Переклад – це процес мовної трансформації речень, абзаців, текстів із однієї мови в іншу. Головним завданням перекладача є досягнення адекватності при перекладі, тобто точно передати форму і зміст мови оригіналу рівноцінними засобами. Проте, інколи неможливо точно передати зміст оригіналу, тоді перекладачі вдаються до прагматичного адаптування. Цей процес полягає як у семантичному, так і у змістовому єднанні. Адаптація здійснюється через певні трансформації, хоча не завжди можна чітко класифікувати кожен приклад перекладу через переплетіння категорій. Досліджуючи описи персонажів та вивчаючи трансформаційні та адаптуючі чинники при перекладі можна виділити відомого українського перекладознавця В. І. Карабана, який чітко розрізняє п'ять основних видів граматичних трансформацій (Карабан, 1997: 20-22). На основі класифікації граматичних трансформацій за В. І. Карабаном, проведений аналіз перекладу твору Т. Пратчетта «Вільні малолюдці» із зазначенням характерних індивідуальних підходів до перекладу сучасного перекладача:

1) пермутація (перестановка):

Nothing happened on the way back to the farm (9, с.30). *Дорогою додому все було спокійно* (7, с.70). (Перекладачка повністю змінила зміст перекладу для кращого сприйняття читачами змісту твору).

Tiffany put the toad on the table as carefully as possible (9, с.30). *Тіфані щонайделікатніше посадила ропуха на стіл* (7, с.71). (Відбулась часткова заміна оригіналу у перекладі для того, щоб читати було якомога цікавіше).

2) субституція (заміна):

Again there was a pause while the woman gave Tiffany a long stare, as if making up her mind about something (9, с.13). *Знову запала мовчанка, і жінка змріяла Тіфані поглядом, наче щось вирішуючи подумки* (7, с.26). (Перекладачка внесла зміни у переклад, наприклад *pause* – мовчанка, *gave a long stare* – зміряти поглядом, для кращого розуміння і влучної передачі інформації, що відбувається у даний момент часу; тим самим тримаючи читача під постійним напруженням того, що буде відбуватися далі).

The grimhounds, struggling in the slush, raised their heads (9, с.64). *Гончаки, що борювалися в болоті, попіднімали голови* (7, с.164). (Відбулася перекладацька заміна, наприклад *grimhounds* – гончаки, *slush* – болото, щоб краще адаптувати переклад для читача).

3) додавання:

With a last thwop, the top of the hat made a perfect point (9, с.14). *І на останньому оберті колючок верхечок капелюха зіп'явся догори, як крапка, поставлена над і* (7, с. 28). (Для кращого сприйняття фантастичного предмету перекладачка застосовує вдало підібрані дієслова, що близькі та зрозумілі українському читачеві).

A skinny figure sat behind a small table (9, с.13). *Тендітна постать сиділа, скулившись за маленьким столиком* (7, с.25). (В цьому реченні перекладачка, щоб краще описати образ персонажа додала дієприслівник *скулитися*).

4) вилучення:

Miss Tick's next words brought her down to earth (9, с.14). *Але міс Тік ураз опустила її на землю* (7, с.28). (Вилучивши словосполучення *next words*, перекладачка підсилила уяву читача та підкреслила загадковість образу міс Тік. Це дало змогу продовжити читання з подальшим роз'ясненням розвитку подій).

The cracker took a swipe at it with the hammer, and it rolled out of the way (9 с.85). *Чоловік вгатиw його молотом, аж той покотився* (7, с.221). (Щоб додати емоційної зав'язки відбулось вилучення словосполучення *of the way*. Читачеві не тільки цікавий розвиток подій, а і спостереження за ситуацією, що повністю не розкрита).

5) комплексна трансформація:

With little clicks and flapping noises the hat took up the shape of a rather elderly straw hat (9, с.21). *Поклацуючи і поплескуючи, він обернувся на доволі поношеного солом'яного капелюха* (7, с.46). (Підібравши влучно дієслова, перекладачка передала

опис фантастичного предмету та підкреслила його застарілість і тим самим зашлибила читача в уявну сюжетну картину).

Ratbag was on the path leading up to the back door, and he had something trapped in his paws (9, с.30). *Щуроміх сидів на стежці, що вела до хати, в лапах він тримав здобич* (7, с.70). (Застосувавши принцип адаптації власної назви в перекладі для україномовного читача, перекладачка передала образ героя).

Отже, перекладачка Госовська застосувала граматичні трансформації при перекладі твору Т. Пратчетта «Вільні малолюдці». У перекладі переважають, в основному, граматичні трансформації додавання. Щоб краще передати образи фантастичних героїв та предметів, а також адаптувати текст перекладу до українського читача, вона індивідуально додає слова, які розкривають сутність предметів та речей. Читати стає не тільки цікавіше, а й більш зрозуміло і захоплююче. За допомогою цих трансформацій читач має змогу краще зрозуміти сюжет та уявити фантастичних персонажів. Інші види граматичних трансформацій є також присутні у великій кількості, це такі як, перmutація (перестановка), субституція (заміна), комплексна трансформація. Менше зустрічалися вилучення.

Висновки

Жанр фентезі має історичне підґрунтя, це відносно молодий та унікальний жанр у літературі, що відображує нереальний та неіснуючий всесвіт і створений за допомогою уяви автора. Визначними рисами фентезі є наявність чарівних та фантастичних речей, предметів, надприродних явищ, він несе психологічну заглибленість та має вплив на уяву читача. В статті звернено увагу на основні труднощі та проблеми, що виникають при перекладі у сучасних перекладачів, як зовнішнього так і внутрішнього зображення описів героїв, а також аналізуються основні граматичні трансформації, до яких вдаються перекладачі. Досліджено категорії видів описів та перекладацьких трансформацій на основі роману Т. Пратчетта «Вільні малолюдці». Жанр фентезі є одним із найскладніших для перекладу, оскільки треба не тільки передати уяву письменника, а і підібрати емоційно забарвлену лексику для опису героїв, фантастичних предметів та явищ, щоб зацікавити сучасного читача. Інколи перекладачу потрібно вносити індивідуальні корективи, оперувати словами та реченнями, застосовувати гумор, еквіваленти, аналоги, реалії тощо. Отже, перекладач виступає співавтором під час перекладу і вносить свої додавання та індивідуальні характеристики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська, Т.В. Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : Підручник. - К.: Видавничополіграфічний центр "Київський університет", 2009. - 519 с.
2. Воробйова І. А. До проблеми адаптації реалій у перекладі творів жанру фентезі. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Вип. 10. С.103-106
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник/ За наук. ред. О. Галича. – К., 2001. – 488 с.
4. Кадуріна, В. Жанрово-стилістичні особливості сучасного англomовного дискурсу фентезі [Текст] // Перекладацькі інновації : матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Суми, 12-13 березня 2015 р. / Редкол.: С.О. Швачко, І.К. Кобякова, О.О. Жулавська та ін. - Суми : СумДУ, 2015. - С. 95-96.
5. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. Ч. 1. Граматичні труднощі. – Флоренція – Страсбург – Гранада – Київ: TEMPUS, 1997. – 317 с.
6. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – К., 1971. — 485 с.

7. Террі Пратчетт. Вільні Малолюдці [Текст] : переклад з англ. Марти Госовської. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. — 296 с.
8. Шапошник О. Лінгвокультурні та стилістичні проблеми перекладу фентезі: характерологічний контекст. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. Випуск XX. С.288-293.
9. The Wee Free Men - Terry Pratchett.pdf - King Author. Retrieved from <https://kingauthor.net/books/Terry%20Pratchett/The%20Wee%20Free%20Men/The%20Wee%20Free%20Men%20-%20Terry%20Pratchett.pdf>
10. An English – Ukrainian and Ukrainian – English dictionary. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14791/file.pdf>

REFERENCES

11. Bovsunivska, T.V. Theory of literary genres. Genre paradigm of the modern foreign novel: Textbook. – Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center, 2009. – 519 p.
12. Vorobyova I. A. To the problem of adaptation of realities in the translation of works of the fantasy genre. Current issues of philology and translation studies. 2016. Issue 10. P.103-106
13. Halych O., Nazarets V., Vasiliev E. Theory of Literature: Textbook / Edited by O. Halych. – K., 2001. – 488 p.
14. Kadurina, V. Genre and stylistic features of modern English-language discourse of fantasy [Text] // Translation innovations: materials of the V All-Ukrainian student scientific-practical conference, Sumy, March 12-13, 2015 / Editor .: S. O. Швачко, I. K. Kobyakova, O. O. Zhulavska and others. – Sumy: Sumy State University, 2015. – P. 95-96.
15. Karaban V. I. Handbook for translating English scientific and technical literature into Ukrainian. Part 1. Grammatical difficulties. – Florence – Strasbourg – Granada – Kyiv: TEMPUS, 1997. – 317 p.
16. Lesin V. M. , Pulinets O. S. Dictionary of literary terms. – K., 1971. – 485 p.
17. Terry Pratchett. The Wee Free Men [Text]: translated from English. Marta Gosovska. – Lviv: The Old Lion Publishing House, 2020. – 296 p.
18. Shaposhnyk O. Linguocultural and stylistic problems of fantasy translation: characterological context. Scientific Bulletin of Kherson State University. 2013. Issue XX. P.288-293.
19. The Wee Free Men - Terry Pratchett.pdf - King Author. Retrieved from <https://kingauthor.net/books/Terry%20Pratchett/The%20Wee%20Free%20Men/The%20Wee%20Free%20Men%20-%20Terry%20Pratchett.pdf>
20. An English – Ukrainian and Ukrainian – English dictionary. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14791/file.pdf>

Received: 11 March, 2022